

PROBLEMY PRAWA **KARNEGO**

NUMER 2 / TOM 9 / 2025

Problemy Prawa Karnego

NUMER 2 / TOM 9 / 2025

Redaktorzy naczelni

Jarosław Zagrodnik (Uniwersytet Śląski w Katowicach)

Kazimierz Zgryzek (Uniwersytet Śląski w Katowicach)

Komitety redakcyjne

Cynthia Alkon (Texas A&M University, USA), Matjaž Ambrož (University of Ljubljana, Słowenia), Michael Bohlander (Durham University, Wielka Brytania), Amalia Calderón Lozano (Colegio de Abogados de Sevilla, Hiszpania), Matthew Dyson (University of Oxford, Wielka Brytania), Clifford S. Fishman (The Catholic University of America w Waszyngtonie, USA), Justyna Karaźniewicz (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska), Piotr Kardas (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Polska), Monika Klejnowska (Uniwersytet Rzeszowski, Polska), Violetta Konarska-Wrzosek (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska), Damjan Korošec (University of Ljubljana, Słowenia), Ewa Kruk (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Polska), Henryk Malevski (Uniwersytet Mikołaja Römera, Wilno), Jamil Mujuzi (University of the Western Cape, Republika Południowej Afryki), James Oleson (University of Auckland, Nowa Zelandia), Jerzy Skorupka (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Sławomir Steinborn (Uniwersytet Gdański, Polska), Dariusz Świecki (Uniwersytet Łódzki, Polska), David Weisburd (Hebrew University, Izrael), Irene Wiecek (Durham University, Wielka Brytania), Paweł Wiliński (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)

Sekretarz redakcji

Ewelina Bachera

Adres e-mail redakcji:
problemypk@us.edu.pl

Strona internetowa czasopisma:
www.problemypk.us.edu.pl

Czasopismo jest indeksowane w bazach:

Central and Eastern European Online Library
www.cceol.com

Directory of Open Access Journals
<https://doaj.org/>

European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH PLUS
<https://kanalregister.hkdir.no/publiseringskanaler/erihplus/>

Problemy Prawa Karnego

NUMER 2 / TOM 9 / 2025

Spis treści

STUDIA

CSABA FENYVESI, VANESSZA FÁBIÁN – Criminalistics and procedural lessons of a criminal case with the risk of miscarriage of justice

ARTYKUŁY PROBLEMOWE

PAWEŁ DZIALUK – Stosowanie zasad procesu karnego do przesłuchań przed sejmowymi komisjami śledczymi

KAROL KAGAN – Zarys kształtowania się zasad odpowiedzialności karnej sprawcy przestępstwa zabójstwa w ujęciu historycznym

OLIWIA KRÓLIKIEWICZ – Sztuczna inteligencja w ujęciu odpowiedzialności karnej – luka w odpowiedzialności czy możliwość jej przypisania?

BARTŁOMIEJ RASAŁA – Pojęcie, przyczyny i funkcje ponownych oględzin miejsca w postępowaniu karnym

MACIEJ WILCZYŃSKI – Wpływ patologii rodzinnej na kształtowanie postaw antyspołecznych czternasto- i piętnastolatków

Table of contents

STUDIES

CSABA FENYVESI, VANESSZA FÁBIÁN – Criminalistics and procedural lessons of a criminal case with the risk of miscarriage of justice

ARTICLES

PAWEŁ DZIALUK – Application of criminal procedure principles to hearings before parliamentary inquiry committees

KAROL KAGAN – Outline of the formation of criminal responsibility's principles of the perpetrator of the crime's murder in historical perspective

OLIWIA KRÓLIKIEWICZ – Artificial intelligence in terms of criminal liability – a gap in liability or the possibility of assigning it?

BARTŁOMIEJ RASAŁA – The concept, causes, and functions of repeat crime scene inspections in criminal proceedings

MACIEJ WILCZYŃSKI – The influence of family pathology on the development of antisocial attitudes among fourteen- and fifteen-year-olds

STUDIA

CSABA FENYVESI
University of Pécs (Hungary)

 <https://orcid.org/0000-0002-5921-7875>

VANESSZA FÁBIÁN
University of Pécs (Hungary)

 <https://orcid.org/0009-0003-5233-6390>

Criminalistic and procedural lessons of a criminal case with the risk of miscarriage of justice

Abstract: This article explores the criminalistic and procedural lessons of a complex Hungarian criminal case, where a young man was accused of attempted murder based on a largely unilateral investigation. Despite a year of pretrial detention and serious charges, the court ultimately acquitted the defendant due to a lack of evidence and inconsistencies in the victim's testimony. The case serves as a cautionary example of how investigative errors, unreliable witness accounts, and premature conclusions can lead to a miscarriage of justice. Emphasizing the role of forensic science, objective evidence evaluation, and the need for critical judicial oversight, the authors argue for a deeper, multidisciplinary approach to criminal proceedings. The decision reflects the importance of the *in dubio pro reo* principle and reinforces that safeguarding defendants' rights is essential to prevent wrongful convictions in modern legal systems.

Keywords: suspicion, indictment, attempted murder, witness testimony, expert examination, acquittal, miscarriage of justice

Introduction

In recent years, the issue of wrongful convictions has received growing attention in both academic and professional discussions. Although the principle of *in dubio pro reo*—which holds that doubt must benefit the accused—remains a fundamental element of modern criminal procedure,

its practical implementation often reveals significant weaknesses in the protection of individual rights. The Hungarian criminal case of Gergely O. provides a striking example of how investigative assumptions can influence judicial proceedings. The defendant was charged with attempted murder based on a single version of events and circumstantial evidence. Despite the lack of direct evidence, he remained in pre-trial detention for over a year before ultimately being acquitted. This article aims to examine the evidentiary and procedural aspects of the case, with particular focus on the role of expert opinions, contradictory witness testimonies, and early investigative shortcomings. Through this analysis, the study highlights the importance of a multidisciplinary approach in criminal adjudication and draws attention to the potential risks of disregarding forensic aspects at the outset of criminal investigations.

Preliminary report

The police report was made on Monday morning, April 26, 2021, at 8:00 a.m. by Ernő L., whose daughter was already in a medically induced coma in the burn unit of the Pécs (city) clinic. At his ex-wife's house in Bogyszló (village), he found no traces of a fire at the boiler, even though his 28-year-old daughter, Petra L., who owned the house, had told him that she sustained her burns while lighting the boiler.

I. The investigation

Data of the crime scene investigation

The police authority conducted a crime scene investigation in a case involving an unknown perpetrator on suspicion of endangerment committed in the course of official duties, on the day of the report, from 10:50 a.m. to 6:08 p.m. The final report documented the following relevant facts. No signs of burning, soot, or ash were found in the boiler room. A piece of a pink robe with burnt edges was discovered in a bucket. Other burn marks, black discoloration, were only found on the terrace, above the bathtub on the bathroom wall, and on a burgundy towel. On the terrace floor, a 40 cm diameter burn mark contained pink fabric scraps and a shoe print fragment. On the bed in the bedroom, a drab-colored sheet with gasoline odor was observed, stained in an area of 20-30 cm. In the shed, two 26-liter white plastic canisters with black and green caps were found, with a liquid smelling of fuel at the bottom. Gasoline-scented

traces were detected on the door of the garden shed and on the trampled grass in front of it. No liquid remains (drops, puddles, stains) were found on the terrace or the house floor. From the household trash, a burnt, long-sleeved, purple women's top, a pair of blue-white-black socks, a lighter from the terrace railing, cigarette butts, a Hell energy drink can, and a Heineken beer can were confiscated.

The essence of the initial key witness testimonies

Meanwhile, the investigating authorities collected data. They located Petra L.'s closest friend at the time, Laura Sz., who gave her first witness statement on Monday, April 26, 2021, at 4:16 p.m.: Her friend, Petra L., called her on the morning of Sunday, April 25, 2021, from her own phone. She said, "Come over immediately, because something is wrong, and I'll send Gergő to get you." The man arrived a few minutes later with his car and took her to her friend's house. The injured Petra was sitting on the bed when they entered the bedroom. She did not see any anger or frustration in her, nor did Petra complain or say anything bad about Gergő; she was not angry with him. She told her the boiler story and nothing else. Laura asked Petra why she hadn't gone to the hospital with Gergő or called an ambulance, to which Petra replied that she "didn't want to go with Gergő." During their conversation, Petra did not once mention any foul play or deliberate act by another person. In the end, "Petra gave me the keys to her apartment while in the hospital and asked me not to give them to anyone." They did not talk about whether Gergő had stayed over the night before. Laura assumed the man had been there in the morning because she knew about their secret relationship. She didn't see any canisters in the yard or smell gasoline or diesel fuel in the garden. She also didn't smell anything like that in O. Gergő's car.

On April 27 (Tuesday) between 12:23 p.m. and 12:55 p.m., the police questioned Alexandra Sz., a 22-year-old cashier at the Bogyiszló gas station, who recalled that Gergely O. bought 5 liters of gasoline for a few thousand forints in a red canister he brought with him on the morning of Sunday, April 25, before 10 a.m. She could not provide security footage of this purchase, as she was aware that the daily recordings are erased at midnight each day.

The defendant's testimonies

Following the gas station attendant's testimony, the investigation authorities visited 25-year-old Gergely O., a resident of Budapest, living in a domestic partnership and father to a 4-year-old girl. He was a trained

welder/butcher and was about to start working in the penitentiary system, preparing for his final exam. He was scheduled to begin his job as a prison guard the following Monday, May 3. Gergely O. appeared cooperative when contacted by the police. When questioned about how Petra L. sustained her burn injuries, he claimed she was trying to light the boiler, and the flames flared up during the process. He voluntarily submitted to a polygraph test at 3:50 p.m. that same day, which indicated that his statements were untrue. This result was communicated to Gergely O. by the investigators at 9:31 p.m.

According to the suspicion, Gergely O. had allegedly poured gasoline on Petra L. and set her on fire. From April 27, 2021, when Gergely, who had no prior criminal record, was officially suspected of causing life-threatening bodily harm, later upgraded to attempted murder, until the end of the proceedings, he consistently gave the following accounts (which he also wrote multiple times in his personal statements). He explained that his relationship with Petra L., a divorced mother of an 8-year-old daughter who worked in a restaurant kitchen, was their second secret affair. About two years earlier, they had already been involved in an emotional and physical relationship, despite both being in committed partnerships at the time. This affair was discovered, leading to Petra's divorce from her husband and the temporary separation of Gergely from his domestic partner, who moved in with her mother. After a ten-month break, they accidentally met again in their village in November 2020 and rekindled their relationship. By this time, Gergely's forgiving partner had returned, so they once again had to keep their affair secret. On Saturday, April 24, 2021, Gergely told his family (his parents and partner) that he was going to work and would only return the next morning. He entered Petra's house by retrieving the key from the usual spot—the electric meter box. Throughout the day, they exchanged continuous messages, and Gergely learned that Petra wouldn't arrive home from her hospitality job until after 10 p.m. As requested by Petra, Gergely bought cigarettes for her and waited at the house. They celebrated Petra's promotion at work with champagne, and after an intimate encounter, they fell asleep.

The next morning, upon waking, Petra once again reproached Gergely, asking why he was leaving and when he would start a life with her. Gergely drove to a tobacco shop in Tolna, a town 6 kilometers away, in his Opel Astra to buy cigarettes. During this time, Petra called him twice, sounding agitated and demanding his return. He agreed to come back, although he might not have done so if Petra hadn't insisted, saying: "You left your stuff here, come get it." The second call was similarly urgent: "She called again, freaking out about where I was, questioning me." "When he entered the main gate, he saw a white plastic canister lying on the ground

and smelled something odd but didn't pay much attention to it. He walked towards Petra, who was sitting on the open terrace of the house, wearing a light pink robe. Gergely stopped about two meters in front of her and tried to calm her down with words. While they were talking, Petra was sitting in the chair, crossing her right leg over her left, turning her head left and slightly forward, and using a lighter in her right hand to light the cigarette in her left hand. Almost immediately after the flame appeared, the left side of her delicate robe caught fire. "Gergő, Gergő, I'm on fire!" she cried out in surprise, calling for help. She jumped up and ran to the bathroom to extinguish the burning clothes with water. Gergely followed her and helped put out the fire. After successfully extinguishing the flames, he escorted her to the bedroom and sat her down on the bed, changing her into dry clothes. He suggested calling a doctor, but Petra refused, as well as involving her father or brother. Finally, she called her friend Laura Sz. on her own phone and said, "Something's wrong, I'm sending Gergő to pick you up."

Petra asked Gergely not to reveal the truth because her father forbade her from smoking. She asked him to claim that the accident happened while lighting the boiler. Gergely agreed to this, which is why he gave this version of events when first questioned. Petra also told this story to her best friend when she arrived a few minutes later, accompanied by Gergely. The two women agreed that Laura would take Petra, who had suffered burns on her left side, arm, and neck, to the hospital in Szekszárd-city. Gergely drove Laura back to her house, and she returned to Petra's place with her own car. They then headed to the hospital together, while Gergely returned to his parents' house in the village. On Sunday afternoon, Gergely sent several worried text messages to Petra, but she did not respond. Unaware of the situation, he spent Monday, April 26, preparing for his exam in Budapest. On Tuesday, April 27, he answered a phone call from the police. He maintained that it was a simple accident where clothing caught fire and that no crime had been committed at the scene, which he repeated during his interrogation in Tolna-country.

After his testimony, the police took him into custody (some of his clothes and footwear were seized during a house search). On Friday, April 30, 2021, the Pécs District Court ordered his detention, following a motion by the Baranya County Chief Prosecutor's Office, on the grounds of well-founded suspicion of life-threatening bodily harm, the risk of fleeing, and the potential destruction of evidence due to the severity of the crime.

Modification of the suspicion

On May 17, 2021, the investigative authority modified the suspicion against Gergely O., who remained in detention, to attempted murder with premeditation and particular cruelty. After this, he was only interrogated once more, during the review of the investigation files (at the conclusion of the investigation) on April 28, 2022.

The acquired expert opinions

During the investigation conducted by the Tolna County Police Headquarters, a disaster management (material remain) expert analysis revealed that diesel fuel, not gasoline, was found on Petra L.'s robe, socks, clothes, and the bedding in the bedroom. No gasoline was detected in any of the materials. Experts also stated that the two white containers (20 and 25 liters respectively) found at the scene contained small amounts of diesel fuel (about 5 liters in one of them). The fire investigation expert concluded that combustion could not have occurred "immediately" within a few seconds with diesel-soaked clothing. The fire's ignition point was identified as being on the terrace of the victim's house. The medical expert report stated that the burns and injuries (which resulted in permanent damage) suffered by the victim could have occurred as described by the defendant. No other explanation would account for how both the right side of the victim's face and her left upper arm were burned at the same time. (Overall, she suffered second- and third-degree burns on approximately 35% of her body.) The forensic examination of traces did not find any evidence from Gergely O. on the white containers seized from the shed at the family home. No fingerprints or palm prints were found on them. The footprint fragments recorded at the scene did not match the "Sport" brand footwear seized from the defendant but could have come from a "Nike" or "Budmil" brand shoe. The genetic (DNA) analysis did not find any material evidence from Gergely O. on the seized containers. The forensic analysis of the defendant's confiscated phone did not reveal any significant or relevant data (photos, messages), which could be read among other investigative evidence below. The psychiatric expert report found no mental impairment that would exclude Gergely O. from being held criminally responsible. The psychological examination of both main parties (among many other positive and negative characteristics) did not identify signs of particular cruelty in the defendant, but it did reveal impulsivity, temper, and aggressive tendencies. It also noted that Gergely O. had an emotional attachment to his girlfriend. In the case of Petra L., the report suggested that she might be less sensitive to moral issues at the

time and exhibited more theatrical behavior. She also showed a fear of losing existing affectionate relationships. Her thoughts were described as highly subjective in nature, and she displayed some sensitive-paranoid tendencies. Her behavior was determined by the situation. Some neurotic background related to sexuality was also uncovered. Experts found traces of Ecstasy in the victim's body, specifically in material samples taken at the burn unit of the Pécs hospital, unrelated to her treatment. The polygraph test conducted on Petra L. on March 28, 2022, at the request of the defense concluded that: "it cannot be determined whether the answers given by the examined person to the relevant questions were honest or deceptive."

The content of the further (later) witness testimonies

The informant, Ernő L., stated on Monday, April 26, at 17:36 that he noticed his son, younger Ernő L., and Laura Sz. had already cleaned the house by the time he arrived at around 11:50 a.m. on Sunday. He found a white canister in the shed that did not belong to him. The shed door had been doused with gasoline, as he recognized the smell. In the outbuilding, he found no signs of burning, even though his daughter had suggested a boiler-related accident. This raised suspicion, and the next morning, he called the police to the house.

The victim's brother, younger Ernő L., who was interrogated on April 26 starting at 19:18, found one of the white plastic canisters in the shed during Sunday morning's cleaning and another outside the shed. The latter was missing its cap, which he found about 2 meters away and reattached. He placed this canister upright in the shed, estimating that it contained about 5 liters of gasoline. He saw gasoline stains on the metal door of the shed and on the grass in front of it, and he also smelled gasoline. He smelled gasoline inside the house too and noticed broken dishes and glass. He and Laura Sz. cleaned these up. They placed the burnt clothes and the gasoline-smelling bedsheets in the household trash bin.

The victim's neighbor, H. Anita, stated that there was no loud noise on Saturday, April 24, 2021. No one asked her for help, and no one came over to her on that Saturday or Sunday, April 25. In contrast, she recalled hearing a party and loud music on the night of Friday, April 23.

O. Ferenc (who was Petra L.'s ex-husband and the brother of Gergely's partner) stated in his investigative testimony the following about L. Petra: "I saw that she was not emotionally stable recently. By that, I mean that she was in a bad mood and had been neglecting herself." He also mentioned that his ex-wife "was obsessed with beauty. She would pass by a mirror and always look into it; beauty was very important to her."

Dr. V. Tibor, a doctor at the Szekszárd hospital, testified that Petra L. spoke about lighting the boiler and specifically mentioned diesel fuel. Dr. B. Roger, a doctor in Pécs, also testified that Petra L. spoke about lighting the boiler. Dániel K., the paramedic who was with her during the 40-minute transfer between Szekszárd and Pécs city, stated that the burn victim spoke about a failed attempt to light the boiler. “She tried to light the fire and used diesel fuel when the flames shot out of the firebox.” He testified that “she definitely mentioned diesel fuel” and that “she behaved very calmly and quietly.”

B. Jánosné, the defendant’s neighbor, testified in the investigation that Gergely had mowed the lawn for her on Friday afternoon, April 23, 2021, using a gasoline-powered lawnmower.

Zoltán O., a senior police officer (and a weekend violist in an orchestra), the defendant’s father, testified that his son was not home on the night of April 24, 2021. His son had told him he was going to work, but he wasn’t there. On the 27th, his son admitted to his father that he had spent the night with Petra L., Zoltán O. noticed nothing strange or unusual in his son’s behavior between April 25 and 27, 2021, although they saw each other every day.

Zoltánné O., a social worker and the defendant’s mother, also testified that her son had not spent the night of April 24, 2021, at their home. Gergely O. told her he was going to work, but he was actually at Petra’s house, which he only revealed afterward. She did not notice any suspicious behavior in her son on Sunday, April 25, 2021.

L. Katalin, the victim’s cousin, said that Petra did not want her father to know about her relationship with Gergely O. and kept it a secret. L. Éva, another relative of the victim, gave a similar statement.

Petra L. woke up from deep sedation in mid-June 2021. She was interrogated by investigators on July 16 in a hospital ward at the 400-bed hospital in Pécs, classified as a victim requiring special treatment. She was questioned without a lawyer present, as she did not consent to it, given her special victim status. After being informed of the legal consequences of perjury and false accusations, and acknowledging them, she stated in her video-recorded testimony that Gergely O. had not been with her on the night of April 24 and that she had no secret relationship with him. She also stated that her burns were caused by an accident at the boiler. After being discharged from the hospital, she was again interrogated by the investigative authority at her own home, without notifying her lawyer (as she was still treated as a victim requiring special treatment due to hearing impairment). During this interrogation, she was informed that her body contained three types of drugs and two types of tranquilizers. Following this information, on August 17, 2021, she stated that Gergely O. had

poured gasoline on her and set her on fire. She also claimed that Gergely O. had put the drugs in her drink. Later, she told a psychologist that she had taken Ecstasy of her own volition.

Other investigative evidence

According to the mobile service provider, Petra L. called O. Gergő's mobile number, which was near the Tolna transmitter, at 07:14:31 on 25.04.2021. They talked for 155 seconds. The second call came at 07:20:07, also from L. Petra, and lasted 83 seconds.

The investigating authority compiled the seven instances of Messenger messages exchanged between Petra L. and O. Gergő on the afternoon and evening of 24.04.2021 (between 15:17 and 21:49), which revealed that the man was waiting at the victim's home on Saturday night. At her request, he bought her favorite cigarettes.

SMS messages were also uncovered between O. Gergő and Petra L. with the help of an IT expert, after the victim received medical treatment in Szekszárd and Pécs. The messages sent on Sunday afternoon, 25 April, and early Monday morning, 26 April, from O. Gergő's phone contained the following verbatim: On April 25 at 10:26: "I'll kill myself, my one and only little love. You are and will always be the most beautiful woman in the world." 15:13: "I'm going crazy that I don't know anything about you, Petra, I'm going crazy." 16:01: "My love, you are my everything, Petra." 17:24: "My dear only little love, you will wake up for me. Don't. Write just a sign, send something or send me to hell, but something, I can't, I can't process it. You are my sunshine, my one and only little love, I regret everything, and if you don't want to, you will still be with me because I won't live without you, I'm telling you now I'm done. This day is no, no." 18:09: "I know I spoke wrongly, my life's only diamond, and I did everything wrong, but I will change everything, I want to take care of you, protect you, guard you, I want to bring you the stars from the sky, I swear to Almighty God, my one and only treasure." (and a smiley face) "Forgive me for everything bad in life and allow me to live with you, please my one and only queen, because that's what you are to me, and I'll carry you on the palm of my hand, I swear to you on everything holy, my one and only little kitty." 20:30: "How did you do this to yourself, Petra, I can't understand, my God. How could you do this, what did you do." 20:43: "What were you trying to light? I can't understand, my God, and I don't even know what's happening with you, I don't believe it, my God." On April 26 at 4:49: "Hi my little heart (emoji), I can't understand what's going on with you, I swear (emoji), how could you be so irresponsible,

what did you do (emoji), I'm leaving for Pest now, exams are coming, I'm praying for you."

The authority extracted from the defendant's phone that Petra once threatened O. Gergő in a message with her own suicide if he did not break up with his partner and move in with her. A photo of a cut wrist sent to O. Gergő was also found on Petra's phone, along with a text message indicating a suicide attempt.

Petra's mother, Zs. Katalin (the house owner), was subject to an international arrest warrant for an 8-year prison sentence for drug trafficking as part of a criminal organization. She was apprehended during the investigation and transferred to a prison institution.

The investigation revealed that there was no receipt for gasoline purchased on the morning of April 25 at the Bogyiszló gas station. No record of a five-liter purchase (a similar amount) was found in the register between 6 and 9 a.m. on April 25, which could have been linked to the suspect.

During a search of the defendant's house, the red gas canister, which O. Gergő claimed to have used to buy gasoline on Friday, April 23, was not confiscated. No diesel fuel was found during the search.

The defendant used a gasoline-powered vehicle at the time of the incident: a 21-year-old silver gasoline Opel Astra. According to a surveillance video obtained later in the investigation, this car was seen at the Bogyiszló gas station on Friday, April 23, between 15:55 and 15:57. However, it was not visible at the gas station on the morning of April 25.

Petra's vehicle, a Peugeot 607 diesel, was used on April 24–25, 2021, which she had borrowed from her father weeks before.

The defense attorney, after the investigating authority released the phone, compiled that Petra called O. Gergő's mobile number via Messenger on 18.06.2021 at 17:47, after waking up from a coma in the hospital. As his phone was turned off, she sent a message saying, "SziaGergoommm." She also sent a message on 01.07.2021 saying, "I'm fine," with a smile emoji attached.

Petra communicated with her friend after waking up in the hospital. Specifically, on July 1, 2021, at 17:27, she called Laura Sz. Then, on July 3, she asked, quoting verbatim: "What's up with Worm, do you know?" Laura Sz. replied, "He's been in custody since about the time you were in the hospital." Petra's reaction to this was: "That's cool, but why? He wasn't even there, I told the police too." Later, Petra also wrote, "I swear nothing happened, but everyone believes what they want..."

Termination of the detention

Following the defendant's and his defense attorney's continuous appeals, exhausting all legal remedies (upon the imposition of detention and at all extensions), the Pécs Regional Court terminated the defendant's pretrial detention on May 10, 2022, and placed him under judicial supervision, noting his exemplary conduct in the detention facility

II. Indictment

On June 1, 2022, the prosecution brought charges against Gergely O. for the attempted murder committed with premeditated malice and extraordinary cruelty. According to the indictment, on the morning of April 25, 2021, he argued with Petra L., who had announced her intention to break up. After she left, he obtained gasoline from an unknown source, and unable to cope with the end of the relationship, he intended to kill the woman. He returned to the house, where Petra L. was staying on the partially open terrace, and poured gasoline from the can he had brought with him over her, then ignited her clothing with a lighter. The defendant also attempted to prevent the extinguishing of the fire. He caused Petra L. to suffer burns that resulted in a healing period of 4 to 6 months and led to hearing damage. After the fire was extinguished, the victim asked Gergely O. to notify her friend, Laura Sz., and to take her to the house in his car, which the man complied with. Laura Sz. transported her friend, who had sustained burn injuries, to the hospital in Szekszárd. The list of evidence supporting the charges included all witness testimonies and expert opinions, the defendant's statements, inspection protocols and photographic appendices, medical and hospital records, as well as evidence lists, police notes, and reports. In case of confession, the recommended sentence was 10 years in prison.

III. The first instance trial and the court's verdict

At the preparatory hearing before the Szekszárd Tribunal Court on October 17, 2022, and the first court hearing on November 14, 2022, the accused recounted the events in the same manner as during their initial interrogation a year and a half earlier. They demonstrated with their movements how the events occurred on the victim's terrace: the sitting, the crossing of the legs, lighting a cigarette with a lighter, and how the robe caught fire. On the day of the trial, the court lifted the defendant's

criminal supervision. After that, they found work as a butcher and attended the hearings from their job.

During her testimony on March 6, 2023, Petra L. was unable to describe the circumstances of the gasoline pouring, the object used, its exact handling, the use of the lighter, the lack of defense, or the extinguishing circumstances. She could not name what the defendant had poured on her, even though she had independently mentioned that she could distinguish between gasoline and diesel. She literally answered, “I have no idea” when the judge asked about the substance. The court also questioned her about two phone calls made to Gergely O. on the morning of April 25, which she had not mentioned to any witnesses or authorities. Petra L. denied them but, after being shown the digital data, stated that she did not remember them. She also denied previous statements indicating suicidal tendencies when asked by the court. When shown a photo of a knife, she recognized her hand from the tattoo. She claimed that Gergely O. could have staged it because “he wanted to frame me.” Her defense noted that the photo was found by the investigating authorities in IT data, and the defendant had no involvement in discovering this evidence. She also denied making threats involving a tree-hanging gesture, despite witness testimony, adding later in the trial that “I sometimes speak nonsense.” The court presented Petra L. with her text message from Friday, April 23, 2021, sent at 21:13 to Gergely O., which read, “Let’s say goodbye forever. Why was I even born? All my dreams are shattered.” The witness responded, “I don’t know.” After initially denying it on August 17, 2021, at the March 6, 2023 hearing, the victim admitted that Gergely O. had spent the night of April 24, 2021, with her in intimate circumstances. The court also presented her with a message from Gergely O. from April 12, 2021, in which he wrote, “I love you with all my heart.” The witness said she did not remember this either. When asked by the judge why Gergely O. had freely entered the premises with a known key, the witness could not answer. “I don’t remember,” she said, and couldn’t recall whether she worked that day. For the first time in court, she claimed that she broke a plate while defending herself against Gergely O. Her defense noted that she had never mentioned this to anyone before—not during either of her police interrogations, nor to doctors, nor to her best friend. At the trial, the victim also stated that two weeks before the incident, she received the drugs found in her system from a person completely unrelated to the defendant. She obtained them at a party and knowingly took them, aware that she was consuming a mind-altering substance. (She became a suspect because of this and agreed to attend a diversion program.)

During the trial, the court also inquired about the fear she expressed in her later police interrogation, asking what she could have been afraid

of when she already knew, from her messages with Laura Sz., that the defendant was in custody. The victim couldn't provide a substantial answer. At the hearing, Petra L. claimed to have had good relations with her neighbors, yet she didn't notify them, even though she was left alone twice. When asked by the judge why she didn't do so, she responded, "I don't know."

The victim's friend, Laura Sz., reiterated what she had said during the investigation before the court. She added that she feels "betrayed" and that her friendship with Petra L. ended after the incident, and they no longer communicate.

At the January 24, 2023 hearing, witness Anita H., the victim's neighbor, testified that there was no noise on Saturday, April 24, 2021, and no one asked for her help or came over that Saturday or on Sunday, the 25th. In contrast, she heard a party and loud music from Petra L.'s house on the night of the 23rd.

Dr. Tibor V., a doctor from Szekszárd, added to his investigative testimony at the January 27, 2023 hearing in response to the judge's questions: "We didn't suspect anything for even a second; nothing was unusual. Petra L. calmly recounted the events." He also added, "She could have said something else if anything else had happened. She was safe," and "She was fully conscious." "There was no anxiety, no humiliating situation, no bad feelings." On the same day, paramedic Dénes K. also added to his previous investigative testimony: "The journey from Szekszárd to Pécs took 40-45 minutes, and Petra L. behaved very calmly."

Dr. Roger B., a doctor from Pécs, also testified on March 7, 2023, that he saw no signs of anger, sadness, agitation, or complaints from Petra L. He also mentioned that she hadn't received any drugs or ecstasy during her treatment.

At the January 24, 2023 hearing, Petra L.'s father, Ernő L. Sr., testified that he knew nothing about either of his daughter's secret relationships with Gergely O. She had not told him about either one. He stated that if he had known, he "would have ended it quickly." He also mentioned that his daughter had another secret relationship years ago, with someone named Péter. He indeed disapproved of his daughter smoking.

Ernő L. Jr., at the same January 24 hearing, confirmed that he had greeted the defendant with the phrase "Hello, gypsy" when the defendant exited the courtroom hallway. In response to a question from the defense, he added, "I can say whatever I want." He also said that the canister found in the victim's house on Sunday, April 25, 2021, might have come from his supplies, as he had many of them.

On January 24, 2023, Alexandra Sz., a gas station employee, admitted that the defendant was not at the gas station where she worked on Sunday.

After reviewing the camera footage, they saw that he purchased gasoline in a canister on Friday, the 23rd, between 15:55 and 15:57, in a 5-liter or a maximum 10-liter canister. She had provided incorrect information to the police during her first interrogation on Tuesday, April 27, 2021, for which she apologized at the trial. She cited her heavy workload and the fact that the gas station employees had “discussed” what they would say to the inquiring policewoman.

At the hearing on January 27, 2023, O. Roland, a relative of the defendant, and his wife, D. Noémi, testified that in February-March 2021, the secretly meeting couple, Gergő and Petra, often argued. Gergő also had scratch marks on his neck. According to O. Roland, there was also an instance when L. Petra declared that she would hang herself from a tree (which she pointed to) if Gergő did not leave his partner.

Gyöngyi O., the former partner of the defendant, testified on March 7, 2023, that she had known Petra L. (also as her sister-in-law) for many years. After initial positive impressions, Petra began living a more erratic lifestyle, regularly drinking hard alcohol. She also smoked marijuana, which she herself told Gyöngyi O. Gergő purchased gasoline in a red 5-liter canister on the Friday before the event, using it to fill the lawnmower and mow the lawn at their house. On the night of April 24/25, 2021, Gergő was not home, claiming he had to work. The next day, Gyöngyi O. voluntarily washed his clothes. She only learned two or three days later from her father-in-law that Gergő had spent the night with Petra.

Psychologist expert Márk K. testified on March 7, 2023, that both Petra L. and the defendant had a dynamic relationship, with strong attachment. Petra exhibited an inability to detach from the defendant despite their conflicts. Márk K. observed theatrical behavior, self-pitying, and complaining attitudes in Petra. She also admitted to him that she had used ecstasy. In response to the judge's questions, Márk K. explained that ecstasy can lead to several hours of euphoria, a sense of happiness, and love for everyone, followed by a depressive phase. The feeling can flip. It is unlikely that the drug was slipped into a drink because of its bad taste, which everyone notices. It could only be taken voluntarily. The expert witness also observed responsibility-avoidant behavior in Petra, who came from an authoritarian family.

Fire investigation expert Csaba Ny. testified on March 7, 2023, that no traces of diesel were found on the terrace by the police. He could not determine exactly where the fire originated and could not specify the amount of diesel that had spilled on the victim. He found it plausible that the ignition could have been caused by either the victim or the defendant using a lighter. He accepted a 2-3 second timeframe for the bathrobe to

catch fire. However, he could not determine who had held the lighter, as it was beyond his area of expertise.

Forensic psychiatrist László F. considered the victim's partial memory loss or inability to recall to be credible only if it were due to some form of mental deficiency.

Forensic experts Antal K. and Péter S. had already stated in their written opinion that the incident could have occurred as described by the defendant. On March 7, 2023, they reaffirmed this, also confirming that the victim could not have slapped at the fire with their palm, as there were no injuries to their hand. The doctors who carefully examined the victim did not record any such changes. The experts were unable to comment on the fire's exact ignition mechanism. Antal K. also testified on the same day that the presence of ecstasy in the victim's system suggested consumption within 24 hours.

The testimonies of other witnesses, who were interviewed during the investigation, were read aloud by the court as part of the evidence. After the closing arguments, the court delivered its verdict, acquitting the defendant of the charges due to lack of evidence.

The key facts and conclusions from the justification of the verdict by the Szekszárd District Court, handed down on May 8, 2023, can be summarized as follows:

- a) From the data of the on-site inspection, traces, and material remains, it is clear that only the half-open terrace had burn marks indicating ignition. There were no flammable material remains on the ground, soil, or floor tiles, meaning no pouring of fuel occurred there. The victim did not come into contact with the diesel remain in her clothing there.
- b) The defendant consistently recounted the events from the time of his initial accusation, unlike the victim, whose testimony contained numerous contradictions. The victim's changing statements, not backed by reasonable explanations, conflicted with other evidence, particularly electronic data, expert opinions, and witness testimonies, making them unreliable, untrustworthy, inconsistent, and contradictory.
- c) The crime allegedly committed against the victim could not be established with judicial certainty, and the defendant's actions, which were the subject of the charges, were also not proven beyond reasonable doubt

IV. The decision of the appellate court

Following a comprehensive appeal by the Chief Prosecutor's Office, the Pécs Appeals Prosecutor's Office filed a petition for evidence in its reasoning. It requested the hearing of the victim.

On October 17, 2023, the panel of the Pécs Court of Appeals upheld the first instance court's decision with final effect.¹ In its reasoning, it pointed out that:

- a) The first instance court conducted the evidentiary proceedings in accordance with the provisions of procedural law. It collected, examined, and evaluated the evidence that emerged in the case in a very detailed and careful manner, in accordance with the rules of logic. In the reasoning of its judgment, it convincingly and at a high standard accounted for its findings of fact and the reasons for rejecting the victim's testimony. Consequently, it fulfilled its obligation to provide reasoning to a significant extent.
- b) The first instance court's judgment is not unresolved, as it itself noted the uncertainties and inconsistencies in the victim's statements, which it adequately addressed in the reasoning of its judgment. The factual basis was established, thus it rejected the proposed evidence.
- c) According to the fundamental provision set out in Section 7 (4) of the Code of Criminal Procedure, a fact that has not been proven beyond reasonable doubt cannot be assessed to the detriment of the accused. Judicial practice considers a finding of fact to be proven beyond reasonable doubt if no reasonable doubt can be expressed against it. In the opinion of the second instance court, this is far from the case in the present instance, which necessarily had to lead to the acquittal of the accused.

V. Forensic and procedural law lessons that can be drawn from the proceedings

- 1) The general condition required for arrest, namely the reasonable suspicion of a crime, must be examined deeply and comprehensively. It is incorrect, or we could say that the position has become outdated, to claim that there is a legal barrier preventing the court (investigating judge) from evaluating evidence in cases involving the most severe coercive measures. This cannot be solely delegated to the adjudicating

¹ Szekszárd Court, Case No. 20.B.120/2022/44-II; Pécs Court of Appeal, Case No. III.Bf.50/2023/6/II.

judges, as the court may arrive at a well-founded conclusion regarding the existence and strength of suspicion based on the evidence. A PhD dissertation has already been written on this topic by a researcher involved in practice, and we agree with its conclusions.² In this case as well, the correct evaluation of evidence (for example, the initial data from the scene of the incident, and later the expert opinions) should have been guiding in ordering coercive measures, especially in prolongations.

- 2) Knowledge based on factual sciences can significantly (and at times decisively) assist legal practitioners, including defense attorneys often acting on behalf of lay defendants.³ We could also say that in cases like this one, where indirect evidence constitutes the available, assessable data necessary for the criminal proceedings, for credible and professional investigations, and ultimately for the court's evaluative activities, it is essential.⁴ It is no coincidence that we still consider the timeless Roman law maxim to be a guiding principle: *da mihi factum, dabo tibi ius* (Give me the fact, and I will give you the law).
- 3) The significance of the criminalistic “first strike” cannot be overstated. Almost everything can be decided during the well-directed, professional (on-site) examination.⁵ In this case, it was partly challenging that the victim's relatives and girlfriend cleaned and tidied up the “speaking” scene. Thus, the investigators who arrived the next day had to take the changes into account, and the “open book” of the scene was missing pages, although the most important details remained legible. Among other things, there were no liquid remain drops at the site of

² József Stál, *Evidence Evaluation Related to the General Condition of Detention in Legal Practice* (PhD diss., Faculty of Law, University of Debrecen, 2021); Csongor Herke, *Detention* (Budapest–Pécs: Dialóg Campus, 2002), 45.

³ Tibor Király, *Defense and the Defense Lawyer in Criminal Proceedings* (Budapest: KJK, 1962); Mihály Tóth, “The Age of the Three Ps: Populism, Paternalism, Pragmatism in Criminal Law,” *Ügyvédek Lapja*, no. 6 (2023): 27; János Bánáti, “The Right to a Fair Trial from the Defense Lawyer's Perspective,” *Ügyvédek Lapja*, no. 3 (2022): 2–5.

⁴ Endre Bócz, ed., *Criminalistics*, vols. I–II (Budapest: BM Duna Palota, 2004); Endre Bócz, “The Role of Criminalistic Expertise in the Preparation of Criminal Proceedings,” *Belügyi Szemle*, no. 9 (2010): 32–50; Endre Bócz and Géza Finszter, *Criminalistics for Law Students* (Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008); Miklós Angyal, ed., *Cognitive Criminalistics* (Budapest: Ludovika University Press, 2019); Csaba Fenyvesi, Csongor Herke, and Flórián Tremmel, eds., *Criminalistics* (Budapest: Ludovika University Press, 2022).

⁵ László Pusztai, *Inspection in Criminal Procedure* (Budapest: KJK, 1977); Csaba Fenyvesi, “The Crime Scene Inspection as the First Strike in Criminalistics,” in *In Memory of László Pusztai*, ed. Petra Bárd, Péter Hack, and Katalin Holé (Budapest: OKRI, ELTE Faculty of Law, 2014), 111–123; Gergely Gárdonyi, *Crime Scene Investigation* (Budapest: Ludovika University Press, 2023).

the victim's clothing and body burns. "Negative" (non-existent) traces often say more than those that do exist.⁶

- 4) The investigations of *justizmord* cases, both domestically and internationally⁷, show that there can be multiple reasons behind wrongful convictions (miscarriage of justice, wrongful conviction, wrongful sentence).
- 5) We summarize these as follows:
 - Misidentifications presented as the most common cases;
 - False witness testimonies;
 - Police investigation errors (e.g., errors in identification, examination, influences, contamination of material traces, destruction of unique points, adherence to a single version);
 - Police and investigative legal violations;
 - Prosecutorial errors (e.g., failure to exclude evidence);
 - Errors in expert opinions (unfounded, professionally incorrect);
 - False testimonies and reports from other offenders, prison agents, informants, witnesses;
 - Flawed, weak, ineffective defense attorney activities;
 - False confessions;
 - Fabrication of evidence;
 - False indirect evidence.⁸

⁶ Gergely Gárdonyi, *Crime Scene Investigation* (Budapest: Ludovika University Press, 2023), 45.

⁷ Péter Hack, "The Failures of Justice," in *Jubilee Study Volume of the Hungarian Criminal Law Society*, edited by Csaba Fenyvesi (Budapest-Debrecen-Pécs: MBT, 2011); Attila Badó and János Bóka, *Innocents Sentenced to Death* (Budapest: Nyitott Könyv, 2003); J. Wójcikiewicz, *Forensics and Justice* (Torun: Dom Organizatora, 2009); László Korinek, "The Innocence Project," in *A Bonis Bona Discere. Festschrift in Honor of Ervin Belovics on his 60th Birthday*, edited by Tünde A. Barabás and György Vókó (Budapest: OKRI, Pázmány Press, 2017), 333–351; Gábor Kovács and András Czebe, "The Role of Certain Cognitive and Human Factors in Expert Opinion Formation," *Belügyi Szemle*, no. 10 (2017): 89–103; Csaba Fenyvesi, *Tendencies of Criminalistics*, chap. VII (Budapest-Pécs: Dialóg Campus, 2017); Mónika Nogel, *Current Issues in Expert Evidence* (Budapest: HVG-ORAC, 2020); Innocence Project, <http://www.innocenceproject.org> (accessed January 15, 2025).

⁸ C. R. Huff, A. Rattner, and E. Sagarin, *Convicted but Innocent: Wrongful Conviction and Public Policy* (Thousand Oaks: Sage Publications, 1966), 62; M. J. Saks and J. J. Koehler, "The Coming Paradigm Shift in Forensic Identification," *Science*, no. 309 (2005): 892; J. Wójcikiewicz, *Forensics and Justice* (Torun: Dom Organizatora, 2009); J. Collins and J. Jarvis, "The Wrongful Conviction of Forensic Science," *Crime Lab Report* (2008), accessed January 15, 2025, http://www.crimelabreport.com/library/pdf/wrongful_conviction.pdf; Csaba Fenyvesi, *Identification Attempt in Criminal Cases* (Budapest: Ludovika University Press, 2023).

- 6) In this case, beyond false witness testimonies, the issue of a singular version arises because any new data or evidence contradicting the base version has shaped the form and strength of the suspicion. In our understanding of the rule of law, the opposite should have happened in the proceedings in question, as well as in all similar cases. Namely, the versions should have been directed toward objective evidence.⁹ Caution should be particularly exercised in cases where the accused is subject to severe coercive measures restricting personal freedom. (The psychological, human, and social disadvantages of several months, in this case, one year of deprivation of liberty and six months of home confinement cannot be compensated or rectified by any possible later restitution.)
- 7) The courts correctly applied the legal principle elevated to a constitutional level in our criminal procedure law, *in dubio pro reo* (when in doubt, for the accused). The imperative in favor of the accused halted the process heading toward *justizmord*.¹⁰ We observed the practical manifestation of this principle in the adversarial procedure based on immediacy. (It is also a conclusion in this regard that if the victim's incriminating testimony—however contradictory and uncertain inside and out—only results in an acquittal due to lack of evidence. The absence of a crime can only occur with a significant exculpatory disclosure on the part of the victim.)
- 8) It is thought-provoking that the accused, who has no criminal record and is continuously employed, spent a year in a cell with individuals with multiple prior convictions, all the while believing that he had not committed any crime. This is supported not only by his subjective belief but also by objective data. Yet, the legal practitioners—paradoxically—expected him and continue to expect defendants in similar situations to calmly and coolly endure the confinement. Otherwise, for instance, by loudly proclaiming his innocence and displaying protest aggression, they could conclude: look how he behaves in conflict situations, which increases the belief in his guilt.
- 9) The paradox would have diminished if there had been no deprivation of personal freedom at all, had the authorities sufficiently scrutinized the initial incriminating (suspect-diverting) statement made by the gas station attendant. If they had considered the low-value purchases made on Sunday morning, the reliability of the witness's testimony,

⁹ László Korinek, *The Fear of Innocence*, in *Paradoxes in Criminology*, edited by László Korinek (Budapest: ORAC, 2023), 255–271.

¹⁰ László Vargha, "On the New Regulation of the Principles of Criminal Procedure," Jubilee Yearbook, PTE Faculty of Law, 1975, 219–236; Flórián Tremmel, "In dubio pro reo," in *Hungarian Criminal Procedure* (Budapest-Pécs: Dialóg Campus, 2001), 86–88.

electronic data, recordings, and registrations. It would also have aided the fact-finding process and correctly directed the case if a polygraph test for the accused had been conducted after the suspect's testimony—as a control. It would have been useful for discovering the truth if the immediate mobile phone messages and calls sent after the victim's awakening in the hospital had also been examined by the authorities. Additionally, if the authorities had previously verified the victim's credibility using a polygraph while no distorting factors could have intervened.¹¹ (Did the victim come into contact with diesel fuel, whether intentionally or accidentally, under the influence of a mind-altering substance? This remained an unresolved question.) Furthermore, it would have helped establish a realistic factual basis if, during the nearly year-long period from May 17, 2021, to April 28, 2022, the authorities had inquired about the accused's personal defense and response to the evidence in an interrogation, not only the changing versions from the victim, which shifted from initial hot, anxious love to angry hatred. The diligent self-statements of the accused and the declarations made during the extensions of the arrest do not replace professional, truth-seeking, criminal-tactical interrogations. They do not lessen the accused's feeling that no one is interested in his words or defenses, that what he has to say is unimportant, and that his fate has already been decided by the authorities.

- 10) At the end of the seven basic criminalistic questions stands the WHY?¹² What motivated (initiated, inspired) the perpetrator to carry out the act? In Anglo-Saxon thought, the obligation to answer is prominent, while in continental thinking, it is not a particularly important or necessary element of the (incriminating) factual basis. It is not essential to find a reason. In this case, until August 17, 2021, no real, meaningful reason arose for a young man enjoying a secret love affair who was still embracing his partner at three in the morning. He leaves and only returns shortly after being called by the abandoned woman. Why would he harm his beloved in such a terrible way? If he had such an intention, why did he not finish it, especially since even five liters of diesel could be found in the shed canister? We know that the lack of meaningful motivation does not in itself exclude an attack or criminal intent. Yet, it would have been advisable to consider and evaluate from the outset that among those who commit brutal acts, two patterns or

¹¹ Árpád Budaházi, *Polygraph: Instrumental Testimony Verification in Criminal Cases* (Budapest: NKE Szolgáltató Kft, 2014).

¹² Csaba Fenyesi, "Basic Questions of Criminalistics," in Pécs Border Guard Scientific Publications 14, edited by Zoltán Hautzinger and Gyula Gaál (Pécs: Hungarian Military Science Society, Border Guard Department, Pécs Branch, 2013), 341–349.

pathways can be observed. One strives with all their might to erase traces, evade responsibility, and hinder the success of the investigation. The other realizes the horrifying weight of their actions and, repentantly, reveals every detail. The accused in question did not belong to either category.

As a closing thought

Looking to the future, following the thoughts of Mihály Tóth, we, too, believe that in the eyes of lawmakers, “the future is not so complicated; rather, it is fundamentally based on binary technical norms that generate the operation of intelligent robots based on digital signals. Instead, it relies on the wise consideration of sensitive and empathetic legal practitioners.”¹³

Bibliography

- Badó, Attila, and János Bóka. *Innocents Sentenced to Death*. Budapest: Nyitott Könyv, 2003.
- Bánáti, János. “The Right to a Fair Trial from the Defense Lawyer’s Perspective.” *Ügyvédek Lapja*, no. 3 (2022): 2–5.
- Bócz, János. “The Role of Criminalistic Expertise in the Preparation of Criminal Proceedings.” *Belügyi Szemle*, no. 9 (2010): 32–50.
- Bócz, János, ed. *Criminalistics*. Vols. I–II. Budapest: BM Duna Palota, 2004.
- Budaházi, Árpád. *Polygraph: Instrumental Testimony Verification in Criminal Cases*. Budapest: NKE Szolgáltató Kft, 2014.
- Czebe, András, and Gábor Kovács. “The Role of Certain Cognitive and Human Factors in Expert Opinion Formation.” *Belügyi Szemle*, no. 10 (2017): 89–103.
- Fenyvesi, Csaba. *Basic Questions of Criminalistics*.
- Fenyvesi, Csaba. *Identification Attempt in Criminal Cases*. Budapest: Ludovika University Press, 2023.
- Fenyvesi, Csaba. *Tendencies of Criminalistics*. Chap. VII. Budapest–Pécs: Dialóg Campus, 2017.
- Fenyvesi, Csaba. “The Crime Scene Inspection as the First Strike in Criminalistics.” In *In Memory of László Pusztai*, edited by Petra Bárd, Péter Hack, and Katalin Holé, 111–123. Budapest: OKRI, ELTE Faculty of Law, 2014.
- Fenyvesi, Csaba, Csongor Herke and Flórián Tremmel, eds. *Criminalistics*. Budapest: Ludovika University Press, 2022.

¹³ Mihály Tóth, “The Era of the Three Ps: Populism, Paternalism, Pragmatism in Criminal Law,” *Ügyvédek Lapja*, 2023/6, 26.

- Gárdonyi, Gergely. *Crime Scene Investigation*. Budapest: Ludovika University Press, 2023.
- Hack, Péter. "The Failures of Justice." In *Jubilee Study Volume of the Hungarian Criminal Law Society*, edited by Csaba Fenyvesi. Budapest–Debrecen–Pécs: MBT, 2011.
- Herke, Csongor. *Detention*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus, 2002.
- Király, Tibor. *Defense and the Defense Lawyer in Criminal Proceedings*. Budapest: KJK, 1962.
- Korinek, László. "The Innocence Project." In *A Bonis Bona Discere. Festschrift in Honor of Ervin Belovics on His 60th Birthday*, edited by Tünde A. Barabás and György Vókó, 333–351. Budapest: OKRI, Pázmány Press, 2017.
- Korinek, László. "The Fear of Innocence." In *Paradoxes in Criminology*, edited by László Korinek, 255–271. Budapest: ORAC, 2023.
- Pusztai, László. *Inspection in Criminal Procedure*. Budapest: KJK, 1977.
- Saks, M. J., and J. J. Koehler. "The Coming Paradigm Shift in Forensic Identification." *Science*, vol. 309 (2005): 892.
- Tóth, Mihály. "The Era of the Three Ps: Populism, Paternalism, Pragmatism in Criminal Law." *Ügyvédek Lapja*, no. 6 (2023): 26–27.
- Tremmel, Flórián. *Criminalistics*. Budapest: Ludovika University Press, 2022.
- Wójcikiewicz, J. *Forensics and Justice*. Torun: Dom Organizatora, 2009.
- András Czebe, and Gábor Kovács. "Egyes kognitív, emberi tényezők szerepe a szakértői vélemény-alkotásban" (The Role of Certain Cognitive and Human Factors in Expert Opinion Formation). *Belügyi Szemle* 2017, no. 10: 89–103.
- Attila Badó, and János Bóka. *Ártatlanul halálra ítélték* (Innocents Sentenced to Death). Budapest: Nyitott Könyv, 2003.
- Csaba Fenyvesi. "A helyszíni szemle mint kriminalisztikai első csapás" (The Crime Scene Inspection as the First Strike in Criminalistics). In *Pusztai László emlékére* (In Memory of László Pusztai), edited by Petra Bárd, Péter Hack, and Katalin Holé, 111–123. Budapest: OKRI, ELTE Faculty of Law, 2014.
- Csaba Fenyvesi. *A kriminalisztika tendenciái* (Tendencies of Criminalistics). Chap. VII. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 2017.
- Csaba Fenyvesi. *Felismerési kísérlet a bűnügyekben* (Identification Attempt in Criminal Cases). Budapest: Ludovika University Press, 2023.
- Csaba Fenyvesi. *A kriminalisztika alapkérdései* (Basic Questions of Criminalistics).
- Csaba Fenyvesi, Csongor Herke, and Flórián Tremmel, eds. *Kriminalisztika* (Criminalistics). Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022.
- Csongor Herke. *Detention*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus, 2002.
- Flórián Tremmel. *Kriminalisztika* (Criminalistics). Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022.
- Gábor Kovács, and András Czebe. "Egyes kognitív, emberi tényezők szerepe a szakértői vélemény-alkotásban" (The Role of Certain Cognitive and Human Factors in Expert Opinion Formation). *Belügyi Szemle* 2017, no. 10: 89–103.
- Gergely Gárdonyi. *A bűnügyi szemle* (Crime Scene Investigation). Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 2023.

- Gergely Gárdonyi. *Crime Scene Investigation*. Budapest: Ludovika, 2023, 45.
- János Bánáti. “A tisztességes eljáráshoz való jog a védő szemével” (The Right to a Fair Trial from the Defense Lawyer’s Perspective). *Ügyvédek Lapja* 2022, no. 3: 2–5.
- János Bócz, ed. *Kriminalisztika* (Criminalistics), vols. I–II. Budapest: BM Duna Palota, 2004.
- János Bócz. “A kriminalisztikai szakértelem a büntetőper előkészítésében” (The Role of Criminalistic Expertise in the Preparation of Criminal Proceedings). *Belügyi Szemle* 2010, no. 9: 32–50.
- J. Wójcikiewicz. *Forensics and Justice*. Torun: Dom Organizatora, 2009.
- László Korinek. “Az Innocence Project” (The Innocence Project). In *A Bonis Bona Discere. Festschrift in Honor of Ervin Belovics on his 60th Birthday* (A bonis bona discere. Ünnepi kötet Belovics Ervin 60. születésnapja alkalmából), edited by Tünde A. Barabás and György Vókó, 333–351. Budapest: OKRI, Pázmány Press, 2017.
- László Korinek. *Az ártatlanság félelme* (The Fear of Innocence). In László Korinek (ed.), *Paradoxes in Criminology*. Budapest: ORAC, 2023, 255–271.
- László Pusztai. *Szemle a büntető eljárásban* (Inspection in Criminal Procedure). Budapest: KJK, 1977.
- Mihály Tóth. “A három P kora. Populizmus, paternalizmus, pragmatizmus a büntetőjogban” (The Age of the Three Ps: Populism, Paternalism, Pragmatism in Criminal Law). *Ügyvédek Lapja* 2023, no. 6: 27.
- Mihály Tóth. “A három P kora. Populizmus, paternalizmus, pragmatizmus a büntetőjogban” (The Era of the Three Ps: Populism, Paternalism, Pragmatism in Criminal Law). *Ügyvédek Lapja* 2023/6: 26.
- M. J. Saks, and J. J. Koehler. “The Coming Paradigm Shift in Forensic Identification.” *Science* 2005, no. 309: 892.
- Péter Hack. “Az igazságszolgáltatás kudarcai” (The Failures of Justice). In *Jubilee Study Volume of the Hungarian Criminal Law Society* (Jubileumi tanulmánykötet a Magyar Büntetőjogi Társaság számára), edited by Csaba Fenyvesi. Budapest-Debrecen-Pécs: MBT, 2011.
- Tibor Király. *Védelem és a védő a büntetőügyben* (Defense and the Defense Lawyer in Criminal Proceedings). Budapest: KJK, 1962.

ARTYKUŁY PROBLEMOWE

PAWEŁ DZIAŁUK
Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie

 <https://orcid.org/0009-0004-0641-7648>

Stosowanie zasad procesu karnego do przesłuchań przed sejmowymi komisjami śledczymi

Application of criminal procedure principles to hearings before parliamentary inquiry committees

Abstract: Witness testimony is the primary means of evidence in many types of proceedings, but before the Parliamentary Commission of Inquiry, it plays an exceptionally important role. As the provisions of the Code of Criminal Procedure apply accordingly to the proceedings before the committees, it is important to consider whether the principles of a criminal trial should also be followed. The article will discuss such a possibility, based on the interpretation of the concept of “appropriate use”. In the context of the right to defence and the principle of directness, the right of a witness to request free speech will be analysed. The issue of the principle of objectivity will be considered – whether the commission’s questions and actions can realise this principle’s assumptions at all. The summary will include demands for the committees to properly apply the law. This is because, despite their political nature, it is to be expected that the regulations applied will retain their essence.

Keywords: Parliamentary Commission of Inquiry, principles of criminal process, criminal proceedings, appropriate use of regulations

1. Wprowadzenie

Sejmowe komisje śledcze cieszą się obecnie coraz większym zainteresowaniem, prawdopodobnie z uwagi na to, że ich posiedzenia są transmitowane

nie tylko w telewizji, lecz także w Internecie. Już w przeszłości np. Beata Bieńkowska zauważała, że nieprofesjonalnym odbiorcom posiedzenia komisji mogą przypominać postępowanie sądowe¹. Dużą popularność zdobyło pojęcie „Sejmflix” – połączenie nazw niższej izby Parlamentu i platformy streamingowej, a w kontekście sprawozdań z posiedzeń komisji zaczęto wręcz mówić o „show sądowym”². Sam zresztą termin – „komisja śledcza” – może budzić skojarzenia z prowadzonym w postępowaniu przygotowawczym śledztwem³. Jak wskazuje się w piśmiennictwie, może to wpływać na odbiór wagi sprawy rozpatrywanej przed komisją⁴.

Co warto odnotować – podstawą istnienia sejmowych komisji śledczych jako organu jest art. 111 ust. 1 Konstytucji RP. Jak wskazuje się w literaturze, celem działalności komisji jest możliwość sprawowania przez Sejm funkcji kontrolnej⁵. Mimo tego, że przedmiot zainteresowań komisji w rzeczywistości może być niezwiązany z bardziej represyjnym postępowaniem karnym, to może być do spraw karnych przyrównywany⁶. Wpływ na to ma m.in. odnoszenie się w czasie obrad do przepisów Kodeksu postępowania karnego⁷. Nie powinno to jednak dziwić, skoro art. 11i ustawy o sejmowej komisji śledczej⁸ odsyła uzupełniającą w zakresie wzywania, przesłuchiwania oraz zwalniania świadków z obowiązku zachowania tajemnicy do przepisów k.p.k. Podobne mogą się wydawać także działania w ramach obu postępowań i ich skutki – komisje badają sprawę (art. 1 ust. 2 u.s.k.ś.) i mogą wystąpić z wnioskiem o pociągnięcie danych osób do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu (art. 18 ust. 1 u.s.k.ś.), a organy ścigania dokonują czynności mających na celu po-

¹ B.T. Bieńkowska: *Refleksje na temat przesłuchania przez sejmową komisję śledczą w charakterze świadka osoby będącej podejrzanym lub oskarżonym w równoległe toczącym się postępowaniu karnym*. „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2005, nr 3, s. 73.

² J. Bralczyk: *Język polityki i polityków*. W: *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*. Red. J. Miodek. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1996, s. 138–140, za: A. Bednarz: *Przesłuchanie przed sejmową komisją śledczą jako gatunek komunikacji politycznej i medialnej*. „Prawo i Polityka” 2015, t. 6, s. 72.

³ Por. R. Rynkun-Werner: *Ustawa o sejmowej komisji śledczej. Komentarz*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2021, s. 16 i literatura cytowana tamże. Z kolei np. Marek Zubik pisze o „śledztwie sejmowym” (M. Zubik: *O zakresie i formach działania sejmowych komisji śledczych*. „Studia Iuridica” 2005, nr 44, s. 439).

⁴ B.T. Bieńkowska: *Refleksje...*, s. 73.

⁵ R. Rynkun-Werner: *Ustawa...*, s. 15.

⁶ A. Bagińska-Mastiotta: *Sejmowa komisja śledcza w systemie politycznym Rzeczypospolitej Polskiej*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2010, s. 84–85.

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego. T.j. Dz.U. 2024, poz. 37 ze zm. [dalej: k.p.k.].

⁸ Ustawa z dnia 21 stycznia 1999 r. o sejmowej komisji śledczej. T.j. Dz.U. 2016, poz. 1024 [dalej: u.s.k.ś.].

ciągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej (art. 2 § 1 pkt 1) k.p.k.), następnie wnosząc akt oskarżenia⁹.

Zarówno w postępowaniu karnym, jak i w tym prowadzonym przez sejmowe komisje śledcze legalność i prawidłowość uzyskania zeznań mających stanowić dowód nie powinny budzić jakichkolwiek wątpliwości. Zeznania świadków są podstawowym środkiem dowodowym w wielu rodzajach postępowań, jednak przed sejmową komisją śledczą odgrywają one wyjątkowo istotną rolę. Przesłuchania, obok badania dokumentów i przesłuchań biegłych, są bowiem jedną z głównych, a w praktyce najważniejszą formą prac komisji. Pełnią funkcje zarówno merytoryczne, jak i niemerytoryczne w postępowaniach przed tym organem. Z jednej strony to one mogą dostarczyć komisji konkretnych informacji z tzw. pierwszej ręki. Z drugiej strony – często są częścią politycznego teatru, który niestety jest już nieodłącznym elementem posiedzeń sejmowych komisji śledczych i nie sprzyja wyjaśnieniu danej sprawy.

W kontekście prawidłowego zrozumienia przepisów k.p.k. – które ustawodawca, jak już zostało wspomniane, nakazuje odpowiednio stosować m.in. do przesłuchiwanie świadków – nie sposób pominąć roli zasad procesu karnego. Zgodnie z definicją zaproponowaną przez Jerzego Skorupkę „zasady procesu karnego są zasadami sformułowanymi w tekście aktu prawnego bądź przyjętymi przez doktrynę dla wyrażenia określonej wartości i kierunkowego rozwiązania jakiejś kwestii w procesie karnym”¹⁰. Niektóre zasady w doktrynie uważa się za naczelne, czyli takie, które w szczególności wywierają wpływ na model postępowania karnego¹¹. Podkreślenia wymaga, że zasady te oddziałują na wykładnię innych przepisów poprzez nakaz ich interpretacji w taki sposób, by jej wynik był zgodny z naczelną zasadą procesu, co jest odzwierciedlane także w orzecznictwie Sądu Najwyższego i Trybunału Konstytucyjnego¹². Istotę zasad procesu zdaje się bardzo trafnie oddawać myśl Andrzeja Murzynowskiego –

⁹ Zaznaczyć należy, że w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego przyjmuje się, że cele postępowań karnych i przed sejmowymi komisjami śledczymi są różne (por. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 kwietnia 1999 r. Sygn. akt K 8/99, OTK 1999/3/41; Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 września 2006 r. Sygn. akt U 4/06, OTK-A 2006/8/109). Chodzi zatem jedynie o prosto rozumiane podobieństwo w modelu działania: zbadanie sprawy i przekazanie innemu organowi, który ma wydać w niej orzeczenie.

¹⁰ J. Skorupka: *Proces karny*. Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 122.

¹¹ S. Waltoś, P. Hofmański: *Proces karny. Zarys systemu*. Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 219–221.

¹² Szerzej zob. P. Wiliński: *Doniosłość zasad w procesie karnym*. W: *System prawa karnego procesowego*. T. 3: *Zasady procesu karnego cz. 1*. Red. P. Hofmański, P. Wiliński. Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 89–92 i orzecznictwo przytaczane tamże. Por. także R. Kmiecik, E. Skrętowicz: *Proces karny. Część ogólna*. Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 60–61.

dzięki nim proces przestaje się „traktować jako dziedzinę technicznej, czy-
sto formalnej działalności organów procesowych, ale dostrzega się w nim
potrzebę realizacji wielu ważnych społecznych i prawnych wartości”¹³.
Do zasad naczelnych bez wątpienia zalicza się zasady prawa do obrony,
bezpośredniości i obiektywizmu. Postępowanie przed sejmowymi komi-
sjami śledczymi w ich zakresie już w ujęciu „modelowym” może spotkać
się z pewnymi trudnościami, co jak zostanie wskazane poniżej, ujawnia
praktyka działań komisji, która skłania do zajęcia się przede wszystkim
tymi trzema zasadami. Trzeba zatem odpowiedzieć na pytanie: czy aby
rozwiązać przynajmniej niektóre problemy, wystarczy odesłanie do prze-
pisów k.p.k. zawartych w art. 11i u.s.k.ś., wymuszających ich wykładnię
z uwzględnieniem zasad procesu karnego, czy potrzebne są zmiany prze-
pisów, a jeśli tak – to jakie?

2. Zakres odpowiedniego stosowania k.p.k.

Tak jak zostało to wskazane – zgodnie z art. 11i u.s.k.ś. – do postępo-
wania w sprawach wzywania, przesłuchiwania osób wezwanych przez ko-
misję oraz zwalniania ich z obowiązku zachowania tajemnicy w zakresie
nieuregulowanym w niniejszej ustawie stosuje się odpowiednio przepisy
Kodeksu postępowania karnego dotyczące w tym zakresie świadków. Jest
to typ odesłania, które jak precyzuje Rozporządzenie w sprawie „Zasad
techniki prawodawczej”¹⁴, może być stosowane wyjątkowo, jeżeli daną
instytucję prawną reguluje się całościowo, a wyczerpujące wymienienie
przepisów prawnych, do których się odsyła, nie jest możliwe. Uznać za-
tem należy, że przyjmując taką formę techniki prawodawczej, ustawo-
dawca wskazuje, że materia dotycząca m.in. przesłuchań świadków przed
komisją jest w pełni regulowana przez przepisy k.p.k., które należy stoso-
wać, z zachowaniem zasad odpowiedniości.

Wciąż jednak pozostawać może wątpliwość: czy stosując odpowied-
nio przepisy k.p.k. do innego postępowania (w tym przypadku do po-
stępowania przed sejmowymi komisjami śledczymi), należy wyklądać je
w kontekście zasad procesu karnego? Wydaje się, że na tak zadane pytanie
trzeba udzielić odpowiedzi pozytywnej. Rozstrzygająca jest bowiem wy-
kładnia pojęcia „odpowiednie stosowanie”. W literaturze wskazuje się, że
„zastrzeżenie odpowiedniości, jakim posługuje się ustawodawca, ma na
celu uczulenie interpretatora przepisów na szczególny charakter odesłania,

¹³ A. Murzynowski: *Istota i zasady procesu karnego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 94.

¹⁴ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”. T.j. Dz.U. 2016, poz. 283 [dalej: z.t.p.].

tj., że jest to odesłanie nie wprost, lecz niejako pośrednie. W omawianych przypadkach prym powinny wieść wykładnie funkcjonalna, celowościowa i aksjologiczna nad wykładnią literalną, dosłowną, która w przypadku interpretacji przepisów odsyłających z zastrzeżeniem odpowiedniego stosowania schodzi niejako na drugi plan”¹⁵.

Wspomniane modele wykładni mogą być stosowane właśnie za pośrednictwem interpretacji konkretnych przepisów w kontekście zasad procesu wskazujących na wartości, które mają być realizowane, jak również *ratio legis* całych norm. Za poprawne należy zatem uznać twierdzenie, że stosując odpowiednio przepisy k.p.k., powinno się zmierzać do odzwierciedlenia zasad procesu karnego, nawet jeśli – co warto z całą mocą podkreślić – postępowanie, do którego je stosujemy, nie jest postępowaniem karnym. Mimo wszystko można jednak zaobserwować, że postępowanie prowadzone przed sejmową komisją śledczą cechuje się pewnego rodzaju represyjnością (typową dla postępowania karnego), o czym szerzej w dalszej części tekstu.

Na marginesie warto się odnieść do innego, szerszego odesłania, jakie można znaleźć w u.s.k.ś. Jak stanowi art. 1 ust. 3 u.s.k.ś., w sprawach nieuregulowanych niniejszą ustawą do komisji stosuje się przepisy regulaminu Sejmu¹⁶. Przyjęcie jednak, że należy rozumieć przepisy k.p.k. dotyczące np. przesłuchań w kontekście, jaki mógłby im nadawać regulamin Sejmu, byłoby błędne. Użycie przez ustawodawcę wyrazu „odpowiednio” trzeba bowiem odczytywać jako uregulowanie materii odnoszącej się do tego, jak dane przepisy stosować. Nie może być zatem słuszne założenie, że właściwe jest w tym zakresie odesłanie do regulaminu, gdyż do niego należy sięgać, gdy dana materia nie jest przedmiotem regulacji.

Tytułem podsumowania tej części podkreślić z całą mocą należy, że użycie przez ustawodawcę sformułowania „stosuje się odpowiednio przepisy k.p.k.” nakłada na organ stosujący te przepisy obowiązek wykładania ich przy uwzględnieniu wartości, które za tymi przepisami stoją. W przypadku sejmowych komisji śledczych, aby prawidłowo zrozumieć te ostanie, należy sięgać do naczelných zasad procesu karnego.

¹⁵ M. Hauser: *Odpowiednie stosowanie przepisów prawa – uwagi porządkujące*. „Przegląd Prawa i Administracji” 2005, T. LXV, s. 159.

¹⁶ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. T.j. M.P. 2022, poz. 990 ze zm.

3. Świadek w postępowaniu przed sejmową komisją śledczą a prawo do obrony

Prawo do obrony jest jednym z podstawowych i fundamentalnych praw w procesie karnym. Świadczy o tym m.in. jego umiejscowienie w Konstytucji RP (art. 42 ust. 2). Mimo że artykuł ten traktuje jedynie o postępowaniu karnym, to z orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego wynika, że jako zakorzenione w zasadzie demokratycznego państwa prawnego prawo to powinno odnosić się do każdego postępowania o charakterze represyjnym¹⁷. Pomimo tego, że intuicyjnie można by twierdzić, że tylko osobom podejrzanym, bądź ściślej – tylko podejrzanym, przysługuje prawo do obrony, to zauważyć należy, że zasadne jest przyznawanie wynikających z niego uprawnień także świadkom. Konstytucja stanowi, że prawo do obrony przynależy każdemu, „przeciwko komu jest prowadzone postępowanie karne” (art. 42 ust. 2). Mogłoby to sugerować, że chodzi o osobę, która ma już formalny status podejrzanego/oskarżonego. Jednak jak wskazuje zarówno literatura, jak i orzecznictwo, decydujący dla powstania prawa do obrony jest nie formalny status danej osoby w postępowaniu, ale podjęcie przeciwko niej czynności procesowej skierowanej na ściganie¹⁸. Dodatkowo o prawie do obrony mowa jest także w art. 6 k.p.k.

Jako że efektem prac komisji może być wystąpienie ze wstępnym wnioskiem o pociągnięcie danych osób do odpowiedzialności konstytucyjnej przed Trybunałem Stanu, to zauważyć należy, że również postępowanie przed komisją może zostać uznane za represyjne¹⁹. Sejmowe komisje śledcze nie prowadzą przesłuchań osób w charakterze podejrzanych ani oskarżonych. Osoby wzywane są przesłuchiwać w charakterze świadków i stanowią podstawowe źródło dowodowe w rozpoznawanych sprawach.

¹⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 czerwca 2008 r. Sygn. akt K 42/07, OTK-A 2008/5/77.

¹⁸ Por. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 lutego 2004 r. Sygn. akt V KK 194/03, OSNKW 2004/4/42; J. Skorupka: *Komentarz do art. 6 k.p.k.* W: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Skorupka. C.H.Beck, Warszawa 2021, s. 30, teza I.2. do art. 6 k.p.k.; M. Pietrzak: *Prawo do obrony w pierwszych chwilach postępowania karnego*. W: T. Gardocka i in.: *Prawo do obrony w postępowaniu penalnym. Wybrane aspekty*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2014, s. 58–59.

¹⁹ Jeszcze raz podkreślić należy, że chociaż istotą postępowania przed sejmową komisją śledczą jest realizowanie funkcji kontrolnej Sejmu, to efekt jej prac może skutkować odpowiedzialnością konstytucyjną. W moim przekonaniu uzasadnia to tezę, że również samo postępowanie przed komisją jest represyjne – chociażby pośrednio. Tak jak w postępowaniu karnym – mimo że postępowanie przygotowawcze nie jest *stricto* represyjne (bo prokurator nie orzeka o karze), to także w jego ramach należy zapewnić podejrzanemu takie prawa, jakie miałby oskarżony w postępowaniu sądowym – wprost represyjnym.

Istnieją co najmniej dwa ryzyka, które świadczą o tym, że osoba wezwana przez sejmową komisję śledczą powinna móc powołać się na prawo do obrony. Po pierwsze jest to możliwość bycia pociągniętym do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu – *stricte* represyjnej²⁰. Po drugie – możliwość poniesienia odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań (art. 233 k.k.). W tym miejscu wskazać należy w szczególności na art. 233 § 1a k.k., który stanowi, że odpowiedzialności karnej podlega także ten, kto zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę z obawy przed odpowiedzialnością karną grożącą jemu samemu lub jego najbliższemu. Regulacja ta została dodana w 2016 r. i od początku była krytykowana²¹. Trzeba zwrócić uwagę na to, że w reakcji na tę nowelizację została wydana przełomowa Uchwała Sądu Najwyższego (sygn. akt I KZP 5/21)²², zgodnie z którą nie popełnia przestępstwa z art. 233 § 1a k.k. świadek składający fałszywe zeznanie z obawy przed grożącą mu odpowiedzialnością karną, jeśli – realizując prawo do obrony – zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, nie wyczerpując jednocześnie swoim zachowaniem znamion czynu zabronionego określonego w innym przepisie ustawy. Warto także zwrócić uwagę na możliwość odpowiedzialności za czyn z art. 233 k.k. świadka zeznającego przed sejmową komisją śledczą, zauważając, że jest ona organem uprawnionym do przyjęcia zeznań, w rozumieniu tego przepisu²³.

W kontekście uprawnień procesowych wynikających z prawa do obrony rozważyć należy również pozycję procesową takiej osoby wezwanej, która popełniła czyn zabroniony będący w ścisłym związku z czynem stanowiącym przedmiot postępowania przed komisją. Kontrowersje nie występują wówczas, gdy równoległe do prac komisji toczy się postępowanie karne. Jeśli taka osoba jest jednocześnie podejrzanym w innym postępowaniu – na podstawie art. 11c ust. 1 u.s.k.ś. – przysługuje jej prawo odmowy zeznań, co w praktyce funkcjonuje raczej bez zarzutu. Podobnie

²⁰ Zgodnie z art. 26 ustawy z dnia 26 marca 1982 r. o Trybunale Stanu. T.j. Dz.U. 2022, poz. 762 ze zm. – jako czyny stanowiące przestępstwo lub przestępstwo skarbowe Trybunał Stanu orzeka kary lub środki karne przewidziane w ustawie. W literaturze wprost wskazuje się, że postępowanie to, chociaż nie jest tożsame z postępowaniem karnym, ma charakter represyjny. Por. R. Rynkun-Werner: *Ustawa...*, s. 181; M. Fingas: *Komentarz do art. 26 ustawy o Trybunale Stanu*. W: *Ustawa o Trybunale Stanu. Komentarz*. Red. K. Grajewski, S. Steinborn. Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 398–399 i literatura cytowana tamże.

²¹ Uwagi do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw. Druk sejmowy nr 207 (wersja projektu z dnia 27 stycznia 2016 r.). <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=207> [dostęp: 04.09.2024].

²² Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 9 listopada 2021 r. Sygn. akt I KZP 5/21, OSNK 2022/1/1.

²³ M. Mozgawa: *Komentarz do art. 233 k.k.* W: *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*. Red. M. Budyn-Kulik i in. LEX/el. 2022, art. 233.

kształtuje się przypadek osoby, wobec której postępowanie karne zakończyło się wyrokiem skazującym. Poza sferą regulacji pozostaje jednak być może najważniejsza z punktu widzenia świadka-sprawcy sytuacja – taka, w której postępowanie karne jeszcze się nie toczy. Obowiązujące regulacje u.s.k.ś. pomijają taki przypadek, co może prowadzić do naruszenia prawa do obrony przesłuchiwanego przez komisję, zwłaszcza w aspekcie wolności od samooskarżenia (*nemo se ipsum accusare tenetur*).

W piśmiennictwie od początku jako rozwiązanie problemu wskazywane było prawo do odmowy odpowiedzi na pytanie, jeżeli udzielenie odpowiedzi mogłoby narazić świadka na odpowiedzialność za przestępstwo (art. 183 § 1 k.p.k.)²⁴. Ustawodawca w 2005 r. dokonał w tym zakresie nowelizacji, opisując prawo do odmowy odpowiedzi na pytanie w wyżej wymienionej sytuacji w art. 11c ust. 1 pkt 1) u.s.k.ś. Jak jednak przyjmuje się w nowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego dotyczącym art. 183 § 1 k.p.k., pouczenie o możliwości uchylenia się od odpowiedzi nie jest wystarczające do ochrony przed zmuszaniem do samooskarżenia²⁵.

Należy zauważyć, że regulacja ta wydaje się niezupełna, tj. zdaje się pomijać sytuację świadka przed sejmową komisją śledczą, który jeszcze nie jest podejrzanym w procesie karnym. Specyfika sejmowej komisji śledczej powoduje, że nie ma ona kompetencji do przedstawiania komukolwiek zarzutów, i w tym sensie nie różnicuje sytuacji świadka i podejrzanego. Inaczej wygląda stan prawny w postępowaniu karnym – na podstawie art. 313 § 1 k.p.k., by wydać postanowienie o przedstawieniu zarzutów, wystarczy dostatecznie uzasadnione podejrzenie, że określona osoba popełniła czyn. Tym samym zmienia się sytuację procesową, nadając konkretnej osobie dodatkowe prawa, przysługujące jedynie podejrzanym.

W literaturze podkreśla się, że z uwagi na szczególne uprawnienia przysługujące osobie wezwanej przez sejmową komisję śledczą nie powinno się jej traktować jako „zwykłego” świadka, ale jako quasi-stroinę²⁶. Wydaje się jednak, że nawet te uprawnienia, które przyznaje art. 11c ust. 1 u.s.k.ś., nie są dostateczne do prawidłowej realizacji prawa do obrony świadka-sprawcy. Skoro bowiem w przytoczonym powyżej orzecznictwie wskazuje się, że prawo, o którym mowa w art. 183 § 1 k.p.k., nie jest wystarczającą ochroną przed samooskarżeniem, to podobne wnioski na-

²⁴ Tak np. B.T. Bieńkowska: *Refleksje...*, s. 82–83.

²⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 grudnia 2020 r. Sygn. akt I KK 58/19, OSNK 2021/2/8; uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 września 2007 r. Sygn. akt I KZP 26/07, OSNKW 2007/10/71.

²⁶ M. Zbrojewska: *Wybrane karnoprosesowe zagadnienia postępowania przed sejmową komisją śledczą*. „Przegląd Sejmowy” 2006, nr 5, s. 36. Autorka wskazuje, że art. 11c ust. 1 u.s.k.ś., którego celem jest zapewnienie ochrony dóbr i interesów osoby wezwanej, ma charakter gwarancyjny.

leży poczynić co do art. 11c ust. 1 pkt 1) u.s.k.ś. Prawo do odmowy złożenia zeznań nie będzie z kolei przysługiwać świadkowi, który jeszcze nie jest podejrzanym w innym postępowaniu (art. 11c ust. 1 pkt 2) u.s.k.ś.). Żądanie przesłuchania na posiedzeniu zamkniętym nie zmienia sytuacji świadka w kontekście potencjalnego samooskarżenia – również na posiedzeniu zamkniętym świadek może być *de facto* zmuszony do zeznania na swoją niekorzyść (art. 11c ust. 1 pkt 3) u.s.k.ś.). Jeśli okoliczności, o których miałby zeznawać, nie są objęte tajemnicą ustawowo chronioną, nie może odmówić złożenia zeznań (art. 11c ust. 1 pkt 4) u.s.k.ś.). Złożenie wniosków o zarządzenie przerwy lub zmianę terminu przesłuchania również tylko czasowo może chronić świadka przed złożeniem obciążających zeznań (art. 11c ust. 1 pkt 5) i 8) u.s.k.ś.). Podobnie pozostałe uprawnienia wynikające z art. 11c ust. 1 u.s.k.ś. nie będą w żadnym stopniu chronić prawa do obrony świadka-sprawcy w kontekście zasady *nemo se ipsum accusare tenetur*.

Dlatego też należy postulować *de lege ferenda*, by zmienić przepisy w taki sposób, że nada się inny status osobom, co do których komisja poweźmie przypuszczenie, że mogłyby odpowiadać przed Trybunałem Stanu. Ponadto zasadne jest postulować nadanie takim osobom uprawnień podobnych bądź tożsamyh z tymi przysługującymi podejrzanemu (choćaby prawo do odmowy złożenia wyjaśnień czy odpowiedzi na pytanie bez podania przyczyny). Wówczas zostałaby stworzona gwarancja poszanowania prawa do obrony również podczas przesłuchania przed sejmową komisją śledczą. Nieuregulowanie statusu świadka-sprawcy może bowiem stwarzać zagrożenia dla tego prawa, którego realizacja powinna być możliwa w czasie każdego potencjalnie represyjnego postępowania.

4. Zasada bezpośredniości a swobodna wypowiedź

Kolejną z zasad procesu karnego jest zasada bezpośredniości. Mimo braku skodyfikowania (tak jak innych wspomnianych w artykule zasad procesu) zwraca się uwagę na jej istotne znaczenie²⁷. Choć sama definicja może nastroczać trudności (wskazuje się, że „istota zasady ma charakter niejednorodny i złożony”)²⁸, to nie budzi kontrowersji podkreślanie jej trzech

²⁷ Choć przykładowo Dariusz Świecki wskazuje, że zasada bezpośredniości została określona w ustawach w sposób negatywny – poprzez wskazanie wyjątków od niej (D. Świecki: *Zasada bezpośredniości*. W: *Meritum. Postępowanie karne*. Red. D. Świecki. Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 108).

²⁸ M. Płachta: *Realizacja zasady bezpośredniości w odniesieniu do dowodu z zeznań świadków*. W: *Świadek w procesie sądowym*. Red. S. Waltoś. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1985, s. 201.

głównych postulatów: dowody pierwotne mają mieć pierwszeństwo przed dowodami pochodnymi; sąd powinien opierać się na dowodach, które zostały przeprowadzone na rozprawie w pełnym składzie; sąd powinien bezpośrednio „zetknąć się” ze źródłem i środkiem dowodowym. Warto także wspomnieć o powiązaniu tej zasady z zasadą prawdy materialnej – prawidłowe urzeczywistnienie zasady bezpośredniości ma służyć realizacji tej drugiej²⁹.

W kontekście realizacji omawianej zasady kluczowym momentem jest przesłuchanie świadka. Zgodnie z art. 171 § 1 k.p.k. rozpoczyna je etap swobodnej wypowiedzi. Wielu autorów podjęło próbę zdefiniowania, jak należy rozumieć pojęcie „swobodna wypowiedź”, co szczegółowo prezentował Radosław Koper³⁰. Opracował on również własną definicję, zgodnie z którą „swoboda wypowiedzi oznacza stan, w którym osoba przesłuchiwana nie jest poddana działaniu różnorodnych nacisków niepozwalających jej wypowiadać się w sposób nieskrępowany”³¹. Nie budzi wątpliwości, że wyłączenie swobody wypowiedzi jest nawet nie tyle niepożądane, co bezcelowe z punktu widzenia uzyskania ważnego dowodu w sprawie. Jak bowiem wskazuje ustawodawca w art. 171 § 7 k.p.k., zeznania złożone w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi nie mogą stanowić dowodu. Oczywiście należy zaznaczyć, że norma ta mówi o swobodzie wypowiedzi w szerszym zakresie niż tylko w odniesieniu do pierwszego etapu przesłuchania. Sama jednak swobodna wypowiedź rozpoczynająca przesłuchanie również powinna co do zasady pozostawać niezakłócona, o ile świadek np. nie zaczyna kształtować jej w sposób zbyt dowolny. Swoboda i spontaniczność nie są bowiem równoznaczne z dowolnością³². Jak przyjmuje się w orzecznictwie, swobodna wypowiedź musi pozostawać w granicach celów danej czynności i szerzej: procesu³³.

Jak zatem zostało wykazane, swobodną wypowiedź można powiązać zarówno z realizacją zasady bezpośredniości, jak i pośrednio z zasadą prawdy materialnej. Obecnie jest ona modelowo pierwszym etapem przesłuchania świadka³⁴. Jako że celem komisji jest „zbadać sprawę”, które można rozumieć podobnie do jednego z celów postępowania karnego (art. 2 § 1 pkt 1) k.p.k.), to w kontekście odpowiedniego stosowania

²⁹ D. Świecki: *Zasada bezpośredniości...*, s. 108.

³⁰ R. Koper: *Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym*. Wolters Kluwer, Warszawa 2022, s. 59–66.

³¹ *Ibidem*, s. 66.

³² K. Sychta: *Komentarz do art. 171 k.p.k.* W: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Zagrodnik. LEX/el. 2023, teza 1 do art. 171 k.p.k.

³³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 1974 r. Sygn. akt V KR 42/74, OSNKW 1974/6/115.

³⁴ M. Kurowski: *Komentarz do art. 171 k.p.k.* W: *Kodeks postępowania karnego*. T. 1: *Komentarz aktualizowany*. Red. D. Świecki. LEX/el. 2025, art. 171.

przepisów k.p.k. nie wydaje się kontrowersyjne postulowanie stosowania zasady bezpośredniości do postępowania przed komisją.

Norma art. 171 § 1 k.p.k. nie jest jednak odzwierciedlana w tych postępowaniach. Wykładnia przepisów u.s.k.ś., a dokładnie art. 11c ust. 1 pkt 6) ustawy, może prowadzić (i w praktyce prowadzi) do przyjęcia, że aby świadkowi przysługiwała swobodna wypowiedź, powinien on zwrócić się z wnioskiem o jej umożliwienie³⁵. Taki wniosek jest rozpatrywany przez przewodniczącego komisji, a od ewentualnego negatywnego rozstrzygnięcia świadkowi przysługuje odwołanie do komisji. Praktyka wnioskowania o umożliwienie swobodnej wypowiedzi budzi jednak uzasadnione wątpliwości. Przykładowo w czasie posiedzenia jednej z sejmowych komisji śledczych świadek został zapytany, czy chce skorzystać z prawa do swobodnej wypowiedzi, po czym, po uzyskaniu odpowiedzi twierdzącej, przewodniczący wniosek oddalił, motywując swoją decyzję „potrzebą zapewnienia prawidłowego działania Komisji”³⁶.

Takie działania budzą wątpliwości co do odpowiedniego stosowania przepisów k.p.k. Po pierwsze – nie jest jasne, dlaczego przepisu art. 171 § 1 k.p.k. nie stosuje się wprost, skoro art. 11i u.s.k.ś. odsyła do k.p.k. właśnie w zakresie przesłuchania. Nieuprawnione wydaje się przyjęcie, że wskazany przepis k.p.k. nie ma zastosowania z uwagi na to, że u.s.k.ś. odmiennie reguluje etap swobodnej wypowiedzi. To, że świadkowi przysługuje prawo do złożenia wniosku o umożliwienie swobodnej wypowiedzi, nie modyfikuje bowiem tego, że przesłuchanie powinno się rozpocząć właśnie od tej czynności. Bardziej logiczne wydaje się przyjęcie, że uprawnienie świadka, o którym mowa w art. 11c ust. 1 pkt 6) u.s.k.ś., jest

³⁵ Przykładowo w czasie posiedzenia Sejmowej Komisji Śledczej do zbadania legalności, prawidłowości oraz celowości działań podjętych w celu przygotowania i przeprowadzenia wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2020 r. w formie głosowania korespondencyjnego w dniu 5 lutego 2024 r. jej przewodniczący oświadczył: „Szanowni państwo, zgodnie z art. 11i ustawy o sejmowej komisji śledczej w związku z art. 171 § 1 Kodeksu postępowania karnego może pan swobodnie wypowiedzieć się w sprawie będącej przedmiotem badań Komisji. Czy pan... Muszę zapytać, czy pan chce skorzystać z tego prawa? [...] Chcę państwu powiedzieć, że konsekwentnie będę proponował, żeby niezależnie od tego, kto będzie tutaj świadkiem podczas Komisji Śledczej – biorąc pod uwagę, no i zeznania pana Sobonia, ale również te ostatnie zeznania pana Szczegielniaka – żeby Komisja po prostu mogła od razu przejść do zadawania pytań. Myślę, że to będzie nie tylko dla Komisji, ale również dla tych, którzy nas oglądają, korzystne. Bardzo dziękuję”. Zapis przebiegu przesłuchania za: <https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/biuletyn.xsp?sknr=SKGK-9> [dostęp: 29.08.2024].

³⁶ Wskazana sytuacja miała miejsce na posiedzeniu Sejmowej Komisji Śledczej do zbadania legalności, prawidłowości oraz celowości działań podjętych w celu przygotowania i przeprowadzenia wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w 2020 r. w formie głosowania korespondencyjnego w dniu 24 stycznia 2024 r. Zapis przebiegu przesłuchania za: <https://www.sejm.gov.pl/Sejm10.nsf/biuletyn.xsp?sknr=SKGK-7> [dostęp: 29.08.2024].

czymś dodatkowym – niemodyfikującym zasadniczego, skodyfikowanego modelu przesłuchania. Prawo do zwrócenia się z wnioskiem o swobodną wypowiedź należy rozumieć raczej jako mogące być zainicjowane przez świadka w dalszym toku przesłuchania, np. w fazie pytań, gdy świadek chciałby dodać coś, co sobie w danym momencie przypomniał, a co nie ma związku z zadaniem pytaniem. Taka wykładnia sprzyjałaby realizacji zarówno zasady bezpośredniości, jak i zasady prawdy materialnej. Po drugie – obecnie funkcjonująca wykładnia praktyczna istotnie zmienia rolę pytań. W postępowaniu karnym art. 171 § 1 k.p.k. wprost mówi, że pytania stron, ale również składu sędziowskiego, mają służyć uzupełnieniu, wyjaśnieniu lub kontroli wypowiedzi świadka. Jeśli przed sejmową komisją śledczą zostanie pominięty etap swobodnych zeznań, to w naturalny sposób właśnie pytania komisji będą kształtować to, o czym mówi świadek.

W świetle powyższego nie da się pominąć wagi zeznań świadka przekazywanych na etapie swobodnej wypowiedzi. To wtedy każdy organ, którego celem jest uzyskanie informacji na dany temat, ma możliwość poznania faktów z perspektywy świadka, który powinien mieć możliwość przedstawienia ich w sposób niezakłócony i w jego opinii – najpełniejszy. Wydaje się, że przedstawione wyżej nieodpowiednie stosowanie przepisów k.p.k. może szkodzić prawidłowemu wyjaśnieniu badanej sprawy. Samo zrozumienie znaczenia swobodnej wypowiedzi świadka dla całości postępowania nie sprawia trudności, gdy umieszcza się ją w kontekście zasad procesowych, od których w tym zakresie nie ma uzasadnienia, by odchodzić.

5. Zasada obiektywizmu przy przesłuchaniu

Powracając do zasad skodyfikowanych – ustawodawca w art. 4 k.p.k. ustanowił zasadę obiektywizmu, opisując, że organy prowadzące postępowanie karne są obowiązane badać oraz uwzględniać okoliczności przemawiające zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego. Tytułem wprowadzenia odnotować trzeba, że piśmiennictwo i orzecznictwo różnią pojęcia obiektywizmu i bezstronności. To pierwsze jest szersze i zawiera w sobie drugie³⁷. Nie wchodząc w szerszą analizę językową tych pojęć, należy przejść do omówienia cech obiektywizmu wypracowanych przez doktrynę prawa karnego. Jak wskazuje Stanisław Waltoś, będą nimi: 1) niezawisłość organu, w tym także od jego środowiska, jak rów-

³⁷ Szerzej zob. S. Waltoś, P. Hofmański: *Proces...*, s. 235 i orzecznictwo cytowane tamże.

niezależność sposobu myślenia; 2) przestrzeganie reguły *audiatur et altera pars*; 3) minimalizacja czynników irracjonalnych wpływających na sferę motywacyjną przy podejmowaniu decyzji³⁸. Jak z kolei zwraca uwagę Marian Cieślak, „organ procesowy postępuje niezgodnie [...] z zasadą obiektywizmu, bądź to gdy: 1) wykazuje stronniczość w ścisłym tego słowa znaczeniu, tj. sprzyja jednej ze stron lub niechętnie odnosi się do drugiej; 2) wykazuje uprzedzenie do sprawy”³⁹.

Abstrahując od odpowiedniego stosowania przepisów i odnosząc się do sejmowych komisji śledczych, należy wskazać na pewne podobieństwa regulacyjne. Organy prowadzące postępowanie karne są zobowiązane „badać okoliczności”, a komisje – „badać sprawę”. Zauważyć zatem można, że w gruncie rzeczy chodzi o to samo, tj. o zbadanie okoliczności danej sprawy i prawidłowe dalsze działanie w związku z efektem tych badań. Już intuicyjnie niezasadne wydaje się odchodzenie od kryterium „obiektywności” przy badaniu sprawy tylko przez wzgląd na to, że jeden z (ostrożnie porównywanych) organów pełni funkcję kontrolną (komisje), a drugi dosłownie śledczą (organy ścigania w postępowaniu karnym).

Niestety postępowanie przed sejmowymi komisjami śledczymi nie ma wszystkich cech obiektywizmu. Przywołując definicję S. Waltośa, można kwestionować niezawisłość komisji oraz wskazywać na wpływ czynników irracjonalnych przy podejmowaniu decyzji. Realizowane są za to negatywne znamiona funkcjonowania w oparciu o zasadę bezpośredniości, o których pisał M. Cieślak. W tym zakresie wskazać należy, że zgodnie z art. 2 ust. 2 u.s.k.ś. skład komisji powinien odzwierciedlać reprezentację w Sejmie klubów i kół poselskich mających swoich przedstawicieli w Konwencie Seniorów, odpowiednio do jej liczebności. W praktyce zatem większość w komisji będą posiadały ugrupowania mające większość sejmową, która powołuje komisję i określa zakres jej działania⁴⁰. Współcześnie trudno jednak określić cele działania komisji śledczych jako inne niż *stricte* polityczne. Problem ten obrazują komisje śledcze powołane w VIII i X kadencji Sejmu – każda z nich dotyczyła „afer” przeciwników politycznych, którzy stracili władzę i stanowią mniejszość w Parlamencie. Prowadzi to do wniosku, że już samo powołanie komisji może być aktem politycznym, przy czym nie inaczej należy ocenić działanie komisji śledczych.

W założeniu zarówno instytucja wyłączenia sędziego (prokuratora), jak i jej „odpowiedniczka” – wyłączenie posła mają zapewniać realizację pierwszej z cech obiektywizmu, o której pisał S. Waltoś. Jak wskazuje

³⁸ Ibidem, s. 239–240.

³⁹ M. Cieślak: *Polska procedura karna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984, s. 318.

⁴⁰ Por. R. Rynkun-Werner: *Ustawa...*, s. 29–30.

Robert Rynkun-Werner, sejmowa komisja śledcza jest ciałem całkowicie politycznym, pojawia się zatem pytanie, czy może ona być zdolna do dokonania rozstrzygnięć uwzględniających zasady rzetelności procesu⁴¹. Autor ten dochodzi do konstatacji, że komisje posługują się szeregiem zasad procesowych, które tę rzetelność mają zapewniać. Nie sposób jednak uznać, że członkowie sejmowych komisji śledczych będą niezawisli chociażby w stosunku do swojego środowiska (tu: politycznego). W obecnym stanie prawnym niemożliwe jest, by czynnik ten wyeliminować. Jego uznanie ogranicza jednak realizację zasady obiektywizmu (przynajmniej według definicji S. Waltosia), która również oddziałuje na wspomnianą wcześniej zasadę prawdy materialnej⁴².

Na marginesie należy wyjaśnić kwestię mogącą pojawić się przy analizie art. 4 pkt 3) u.s.k.ś., mówiącym o zakazie wejścia w skład komisji posła, jeśli istnieją okoliczności, które mogłyby wywołać uzasadnione wątpliwości dotyczące jego bezstronności. Pomimo tego, że jak zostało zaznaczone, pojęcia bezstronności i obiektywności nie są synonimiczne, nie należy uznawać, że ustawodawca chciał wskazać regulacją ustanowić inną „zasadę bezstronności”. Przytoczona regulacja jest bowiem kalką normy art. 41 § 1 k.p.k., która również mówi o bezstronności, a nie o obiektywności. Nie można zatem przyjąć, że u.s.k.ś. reguluje tę problematykę odmiennie niż k.p.k., w związku z czym nie miałyby zastosowania art. 11i u.s.k.ś.

Nietrudno zaobserwować sytuacje w postępowaniu przed komisją, gdy przewodniczący lub którykolwiek z innych członków komisji, przesłuchując świadków, zachowują się w toku przesłuchania tak, jak wymaga tego interes polityczny, i na próżno szukać poszanowania dyrektyw zasady obiektywizmu. Jak dotąd odpowiedzią na to jest przyzwoleńskie prowadzenie się do twierdzenia, że taka jest specyfika komisji, która nie jest sądem, więc widocznie tak to musi wyglądać⁴³. Postulować jed-

⁴¹ R. Rynkun-Werner: *Sejmowa komisja śledcza – czyli jak pełnomocnik staje się świadkiem*. „Palestra” 2017, nr 1–2, s. 95–105.

⁴² P. Misztal: *Zasada obiektywizmu*. W: *Meritum. Postępowanie...*, s. 106.

⁴³ Robert Rynkun-Werner zwraca uwagę na problem wypowiedzania się o sprawie poza posiedzeniami przez posłów-członków komisji. Autor wskazuje, że kwestia wyłączenia z tego powodu posłów jest „dyskusyjna”, zauważając m.in., że trudno zabronić posłowi prawa do wypowiedzania się w sprawach istotnych dla społeczeństwa oraz że o ile wypowiedzi nie przekraczają zasad rzetelności, są pozbawione uprzedzeń osobistych oraz stanowią pogląd prawny – nie będą uzasadniały wątpliwości co do bezstronności posła (R. Rynkun-Werner: *Ustawa...*, s. 39). Wydaje się jednak, że od posłów-członków komisji można wymagać, by chociaż na czas prac komisji powstrzymali się od wyrażania opinii na temat sprawy, nawet jeśli ich wypowiedzi spełniałyby wyżej przytoczone kryteria, na podobieństwo zasad, jakich na poszczególnych etapach muszą przestrzegać organy prowadzące postępowanie karne.

nak należy dążenie do tego, by komisje nie działały, sugerując się tym, że trzeba zrealizować jakiś cel polityczny, ale aby rzetelnie wyjaśniały dane sprawy, przyczyniając się do sprawiedliwych rozstrzygnięć zapadających w wyniku poczynionych przez komisje ustaleń.

W tym zakresie kluczowe może być zapewnienie odpowiednio silnej pozycji przewodniczącemu komisji i jego wybór w taki sposób, by prowadził on posiedzenia niezawisłe i bezstronnie. Wydaje się, że funkcję tę mogłyby sprawować osoba powoływana większością (kwalifikowaną) przez Sejm, która posiada adekwatne doświadczenie prawnicze, lecz niewykonywająca zawodu – przykładowo sędzia w stanie spoczynku. Pozostając niepowiązaną z żadną partią polityczną i posiadając doświadczenie w orzekaniu, zapewniałaby porządek w czasie obrad, pilnując odpowiedniego, a więc zgodnego z zasadami procesu karnego, stosowania przepisów k.p.k. Pozostałymi członkami byłiby wciąż posłowie sprawujący funkcję kontrolną Sejmu, którzy zadawaliby pytania osobom wezwanym. Również do posłów należałaby decyzja o wystąpieniu z wnioskiem o pociągnięcie danych osób do odpowiedzialności przed Trybunałem Stanu, w przedmiocie której nie głosowałby przewodniczący.

6. Podsumowanie

Truizmem jest stwierdzić, że zasady postępowania karnego pełnią w systemie istotną funkcję, m.in. zapewniając odpowiednią realizację celów procesu. Pomimo tego, że u.s.k.ś. odsyła do k.p.k. w celu odpowiedniego stosowania przepisów tego drugiego w ograniczonym zakresie, to praktyka pokazuje, że z całą pewnością w sposób odpowiedni nie są stosowane zasady prawa do obrony, bezpośrednio i prawdy materialnej, a także obiektywizmu.

Przyjmując i tolerując polityczny charakter komisji śledczych, mimo wszystko należy postulować, by dążyć do realizacji przynajmniej części z tych zasad. Nie kwestionując różnic ustrojowych, a jedynie zauważając podobieństwa pomiędzy działaniami komisji i organów śledczych, uznać należy, że dla szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości byłoby lepiej, gdyby poza realizowaniem interesu partyjnego działania komisji sprzyjały swojemu głównemu celowi – wyjaśnieniu istotnych okoliczności danej sprawy. To wyjaśnienie winno jednak być czynione nie w atmosferze „show” (tworzonej czasem zarówno przez członków komisji, jak i przez świadków), ale raczej w myśl poszanowania sprawdzających się w postępowaniu karnym zasad.

Do rozważenia pozostają wskazane powyżej postulaty zmian dotyczące m.in. uregulowania statusu świadka-sprawcy przed komisją, zapewnienia

swobodnej wypowiedzi i obsadzania osoby przewodniczącego. Zasadne jest także postulowanie jakiegoś mechanizmu kontrolnego nad pracami komisji. Intuicyjnie – skoro postępowanie przed komisjami zostało z ostrożnością porównane do postępowania przygotowawczego w procesie karnym, to rozwiązaniem mógłby być mechanizm podobny do zwrotu prokuratorowi aktu oskarżenia (art. 344a k.p.k.). Gdyby Sejm bądź Trybunał Stanu dopatrzyły się naruszenia przepisów postępowania w procesie pozyskiwania zeznań od świadków, mogłyby nakazywać komisjom powtórzenie wadliwych czynności (ewentualnie przeprowadzenie nowych), co motywowałoby komisję do działania w sposób rzetelny i zgodny z prawem, tak by nie było konieczności powtarzania przesłuchań. Dzięki temu działania komisji byłyby poddane jakiejkolwiek kontroli – której obecnie próżno szukać. Wydaje się, że takie rozwiązanie zapewniałoby prymat rzetelnemu zbadaniu sprawy jako celowi prac komisji kosztem celów doraźnych, np. osiągania zysków politycznych.

Bibliografia

Literatura

- Bagieńska-Mastiota A.: *Sejmowa komisja śledcza w systemie politycznym Rzeczypospolitej Polskiej*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2010.
- Bednarz A.: *Przesłuchanie przed sejmową komisją śledczą jako gatunek komunikacji politycznej i medialnej*. „Prawo i Polityka” 2015, t. 6, s. 65–92.
- Bieńkowska B.T.: *Refleksje na temat przesłuchania przez sejmową komisję śledczą w charakterze świadka osoby będącej podejrzanym lub oskarżonym w równoległe toczącym się postępowaniu karnym*. „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2005, nr 3, s. 72–83.
- Bralczyk J.: *Język polityki i polityków*. W: *O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*. Red. J. Miodek. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław 1996, s. 121–134.
- Cieślak M.: *Polska procedura karna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1984.
- Fingas M.: *Komentarz do art. 26 ustawy o Trybunale Stanu*. W: *Ustawa o Trybunale Stanu. Komentarz*. Red. K. Grajewski, S. Steinborn. Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 398–399.
- Hauser M.: *Odpowiednie stosowanie przepisów prawa – uwagi porządkujące*. „Przegląd Prawa i Administracji” 2005, T. LXV, s. 151–168.
- Kmieciak R., Skrętowicz E.: *Proces karny. Część ogólna*. Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Koper R.: *Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym*. Wolters Kluwer, Warszawa 2022.
- Kurowski M.: *Komentarz do art. 171 k.p.k.* W: *Kodeks postępowania karnego. T. 1: Komentarz aktualizowany*. Red. D. Świecki, LEX/el. 2025.

- Misztal P.: *Zasada obiektywizmu*. W: *Meritum. Postępowanie karne*. Red. D. Świecki. Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 104–108.
- Mozgawa M.: *Komentarz do art. 233 k.k.* W: *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*. Red. M. Budyn-Kulik i in. LEX/el. 2022.
- Murzynowski A.: *Istota i zasady procesu karnego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Pietrzak M.: *Prawo do obrony w pierwszych chwilach postępowania karnego*. W: T. Gardocka i in.: *Prawo do obrony w postępowaniu penalnym. Wybrane aspekty*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2014, s. 58–65.
- Płachta M.: *Realizacja zasady bezpośredniości w odniesieniu do dowodu z zeznań świadków*. W: *Świadek w procesie sądowym*. Red. S. Waltoś. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1985, s. 200–227.
- Rynkun-Werner R.: *Sejmowa komisja śledcza – czyli jak pełnomocnik staje się świadkiem*. „Palestra” 2017, nr 1–2, s. 95–105.
- Rynkun-Werner R.: *Ustawa o sejmowej komisji śledczej. Komentarz*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2021.
- Skorupka J.: *Komentarz do art. 6 k.p.k.* W: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Skorupka. C.H.Beck, Warszawa 2021, s. 29–38.
- Skorupka J.: *Proces karny*. Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Sychta K.: *Komentarz do art. 171 k.p.k.* W: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Red. J. Zagrodnik. LEX/el. 2023.
- Świecki D.: *Zasada bezpośredniości*. W: *Meritum. Postępowanie karne*. Red. D. Świecki. Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 108–112.
- Waltoś S., Hofmański P.: *Proces karny. Zarys systemu*. Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
- Wiliński P.: *Doniosłość zasad w procesie karnym*. W: *System prawa karnego procesowego*. T. 3: *Zasady procesu karnego cz. 1*. Red. P. Hofmański, P. Wiliński. Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 81–97.
- Zbrojewska M.: *Wybrane karnoprocesowe zagadnienia postępowania przed sejmową komisją śledczą*. „Przegląd Sejmowy” 2006, nr 5, s. 25–40.
- Zubik M.: *O zakresie i formach działania sejmowych komisji śledczych*. „Studia Iuridica” 2005, nr 44, s. 439–453.

Akty prawne

- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”. T.j. Dz.U. 2016, poz. 283.
- Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 lipca 1992 r. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. T.j. M.P. 2022, poz. 990 ze zm.
- Ustawa z dnia 26 marca 1982 r. o Trybunale Stanu. T.j. Dz.U. 2022, poz. 762 ze zm.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego. T.j. Dz.U. 2024, poz. 37 ze zm.
- Ustawa z dnia 21 stycznia 1999 r. o sejmowej komisji śledczej. T.j. Dz.U. 2016, poz. 1024.

Orzecznictwo

Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 10 grudnia 2020 r. Sygn. akt I KK 58/19, OSNK 2021/2/8.

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 września 2007 r. Sygn. akt I KZP 26/07, OSNKW 2007/10/71.

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 9 listopada 2021 r. Sygn. akt I KZP 5/21, OSNK 2022/1/1.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 1974 r. Sygn. akt V KR 42/74, OSNKW 1974/6/115.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 lutego 2004 r. Sygn. akt V KK 194/03, OSNKW 2004/4/42.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 kwietnia 1999 r. Sygn. akt K 8/99, OTK 1999/3/41.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 września 2006 r. Sygn. akt U 4/06, OTK-A 2006/8/109.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 czerwca 2008 r. Sygn. akt K 42/07, OTK-A 2008/5/77.

Inne

Uwagi do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw. Druk sejmowy nr 207 (wersja projektu z dnia 27 stycznia 2016 r.). <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=207> [dostęp: 04.09.2024].

KAROL KAGAN

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

 <https://orcid.org/0000-0001-7733-3557>

Zarys kształtowania się zasad odpowiedzialności karnej sprawcy przestępstwa zabójstwa w ujęciu historycznym

Outline of the formation of criminal responsibility's principles of the perpetrator of the crime's murder in historical perspective

Abstract: The crime of murder is a specific crime, because it attacks the most valuable good protected by law – human life. Since ancient times, attempts can be found to guarantee means of criminal law protection of this good. Concepts of perceiving the crime of unlawfully depriving another person's life have changed depending on the historical era and, consequently, socio-political changes. This article aims to synthetically present the phenomenon of the crime of murder in its historical approach, starting from ancient concepts to legal regulations of the second half of the 20th century.

Keywords: history, murder, ancient Times, Middle Ages, modernity, punishment

1. Wstęp

Przestępstwo zabójstwa jest przestępstwem szczególnym, godzi bowiem w najcenniejsze dobro prawnie chronione, jakim jest życie drugiego człowieka. Aktualnie obowiązujące w Polsce przepisy prawa przewidują, że sprawca przestępstwa zabójstwa podlega w każdym przypadku bezwzględnej karze pozbawienia wolności. Tak jednolite ukształtowanie

sankcji karnej jest wynikiem ewolucji prawa oraz myśli prawniczej. Celem niniejszego opracowania jest syntetyczne przedstawienie przebiegu kształtowania się zasad ponoszenia odpowiedzialności karnej za umyślne pozbawienie życia drugiego człowieka na przestrzeni poszczególnych epok, poczynając od czasów najdawniejszych, aż do drugiej połowy XX w. W treści artykułu postarano się zaprezentować omawianą problematykę ze szczególnym uwzględnieniem regulacji prawnych obowiązujących na terenach Rzeczypospolitej Polskiej.

2. Zagadnienia wstępne – kształtowanie się zasad odpowiedzialności karnej

Zanim wykształciły się koncepcje państwowości oraz praw stanowionych, wśród społeczności pierwotnych podstawą sankcjonowania wzorców zachowań były w głównej mierze wierzenia religijne, kształtujące się zasady moralne, a także przeżycia psychiczne i doświadczenie życiowe członków tychże społeczności. Czynniki te doprowadziły do powstawania powszechnie przyjmowanych w ramach danej zbiorowości reguł postępowania, których naruszenie spotykało się z negatywnymi skutkami i powodowało określone reakcje względem osób je naruszających¹. Konsekwencją zamachu na ogólnie respektowane dobro było poczucie krzywdy oraz reakcja społeczności skierowana przeciw sprawcy, której źródło wywodziło się z właściwego dla każdego człowieka instynktu zemsty czy też samoobrony². Na określenie faktu naruszenia obowiązujących w danej społeczności reguł postępowania nie należy używać słowa „przestępstwo”, ale raczej posługiwać się terminami „naruszenie” lub „eksces”, gdyż jak to słusznie podkreśla Bogusław Sygit, czyn oceniany przez zbiorowość negatywnie może być nazywany przestępstwem tylko od tej chwili, odkąd istnieje konkretny przepis zakazujący określonego zachowania. Nie oznacza to bynajmniej, że czynów będących późniejszymi przestępstwami nie popełniano w czasach najodleglejszych. Społeczności pierwotne uznawały konkretne zachowania jednostek za negatywne (naruszające przyjęte reguły postępowania) wtedy, gdy występowało poczucie „niesprawiedliwej krzywdy”, które mogło być wyrażone na różne sposoby³.

Poczucie krzywdy, a więc poczucie związane z naruszeniem przez innego człowieka „prawnie chronionego” dobra, powodowało reakcję

¹ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 11.

² Ibidem, s. 11–12.

³ B. Sygit: *Historia prawa kryminalnego*. Zapolex Media, Toruń 2007, s. 24–25.

odwetową członków społeczności. Jej źródłem było instynktowne dążenie człowieka do samoobrony i odpłaty krzywdą za doznaną krzywdę. Działania te napędzane były emocjami, osobistą namiętnością i przypadkiem, aniżeli wynikały z jakiegoś systemu ustalonych instytucji lub zasad⁴. Każdy spór mógł przerodzić się w walkę, która mogła zaangażować poszczególne wioski lub większe jednostki terytorialne⁵. W przypadku konfliktów „międzygrupowych”, tj. pomiędzy członkami różnych rodów, krzywda wyrządzona jednostce lub rodowi przez członka innego rodu wywoływała pomiędzy nimi stan wojny. Stroną pokrzywdzoną niemalże każdorazowo był cały ród, który występował przeciwko całemu rodowi sprawcy z wolą pomśzczenia krzywdy, bez zachowania proporcji pomiędzy ciężarem zła doznanego i zła zadanego⁶. W pierwotnych społecznościach nie występowały zbiory przepisów prawnych, które zawierałyby określone zakazy lub nakazy działań, lecz jak to ujął B. Sygit – istniały nieujęte w formę specjalnie przemyślanych zarządzeń załążki tego prawa⁷.

3. Zabójstwo w prawie antycznym

Wraz ze stopniową ewolucją i przekształcaniem się społeczności plemiennych w organizacje państwowe, jak również w związku z upowszechnieniem pisma, ustalone i obowiązujące w danych społecznościach reguły postępowania oraz sankcje za ich przekroczenie zaczęły przybierać postać norm regulujących zachowanie jednostek⁸. Na skutek zakwalifikowania konkretnego zjawiska jako potencjalnie niebezpiecznego dla społeczności, lub jak zauważa Władysław Wolter – szczególnie niebezpiecznego dla klasy rządzącej daną społecznością⁹, dochodziło do tworzenia szeregu nowych reguł, których łamanie było zakazane pod groźbą poniesienia kary. Reguły postępowania zaczęły być ujmowane przez prawodawców w zbiory praw pisanych, zwanych kodyfikacjami, w których zdecydowano, jakie zachowania stanowią przestępstwo oraz które z nich są najgroźniejsze¹⁰.

Marek Kuryłowicz uważa, że początków tzw. praw antycznych należy dopatrywać się w ustawodawstwie starożytnego Międzyrzecza –

⁴ B. Malinowski: *Prawo, zwyczaj, zbrodnia w społeczności dzikich*. De Agostini, Warszawa 2001, s. 116.

⁵ J. Kurczewski: *Prawo prymitywne*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1973, s. 8–9.

⁶ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 10–11.

⁷ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 36.

⁸ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski: *Kryminologia*. Arche, Gdańsk 2007, s. 58.

⁹ W. Wolter: *Nauka o przestępstwie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973, s. 13.

¹⁰ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 65.

Mezopotamii; wśród nich wymienia m.in. Kodeks Ur-Nammu (ok. 2111–2094 r. p.n.e.) czy też Kodeks Hammurabiego (ok. 1750 r. p.n.e.), jak również biblijne prawo starożytnego Izraela. To właśnie w tych źródłach prawa można doszukiwać się prapoczątków norm prawnych regulujących kwestię odpowiedzialności karnej człowieka za pozbawienie życia drugiej osoby¹¹. Najstarszy znany ludzkości zbiór przepisów prawnych – Kodeks Ur-Nammu – za zabójstwo człowieka przewiduje karę śmierci orzeczaną na sprawcy, zgodnie z jego zachowaną treścią: „Jeśli jakiś obywatel popełnia morderstwo, ten obywatel ma być zabity”¹². Kodeks Hammurabiego nie regulował kwestii odpowiedzialności karnej sprawcy zabójstwa wprost, jednakże w literaturze podkreśla się, że dolegliwość sankcji karnej była zróżnicowana i zależała od statusu zarówno sprawcy, jak i pokrzywdzonego. Innej karze podlegał sprawca, który pozbawił życia pełnoprawnego obywatela, innej zaś ten, który zabił niewolnika¹³. Jednakże w treści § 153 Kodeks Hammurabiego przewidywał bezwzględną karę śmierci dla kobiety, która zleciła zabójstwo swego męża. Przepis ten brzmiał: „Jeśli żona dla innego mężczyzny dała zabić swego męża, tę kobietę wbije się na pal”¹⁴. Dlatego też domniemywa się, że sprawca zabójstwa również podlegał karze śmierci.

Pozbawienie życia drugiego człowieka było karane bez wyjątku w świetle prawa starożytnego Izraela. Kształtujący ten system prawny zespół norm, zawartych w szczególności w Starym Testamencie, uznawał życie ludzkie za dobro najwyższej chronione¹⁵. Przepisy dotyczące zabójstwa rozsiane są w różnych tekstach Starego Testamentu – począwszy od Księgi Wyjścia¹⁶ i Księgi Kapłańskiej¹⁷ przez Księgę Liczb¹⁸ po Księgę Rodzaju¹⁹. System prawny starego Izraela przewidywał karę śmierci za najcięższe

¹¹ M. Kuryłowicz: *Prawa antyczne. Wykład z historii najstarszych praw świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 12–13.

¹² Ibidem, s. 69, 80; B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 72.

¹³ M. Jerzmański: *Kara śmierci w Kodeksie Hammurabiego*. W: *W kręgu dziejów prawa karnego. Materiały II Konferencji Historyków Państwa i Prawa*. Karpacz, 3–5.09. 1998 r. Red. P. Jurek. Instytut Historii Państwa i Prawa, Wrocław 1999, s. 5.

¹⁴ M. Kuryłowicz: *Prawa antyczne...*, s. 80–81.

¹⁵ P. Leks: *Nie będziesz zabijał*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1966, t. 13, nr 1, s. 45.

¹⁶ Wj 21,12: „Jeśli ktoś tak uderzy kogoś, że uderzony umrze, winien sam być śmiercią ukarany”.

¹⁷ Kpł 24,17: „Ktokolwiek zabije człowieka, będzie ukarany śmiercią”.

¹⁸ Lb 35,19: „Zabójcę winien zabić mściciel krwi; gdziekolwiek go spotka, może go zabić”.

¹⁹ Rdz 4,2–16: „Bądź więc teraz przeklęty na tej roli, która rozwarła swą paszczę, aby wchłonąć krew brata twego, przelaną przez ciebie. Gdy rolę tę będziesz uprawiał, nie da ci już ona więcej plonu. Tułaczem i zbiegiem będziesz na ziemi! Kain rzekł do Pana: »Zbyt wielka jest kara moja, abym mógł ją znieść. Skoro mnie teraz wypędzasz z tej roli i mam

czyny. Do tego katalogu zaliczano m.in.: zabójstwo, zabójstwo z wykorzystaniem podstępów, śmiertelne uderzenie kobiety ciężarnej, jak również przestępstwa przeciwko religii²⁰.

Należy zwrócić uwagę również na kwestię normatywnego ujęcia problematyki zabójstw w prawie rzymskim, którego periodyzacja jest poniekąd związana z formami ustroju państwowego starożytnego Rzymu – w szczególności w odniesieniu do prawa publicznego. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że w historii państwa rzymskiego można wyróżnić następujące okresy: rządów królewskich, republiki, pryncypatu i dominatu²¹.

Pierwszą fazą rozwoju prawa rzymskiego, która rozpoczyna się wraz z umownym powstaniem Rzymu, tj. w roku 753 p.n.e., była faza prawa archaicznego. Początkowo prawo to opierało się na wypracowanych przez społeczność zwyczajach i tradycjach przodków, które przewidywały konieczność karania sprawców występku naruszających obowiązujące reguły życia społecznego²². Wraz z rozwojem państwa rzymskiego zwyczaje przodków (łac. *mores maiorum*) zostały opatrzone sankcjami sakralnymi i państwowymi. Dla przykładu można wskazać, że prawo rzymskie archaiczne nakładało na społeczność obowiązek zabicia człowieka, który dopuścił się czynu obrażającego bogów i przez to naraził pozostałych na ich gniew. W przypadku przestępstwa zabójstwa, którego ofiarą był wolny człowiek, obowiązek wykrycia, ścigania i ukarania sprawcy prawo archaiczne przenosiło na rodzinę pokrzywdzonego. Tym samym sankcjonowało ono dopuszczalność zemsty rodowej²³. Dopiero w latach 451–450 p.n.e. powstała pierwsza kodyfikacja prawa rzymskiego, znana pod nazwą Ustawy XII tablic. Była ona spisem prawa zwyczajowego, z wyraźnie zarysowaną tendencją do odchodzenia od wymierzania sprawiedliwości przez samych pokrzywdzonych i ich rodziny na dotychczas obowiązujących zasadach, przenosząc ten proces na dochodzenie sprawiedliwości przed sądem do tego ustalonemu. Ta ewolucja miała szczególne znaczenie w odniesieniu do przestępstw naruszających interesy ogółu społeczności, których sprawcy, w odczuciu ówczesnych rzymian, zasługiwali na najsurowszą możliwą karę. Do takich czynów zaliczano ojcobójstwo czy też zabójstwo wolnego człowieka²⁴. Czyny takie kwalifikowane były jako

się ukrywać przed Tobą, i być tułaczem i zbiegiem na ziemi, każdy, kto mnie spotka, będzie mógl mnie zabić!»”.

²⁰ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 88.

²¹ M. Kuryłowicz: *Prawa antyczne...*, s. 167–168.

²² C. Kunderewicz: *Rzymskie prawo prywatne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995, s. 153–154.

²³ M. Kuryłowicz: *Prawa antyczne...*, s. 177.

²⁴ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 24–25.

przestępstwa publiczne, za których popełnienie wymierzona mogła być m.in. kara śmierci bądź kara wygnania z kraju.

Wraz z gwałtownym rozwojem terytorialnym Rzymu, a także zachodzącymi na skutek wojen punickich przeobrażeniami społecznymi i politycznymi (w tym zmianami ustrojowymi Rzymu – tj. upadkiem republiki oraz następującym po nim okresie Cesarstwa Rzymskiego) doszło do rewolucyjnych przemian prawnych. Nie dotyczyły one wyłącznie prawa prywatnego, lecz wchodziły również w sferę regulacji publicznoprawnych. Konsekwencją wzrostu populacji osób zamieszkujących terytorium rzymskie była rosnąca liczba przestępstw, w tym również tych, które, zdaniem ówczesnych prawodawców, naruszały interesy ogółu. W omawianym czasie zakładano już, że na straży porządku publicznego i ochrony interesów ludności rzymskiej stać ma aparat państwa. Katarzyna Sójka-Zielińska zaznacza, że w ten właśnie sposób doszło do wykształcenia się kategorii przestępstw publicznych, które sądzone były przez trybunały karne. Wymierzone przez nie sankcje karne charakteryzowały się okrucieństwem, należały do nich bowiem m.in. ukrzyżowanie czy też rzucenie na pożarcie dzikim zwierzętom²⁵. Szczególne znaczenie dla rzymskiego prawa karnego ma kodyfikacja justyniańska, powstała w latach 528–534, na którą składają się: *Digesta*, *Institutiones* i *Codex*. Wskazanie tutaj ustawodawstwa justyniańskiego jako przykładu obrazującego rozwój prawa starożytnego zdaje się usprawiedliwione, gdyż przyjmowany za koniec starożytności 476 r. traktowany jest jako data umowna²⁶. Sama zaś kodyfikacja jest wynikiem uporządkowania i ujednolicenia systemu prawnego Rzymu, tj. połączenia wysoko rozwiniętego i wyrafinowanego systemu prawa rzymskiego z prawami i zwyczajami ludów wchodzących w skład imperium.

Składający się z trzech odrębnych, lecz obowiązujących jednocześnie jako całość części Kodeks Justyniana zawierał przepisy prawa religijnego, procesowego, prywatnego, karnego, administracyjnego i finansowego²⁷. Przepisy regulujące kwestie odpowiedzialności karnej sprawców przestępstw zostały zawarte w *Digestach*, a konkretnie w księgach 47. i 48.

²⁵ Ibidem, s. 28–29.

²⁶ Detronizacja ostatniego cesarza zachodniorzymskiego – Romulusa Augustulusa, do której doszło w 476 r., nie wzbudzała w ludziach ówczesnych szczególnego zainteresowania i nie była postrzegana jako wiekopomne, epokowe wydarzenie. W literaturze włoskiej określane jest ono jako „upadek bez hałasu” (wł. *la caduta senza rumore*), w samej bowiem drugiej połowie V w. w Cesarstwie Zachodniorzymskim kilkakrotnie panował okres bezkrólewia. Zob. szerzej: D. Brodka: *Upadek Cesarstwa Rzymskiego w historiografii wieków IV–VI (zarys problemu)*. „Przegląd Historyczny” 2006, t. 97, z. 2, s. 140; M. Klementowski: *Powszechna historia ustroju*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 33–45.

²⁷ M. Kuryłowicz: *Prawa antyczne...*, s. 192–193.

(same *Digesta* podzielone były na 50 ksiąg)²⁸. Odpowiedzialność karna za zabójstwo oraz inne przestępstwa kwalifikowane do „przestępstw najcięższych” polegała na pozbawieniu życia sprawcy, niekiedy w sposób publiczny²⁹. W odniesieniu do zabójstwa osoby krewnej przepisy prawa rzymskiego przewidywały, że jeżeli sprawca „przyspiesza śmierć, bez względu na to, czy dopuszcza się tego skrycie czy też jawnie, a także ten, kto przez czyj podstęp to uczynił, albo ten, kto wiedział o zbrodni chociażby był osobą postronną”, poniesie karę śmierci, która wykonana zostanie w ten sposób, że sprawca „zaszyty będzie w worku razem z psem, kogutem, żmiją oraz małpą i w takiej złowróżbnej ciasnocie zamknięty ma zostać, stosownie do natury miejscowości wrzucony do pobliskiego morza lub rzeki, aby za życia przestał używać wszystkich żywności i pozbawiony światła dziennego nie spoczął w ziemi po śmierci”³⁰.

4. Zabójstwo w prawie średniowiecznym i wczesnonowożytnym

Osiedlający się szczepami na gruzach państwa rzymskiego Germanowie tworzyli własne państwa ze swoimi prawami, niekiedy umożliwiając miejscowej ludności rzymskiej dalsze stosowanie instytucji prawa rzymskiego. Szczególne znaczenie dla plemion germańskich miały przekazywane drogą ustną prawa zwyczajowe poszczególnych szczepów. Osoba poddawana osądowi podlegała takiemu prawu, jakie obowiązywało w szczepie, z którego się wywodziła. Katarzyna Sójka-Zielińska zaznacza, że wraz z następującym na skutek migracji zanikiem więzi rodowych na rzecz więzi terytorialnych plemiona germańskie pomiędzy V a VIII w. spisywały najważniejsze prawa obowiązujące na danym terenie. Konsekwencją powyższego było powstanie zbiorów praw, które znane są pod ogólną nazwą *Leges Barbarorum*³¹.

Prawa wczesnośredniowiecznych ludów germańskich ujmowały przestępstwa jako zdarzenia rodzące stosunki prywatnoprawne pomiędzy sprawcą przestępstwa a pokrzywdzonym lub rodziną pokrzywdzonego. Dlatego też odpowiedzialność sprawcy zabójstwa w warunkach istnienia silnie powiązanych ze sobą wspólnot rodowo-patriarchalnych polegała na możliwości wykonania odwetu ze strony jego rodziny lub rodu. Jedną

²⁸ A. Chmiel: *Zasada crimen extinguitur mortalitate a samobójstwo oskarżonego w rzymskim procesie karnym*. W: *Justynian i prawo rzymskie. Refleksje w 1450. rocznicę śmierci cesarza*. Red. K. Szczygielski. Wydawnictwo Prymat Mariusz Śliwowski, Białystok 2015, s. 97.

²⁹ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 28–29.

³⁰ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 108, 115–117.

³¹ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 46–47.

z form odwetowego dochodzenia sprawiedliwości była krwawa zemsta. Stanowiła ona podstawowy środek ochrony życia i zdrowia członków wspólnot³². Istotą krwawej zemsty była możliwość zbrojnego wystąpienia przeciwko rodzinie zabójcy, w celu pomszczenia ofiary i odebrania życia sprawcy zabójstwa³³. Szczególnego znaczenia krwawa zemsta nabierała wtedy, gdy ofiarą zabójstwa była osoba z wyższych warstw społecznych. W takich sytuacjach spory prywatnoprawne przeradzały się w wojny rodów, co z kolei skutkowało stratami gospodarczymi, utratą siły ludzkiej i chaosem w społeczeństwach. Stąd też od IX w. rozpoczął się okres przenoszenia ciężaru wymierzania sprawiedliwości z pokrzywdzonych i ich rodzin na władze państwowe. Przejawiało się to m.in. w nakazach wydawanych przez władcę, aby pokrzywdzony lub jego rodzina przyjęli określoną kwotę pieniężną lub spełnienie świadczenia materialnego w postaci przeniesienia własności np. odpowiedniej liczby bydła w celu pojednania się ze sprawcą, pod rygorem poniesienia kary państwowej za naruszenie tzw. miru królewskiego, tj. pokoju publicznego, na straży którego stał monarcha³⁴.

Zasady odpowiedzialności karnej za zabójstwo i naruszenie miru zostały opisane m.in. w Księdze Elbląskiej – najstarszym znanym spisie polskiego prawa zwyczajowego, który obowiązywał w drugiej połowie XIII w. na północnych terenach państwa polskiego³⁵. Zgodnie z jej treścią: „Gościniec publiczny jest mirem monarszym obwarowany i kto na gościńcu komu główną krzywdę wyrządza, ten łamie mir monarchy, co Polacy nazywają ręką pańską. Kto gościa na gościńcu zabije, ten pokupi głowę pięćdziesięciu grzywnami, które odbiorą krewni zabitego, a jeśli tych nie ma, to monarcha, który prócz tego za złamanie swego miru na gościńcu również pięćdziesiąt grzywien pobiera”³⁶. Księga Elbląska różnicowała zasady odpowiedzialności karnej za zabójstwo oraz cechy podmiotowe sprawcy i ofiary. Stąd też za zabójstwo rycerza albo kupca na drodze książęcej groziła kara 50 grzywien, a zabójstwo chłopca na drodze książęcej lub wiejskiej obwarowane było sankcją karną w wysokości 30 grzywien. Taka sama kara groziła za zabójstwo Niemca. Gdy przestępstwo zabój-

³² J. Bardach: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 1: *Do połowy XV wieku*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965, s. 79.

³³ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 140.

³⁴ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 364; K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 142–143.

³⁵ J. Bardach: *Historia państwa...*, s. 161. Zob. szerzej: K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 77; T. Maciejewski: *Historia prawa sądowego Polski*. Wydawnictwa Uczelniane BWH, Koszalin 1998, s. 17.

³⁶ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 141.

stwa popełnił nieustalony i niewykryty sprawca, do wykonania kary głównoszczyzny zobowiązane było opole³⁷.

Ponoszenie odpowiedzialności zbiorowej za zabójstwo mogło wynikać z tego, że przestępstwa nie były wtedy poddawane prawnokarnej ocenie od strony podmiotowej. Irrelevantny dla ówczesnego wymiaru sprawiedliwości był zamiar sprawcy, a także ustalenie tego, czy przestępstwo zostało popełnione przez działanie, czy przez zaniechanie. Obojętne było również psychiczne nastawienie sprawcy co do zaistniałego zdarzenia. Najistotniejszy był skutek. Stąd też obok odpowiedzialności zbiorowej za zabójstwo popełnione przez nieustalonego i niewykrytego sprawcę prawu średniowiecznemu znane były zasady ponoszenia identycznej jak za zabójstwo odpowiedzialności karnej za śmierć człowieka, który np. spadł z drzewa. W takim wypadku podmiotem, który tę odpowiedzialność ponosił, był właściciel tego drzewa³⁸. Niekiedy jednak pomimo istnienia obiektywnego skutku w postaci śmierci osoby sprawca (czy też podmiot zbiorowy) nie ponosił za to odpowiedzialności karnej. Bezkarne bowiem było pozbawienie życia osoby wyjętej spod prawa, zabicie drugiego człowieka w trakcie pojedynku sądowego, pozbawienie życia przestępcy przyłapanego na gorącym uczynku czy też zabicie kobiety trudniącej się nierządem³⁹.

Zabójstwa jako przestępstwa godzące w spokój publiczny – gdyż stwarzające wśród społeczeństwa stan niepewności, chaosu oraz zagrożenia życia i zdrowia – w XIII i XIV w. ścigane były z urzędu, w szczególności wtedy, gdy zostały popełnione w miejscach otoczonych mirem. Organami właściwymi do ścigania przestępstw byli na ziemiach średniowiecznej Polski wojewodowie i kasztelanowie. Obok ścigania kasztelan miał prawo sądenia i karania sprawców przestępstw we wszystkich sprawach niezastreżonych dla sądów książęcych (były to sprawy dotyczące np. sporów pomiędzy księciem a poszczególnymi panami), w tym w szczególności w sprawach zabójstw⁴⁰. Kara za zabójstwo miała postać tzw. kary na życiu i ciele lub jej ekwiwalentu w formie kary pieniężnej. Do kar na życiu i ciele zaliczała się kara śmierci, wykonywana na wiele różnych, okrutnych sposobów, wśród których dla przykładu można wskazać: łamanie kołem,

³⁷ Opole to rodowa wspólnota terytorialna we wczesnofeudalnej Polsce, o powierzchni od kilkudziesięciu do kilkuset kilometrów kwadratowych. Zob. szerzej: J. Matuszewski: *Organizacja opolna w najstarszym zwodzie prawa polskiego*. „Przegląd Historyczny” 1989, t. 80, z. 1, s. 10–11; J. Bardach: *Historia państwa...*, s. 333–334.

³⁸ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 145.

³⁹ Ibidem, s. 146; S. Kutrzeba: *Mężobójstwo w prawie polskim XIV i XV w.* Akademia Umiejętności, Kraków 1907, s. 32–33.

⁴⁰ J. Bardach: *Historia państwa...*, s. 273.

kamieniowanie czy topienie w bagnie; jak również kary okaleczające⁴¹. Każda kara na życiu i ciele miała swój odpowiednik wymierzany w postaci kary pieniężnej, która uiszczana była na rzecz księcia lub sądu⁴². Niekiedy jednak karę śmierci orzekano jako karę wyłączną. Dochodziło do tego w sytuacji, gdy w sprawie istniały okoliczności obciążające sprawcę, tj. np. zatrzymanie na gorącym uczynku bądź popełnienie zabójstwa (mężobójstwa) wraz z rozbojem⁴³. System surowego karania w XIII–XIV w. miał spełniać przede wszystkim funkcję odstrasżającą, w szczególności w odniesieniu do przestępstw popełnianych na szkodę wyższych warstw społecznych.

Prawo karne XIV-wiecznej Polski przewidywało jako sankcję karną za mężobójstwo głównie karę pieniężną, dopuszczając jednak możliwość niejako alternatywnego wymierzenia ustalonemu sprawcy kary śmierci (np. wtedy, gdy główsszczyzna nie zostałaby uiszczona przez osobę, która nie miała wystarczających środków pieniężnych)⁴⁴. Wymiar kary za mężobójstwo był zróżnicowany i zależał od wielu czynników, zwłaszcza od stanu, z jakiego wywodzili się sprawca zabójstwa (mężobójstwa) i pokrzywdzony. Pozbawienie życia lub zranienie szlachcica przez nieszlachcica wiązało się z ostrzejszą sankcją karną niż przestępstwo popełnione przez sprawcę na szkodę pokrzywdzonego z tego samego stanu. Istniały również „szczególnie” potępiane rodzaje mężobójstw: krewnobójstwo⁴⁵ oraz pozbawienie szlachcica życia w jego domu⁴⁶.

Niekiedy jednak, z uwagi na sposób działania zabójcy, rozmiar skutków popełnionego przez niego przestępstwa czy społeczny odbiór popełnionego przez niego czynu, wymierzana była bezwzględna kara śmierci, nawet wobec osób z uprzywilejowanych warstw społecznych. Przykładem może być sprawa Gillesa de Rais, dowódcy wojsk francuskich, marszałka i bohatera narodowego Francji, urodzonego w 1404 r. Mężczyzna ten, wykorzystując swą pozycję społeczną, bogactwo oraz wpływy do zaspokojenia swoich potrzeb seksualnych oraz sadystycznych, porywał i pozbawiał życia dzieci pochodzące z wiosek leżących wokół jego posiadłości,

⁴¹ Ibidem, s. 327–329; K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 148. Ustawodawstwo polskie, począwszy od statutów Kazimierza Wielkiego aż do XVIII w., do opisanego czynu znanego i rozumianego dziś jako zabójstwo posługiwało się pojęciem mężobójstwa. Tak: S. Kutrzeba: *Mężobójstwo...*, s. 3.

⁴² J. Bardach: *Historia państwa...*, s. 330–331.

⁴³ Ibidem, s. 331.

⁴⁴ Ibidem, s. 68–70.

⁴⁵ Krewnobójstwo według statutów Kazimierza Wielkiego było przestępstwem popełnionym przez sprawcę wobec swej siostry, brata lub innego krewnego, po którym sprawca mógłby dziedziczyć. S. Kutrzeba: *Mężobójstwo...*, s. 7.

⁴⁶ J. Bardach: *Historia państwa...*, s. 513–519, 523.

w szczególności wokół zamku Tiffauges⁴⁷. Dnia 15 września 1440 r. Gilles de Rais został zatrzymany w związku z podejrzeniem popełnienia ponad 200 zabójstw na dzieciach oraz dopuszczenia się herezji i przestępstwa sodomii. Proces tego zabójcy trwał od 15 do 26 października. W trakcie postępowania Gilles de Rais składał wyjaśnienia zarówno obciążające go, jak i tłumaczące przyczyny jego działań. Sprawca wyjaśniał, że czyny, których dokonał, byłyby wystarczające do skazania „dziesięciu tysięcy ludzi”⁴⁸. Sprawca przyznał, że pozbawiając swe ofiary życia, czerpał z tego przyjemność. Niejednokrotnie osobiście obcinał im głowy, wytrzewiał je i dokonywał różnych czynności seksualnych jeszcze za ich życia, jak również po ich śmierci⁴⁹. Sprawę rozpoznawał sąd w składzie: biskup, czterech lokalnych duchownych, inkwizytor i świecki sędzia. Dnia 26 października 1440 r. Gilles de Rais został uznany winnym apostazji, herezji, uprawiania czarnej magii, sodomii, bluźnierstwa i wielokrotnego zabójstwa. Z tego też tytułu orzeczono wobec niego (oraz jego dwóch pomocników – Henriego Griarta oraz Étienne’a Corrillauta) karę śmierci przez powieszenie⁵⁰.

Wbrew dominującej praktyce orzekania kar pieniężnych za mężobójstwa, zdarzały się również w XVI- i XVII-wiecznej Polsce przypadki noszące znamiona mężobójstw kwalifikowanych, bez wyjątku karane śmiercią. Przestępstwami tymi były tzw. mordy rytualne, których sprawców należało karać śmiercią po uprzednim poddaniu torturom. Zenon Guldon i Jacek Wijaczka podają, że w 1547 r. miał miejsce pierwszy na ziemiach polskich proces w sprawie mordu rytualnego. Oskarżonymi byli dwaj Żydzi: Mojżesz oraz Abraham. Mężczyźni ci mieli porwać syna krawca i ukrzyżować go. Na polecenie króla Zygmunta Starego przeprowadzono proces, w którym oskarżonych uznano za winnych zarzucanych im czynów i wymierzono im karę śmierci poprzez spalenie na stosie⁵¹.

⁴⁷ T.A. Fudge: *Piety, Perversion, and Serial Killing: The Strange Case of Gilles de Rais*. W: *Medieval Religion and its Anxieties: History and Mystery in the Other Middle Ages*. Ed. T.A. Fudge. Palgrave Macmillan, New York 2016, s. 61–62. https://doi.org/10.1057/978-1-137-56610-2_3.

⁴⁸ Ibidem, s. 64.

⁴⁹ Zob. szerzej: Ł. Wroński: *W umyśle mordercy*. Skarpa Warszawska, Warszawa 2019, s. 258–267. W tym zakresie można wskazać podobieństwo do sprawców zabójstw z luźności działających np. w XX w. Jednym z przykładów może być Andriej Czekatiło – radziecki seryjny sprawca zabójstw, który pozbawił życia 55 osób. Zob. szerzej: A. Czerwiński, K. Gradoń: *Seryjni mordercy*. Muza SA, Warszawa 2001, s. 289–297.

⁵⁰ T.A. Fudge: *Piety...*, s. 65.

⁵¹ Zob. szerzej: Z. Guldon, J. Wijaczka: *Procesy o mordy rytualne w Polsce w XVI–XVIII wieku*. Wydawnictwo DCF, Kielce 1995, s. 85.

5. Zabójstwo w prawie nowożytnym

5.1. Rzeczpospolita Polska

XVIII-wieczny nurt humanitarnego postrzegania prawa zakładał, że człowiek rodzi się wolny, ma przyrodzone i niezbywalne prawa, a ich ograniczenie może następować jedynie w celu zabezpieczenia interesu społeczności, w której żyje. Jednocześnie przedstawiciele tego nurtu podkreślali, że podstawą bezpieczeństwa prawnego jednostek jest konieczność wyeliminowania fragmentarycznych, często opartych na zwyczajach i analogiach uregulowań prawnych⁵². Zamiast tego dążono do usystematyzowania i skodyfikowania różnego rodzaju przestępstw, a także jasnego określenia zasad ponoszenia odpowiedzialności karnej. Myśl ta leżała u podstaw zasady *nullum crimen sine lege*⁵³. Tendencje humanitaryzmu w prawie karnym przejawiały się również w postulatach ograniczania stosowania kary śmierci i rozbudowywania systemu kar pozbawienia wolności.

W Rzeczypospolitej Polskiej do drugiej połowy XVIII w. brak było kodyfikacji ujednolicających zasady wymiaru sprawiedliwości za popełnione przestępstwa. W mocy znajdowały się rozwiązania, zdaniem Krystiana Kardasa⁵⁴, już na tamten czas przestarzałe, gdyż pochodzące jeszcze z czasów średniowiecznych. Konsekwencją tego były ciągle obowiązujące dyrektywy wymiaru kary za przestępstwa zabójstwa, tj. orzekanie kar pieniężnych w postaci główszczyzny czy też różnicowanie dolegliwości sankcji karnej z uwagi na pochodzenie stanowe.

W kontekście dążenia do urealnienia postulatów humanitarystów, zakładających, że kara powinna być miarkowana ze względu na naturę czynu i stopień społecznej szkodliwości, a także dopasowana do standardów epoki, istotne znaczenie dla I Rzeczypospolitej miało podjęcie się przez Sejm Czteroletni (1788–1792) próby kodyfikacji i unifikacji wszystkich norm prawnych obowiązujących w kraju. Niewprowadzony w życie tzw. Kodeks Stanisława Augusta z 1791 r. zakładał, że za każde popełnione przestępstwo jego sprawca winien ponosić ustaloną w ustawie karę. Do katalogu kar w projekcie Kodeksu wchodziły: pozbawienie wolności, infamia, pozbawienie obywatelstwa, wygnanie z ojczyzny oraz kara śmierci⁵⁵.

⁵² W zakresie prawa karnego najistotniejsze postulaty formułowali m.in.: Jean-Jacques Rousseau, Charles Montesquieu i Cesare Beccaria. Zob. szerzej: W. Cieślak: *Prawo karne. Zarys instytucji i naczelné zasady*. Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 25.

⁵³ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 268–270.

⁵⁴ K. Kardas: *Kara śmierci w I Rzeczypospolitej w czasach Stanisławowskich (1764–1795)*. „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2019, t. 14, nr 16 (1), s. 91.

⁵⁵ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 399–400.

Podstawową karą orzekaną w sprawach przestępstw kryminalnych miała być kara pozbawienia wolności. Miała ona występować w trzech postaciach: więzienia, ciężkich robót i zamknięcia w wieży. Kara śmierci zaś miała być stosowana tylko wyjątkowo, tj. w przypadku, w którym istniało ryzyko tego, że pozostawienie sprawcy przy życiu byłoby niebezpieczne dla społeczeństwa⁵⁶. Należy jednak mieć na uwadze, że powyższe próby kodyfikacji dokonywane były w szczególnie trudnych dla Rzeczypospolitej warunkach geopolitycznych. Już bowiem od pierwszego zaboru z 1772 r. państwa zaborcze dążyły do wprowadzenia swoich uregulowań prawnych na terenach przez siebie zawładniętych.

5.2. Zabór austriacki

W przypadku zaboru austriackiego, od 1772 do 1787 r. na obszarze Rzeczypospolitej zagarniętym przez państwo Habsburgów, przez cały czas obowiązywało prawo polskie w niezmienionej postaci. Dopiero wraz z wejściem w życie w 1787 r. tzw. Józefiny, tj. kodeksu karnego cesarza Józefa II, na ziemiach niegdyś polskich wprowadzono uregulowania prawne takie jak na obszarze pozostałej części monarchii austriackiej⁵⁷. Józefina była ustawą karnomaterialną, która precyzyjnie opisywała to, co może być uznane za czyn zabroniony. Mianowicie: zgodnie z jej § 1 przestępstwem był czyn, który jest uznany za przestępstwo w tymże kodeksie⁵⁸. Wykluczało to zatem możliwość kwalifikowania i osądzania czynów *per analogiam* w przypadku, gdy nie były one ujęte w ustawie karnej⁵⁹. Józefina zniosła różnicowanie odpowiedzialności karnej ze względu na pochodzenie stanowe sprawcy przestępstwa, jak również karę śmierci w postępowaniu zwyczajnym. Podstawową karą za przestępstwa kryminalne, w tym za zabójstwo, była kara pozbawienia wolności⁶⁰.

Wraz z początkiem 1803 r. na ziemiach monarchii habsburskiej, również na terenach zaborczych, w życie weszła *Księga ustaw o zbrodniach i ciężkich policyjnych przestępstwach*, zwana *Franciscaną*. Ustawa ta była kodeksem karnym, który przywrócił stosowanie kary śmierci w postępowaniu

⁵⁶ A. Lityński: *O przestępstwach i karach, ale nie tylko*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2022, t. 74, z. 2, s. 336.

⁵⁷ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 400.

⁵⁸ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 277.

⁵⁹ W porównaniu do innych ustaw regulujących materię karnoprawną zakaz stosowania analogii, a więc silne zaakcentowanie zasady *nullum crimen sine lege*, był istotnym zabiegiem legislacyjnym. Dla porównania w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych z 1848 r. istniała możliwość kwalifikowania czynów zabronionych na zasadzie *per analogiam* w sytuacji, gdy kodeks ten nie opisywał czynu popełnionego przez sprawcę.

⁶⁰ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 278.

zwyczajnym za: zabójstwo, zabójstwo na tle rabunkowym oraz za podpalenie⁶¹. Dnia 27 maja 1852 r. *Franciscana* została znowelizowana⁶², co dało początek kodeksowi karnemu – Austriackiej ustawie karnej [dalej: u.k.], który na terenie byłego zaboru austriackiego, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, obowiązywał aż do wejścia w życie polskiego kodeksu karnego z 1932 r., w Austrii zaś pozostawał w mocy do 1974 r.

Co zdaje się ciekawe, u.k. w rozdziale XV wprowadziła dualistyczny podział zabójstw na morderstwo i zabójstwo zwyczajne. Zgodnie bowiem z § 134 u.k. „Kto przeciw człowiekowi, w zamiarze pozbawienia go życia, w ten sposób działa, że stąd wynika śmierć tego albo innego człowieka, staje się winnym zbrodni morderstwa”. Z kolei § 136 u.k. za popełnienie morderstwa, jak również zlecenie morderstwa lub nakłonienie do jego popełnienia, przewidywał karę śmierci. Zabójstwo zaś w rozumieniu § 140 u.k. charakteryzowało się tym, że był to czyn podjęty nie w zamiarze zabicia, lecz w innym „zamiarze nieprzyjaznym”. Za to przestępstwo groziła kara ciężkiego więzienia od 5 do 10 lat, a w przypadku, gdy sprawca był w bliskim pokrewieństwie z zabitym lub szczególnie względem niego zobowiązany – od 10 do 20 lat więzienia⁶³.

5.3. Zabór pruski

Na ziemiach polskich zagarniętych przez państwo pruskie w 1772 r. w ramach I zaboru wprowadzono w życie postanowienia *Landrechtu* wschodniopruskiego z 1721 r., z tym zastrzeżeniem, że do zdarzeń, które zaszły przed datą zajęcia tych ziem, miało być stosowane dotychczas obowiązujące tam prawo polskie⁶⁴. *Landrecht* był kazuistycznym aktem prawnym, który w około 60 przypadkach przestępstw jako wyłączną karę przewidywał śmierć skazanego. Kara śmierci mogła być dodatkowo obostrzona, np. poprzez wleczenie skazańca na miejsce egzekucji. Wobec osób, które nie dożyły wykonania kary, stosowano tzw. karę *in effigie*, tj. zawieszenie wizerunku skazanego (i zmarłego) sprawcy na szubienicy⁶⁵. Zabójstwo w *Landrechcie* było uznawane za jedno z najcięższych

⁶¹ M. Jurczyk, A. Jędrzyk-Geisler: *Orzecznictwo kary śmierci jako element polityki karnej w wybranych państwach świata na przełomie XIX i XX wieku*. „Zeszyty Naukowe PUNO” 2019, nr 7, s. 70.

⁶² Ustawa karna Austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 r. No 117 DPP.

⁶³ § 142 u.k.

⁶⁴ J. Wąsicki: *Zabór pruski 1772–1806*. W: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 592.

⁶⁵ K. Sójka-Zielińska: *Historia prawa...*, s. 280.

przestępstw, przez co jego popełnienie obwarowane było groźącą za jego popełnienie karą śmierci⁶⁶.

Landrecht został zastąpiony przez pruski kodeks karny z 1851 r., który był ustawą karną silnie wzorowaną na ustawodawstwie francuskim. Pruski kodeks karny utrzymywał karę śmierci za najpoważniejsze przestępstwa. W związku ze zjednoczeniem Niemiec i kluczową w tym procesie rolę Prus, z dniem 1 stycznia 1871 r. w miejsce pruskiego kodeksu karnego wszedł w życie Kodeks karny ogólnoniemiecki, który po nowelizacji z 15 maja 1871 r., dostosowującej ten akt prawny do ustroju II Rzeszy Niemieckiej, został wprowadzony w całym państwie z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1872 r., jako ustawa karna dla państwa niemieckiego z dnia 15 maja 1871 r. – *Strafgesetzbuch* [dalej: StGB]⁶⁷. Kodeks ten liberalizował kwestie ponoszenia odpowiedzialności karnej za popełnione przestępstwa, aczkolwiek dopuszczał karę śmierci m.in. za morderstwo, zamach na głowę państwa czy zabicie drugiego człowieka w nieuczciwym pojedynku. Akt ten obowiązywał na zagrabionych przez Prusy ziemiach polskich, jak również w niepodległej Polsce do 1932 r. Podobnie jak austriacka ustawa karna także *Strafgesetzbuch* dokonywał podziału przestępstw przeciwko życiu ludzkiemu na zabójstwo i morderstwo. Zabójstwo w typie podstawowym było przestępstwem określonym w § 212 StGB, a w typie kwalifikowanym – w § 211 StGB. Sprawcą morderstwa był ten, kto działając umyślnie, z zastanowieniem, pozbawiał życia drugiego człowieka. Zgodnie z § 211 StGB sankcją za popełnienie morderstwa była kara śmierci. W przypadku, gdy sprawca działał umyślnie, lecz bez zastanowienia, popełniał zabójstwo, które zagrożone było karą ciężkiego więzienia na okres nie krótszy niż 5 lat.

5.4. Zabór rosyjski

W Księstwie Warszawskim utworzonym na mocy traktatu tylżyckiego z 1807 r. i podpisanej przez Napoleona Bonaparte w dniu 22 lipca 1807 r. Ustawy konstytucyjnej brak było wyraźnego ustawowego rozwiązania kwestii obowiązującego na terenie Księstwa prawa karnego. Stąd też dopiero w 1809 r. ustalono, że w Księstwie Warszawskim obowiązywać będzie prawo polskie, z tym zastrzeżeniem, że w przypadku, gdyby było ono dla konkretnego stanu faktycznego niewystarczające, stosowane winno być prawo pruskie. Dla Księstwa Warszawskiego *Landrecht* został złagodzony, wyeliminowano bowiem kwalifikowane kary śmierci za popełnione

⁶⁶ M. Jarczyk, A. Jędrzyk-Geisler: *Orzecznictwo kary...*, s. 70.

⁶⁷ Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r.

przestępstwa, pozostawiając tylko dwa jej rodzaje: ścięcie i powieszenie. Po przyłączeniu do Księstwa Warszawskiego terenów Galicji Zachodniej (terenów zagarniętych przez Austrię) utrzymano na nich obowiązywanie kodeksu karnego austriackiego z 1803 r.⁶⁸

Po utworzeniu na Kongresie Wiedeńskim Królestwa Polskiego rozpoczęły się prace nad kodyfikacją, zmierzającą do usunięcia problemu wielości źródeł prawa karnego. Efektem działań powołanej w 1817 r. Komisji Prawodawczej było opracowanie Kodeksu Karzącego Królestwa Polskiego, który wszedł w życie w dniu 20 lipca 1818 r.⁶⁹ Kodeks ten podzielony był na trzy księgi, gdzie pierwsza traktowała o zbrodniach, druga o występkach, a trzecia o wykroczeniach⁷⁰. Przepisy regulujące odpowiedzialność karną za zabójstwo i morderstwo znajdowały się w dziale XIV, w art. 113–128. Zgodnie z art. 113 „Kto w zamiarze odjęcia życia człowiekowi dopuszcza się czynu, z którego śmierć konieczna następuje, ten zbrodnię morderstwa popełnia”. Jednocześnie w art. 114 Kodeks Karzący Królestwa Polskiego rozróżniał cztery rodzaje morderstw: zdradzieckie, rozbójnicze, proste i nasadzone (tj. na zlecenie). Karą za morderstwo, jak również za usiłowanie dokonania morderstwa w okolicznościach obciążających, była kara śmierci⁷¹. Za zbrodnię zabójstwa, która występowała wtedy, gdy sprawca „bez zamiaru odjęcia życia, w zamiarze jednak złośliwym dopuszcza się czynu, z którego śmierć nastąpiła”⁷², ponosił on odpowiedzialność karną w postaci kary ciężkiego więzienia od 3 do 10 lat. Jednocześnie kodeks ten warunkował długość trwania kary za zabójstwo w zależności od wielu czynników przedmiotowo-podmiotowych⁷³.

Zabójstwo i morderstwo były pojmowane oraz karane w sposób zgodny z Kodeksem Karzącym Królestwa Polskiego przez niemal 30 lat, gdyż z dniem 1 stycznia 1848 r. wszedł w życie Kodeks Kar Głównych i Poprawczych⁷⁴. Kodeks ten charakteryzował się rozbudowaną kazuistyką oraz dopuszczał stosowanie analogii wtedy, gdy nie określał on wprost odpowiedzialności karnej za popełnione przestępstwo⁷⁵. Kodeks Kar Głównych i Poprawczych wprowadził dwa rodzaje kar: główne i poprawcze. Kary główne polegały na pozbawieniu wszelkich praw, tj.: praw stanu, praw rodzinnych i praw majątkowych – wraz z jednoczesnym

⁶⁸ W. Sobociński, M. Senkowska-Gluck: *Księstwo Warszawskie. Źródła prawa i poznania prawa*. W: *Historia państwa...*, s. 73–75.

⁶⁹ W. Ćwik: *Królestwo Polskie. Prawo karne*. W: *Historia państwa...*, s. 522–533.

⁷⁰ Ibidem, s. 527.

⁷¹ Ibidem, s. 529.

⁷² § 123 Prawo Kodeksu Karzącego dla Królestwa Polskiego z dnia 20 lipca 1818 r. *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. V, nr 20.

⁷³ B. Sygit: *Historia prawa...*, s. 405–410.

⁷⁴ Ibidem, s. 419.

⁷⁵ W. Ćwik: *Królestwo Polskie...*, s. 545.

połączeniem tego z karą śmierci lub zesłaniem na ciężkie roboty bądź na Syberię. Karami poprawczymi były np.: krótkotrwałe zesłania, pozbawienie wolności wraz z pracą przymusową, osadzenie w twierdzy, grzywna i kara cielesna⁷⁶. Z punktu widzenia dolegliwości sankcji karnej zabójstwo nie było co do zasady najcięższym czynem zabronionym znanym temu kodeksowi. Zgodnie z Kodeksem Kar Głównych i Poprawczych odebranie życia drugiemu człowiekowi zagrożone było karą pozbawienia wszelkich praw i ciężkich robót w kopalniach na okres 12–15 lat. Długość odbywania kary mogła ulec zwiększeniu wtedy, gdy istniały w sprawie okoliczności obciążające sprawcę. Szczególne znaczenie miały czyny godzące we władzę państwową. Zamach stanu, zamach na życie, zdrowie lub cześć cara oraz członków jego rodziny, jak również podleganie i choćby jakiegokolwiek przystąpienie do przygotowania powyższych przestępstw karane były śmiercią. Stąd też należy podkreślić, że na podstawie Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych nie można było orzec kary śmierci za zabójstwo, z wyjątkiem zamachu na życie cara lub członków jego rodziny⁷⁷.

W 1903 r. opracowany został nowy kodeks karny – zwany kodeksem Tagancewa. Podobnie jak Kodeks Karzący Królestwa Polskiego oraz inne kodeksy zachodnioeuropejskie akt ten wprowadzał podział przestępstw na: zbrodnie, występki i wykroczenia. Kodeks ten został w 1917 r. zmieniony w części zarówno ogólnej, jak i szczególnej oraz dostosowany do realiów polskich. W 1921 r. jego obowiązywanie rozciągnięto na terytorium całego byłego zaboru rosyjskiego. Przestępstwo polegające na pozbawieniu życia drugiej osoby zostało opisane w części 22. tego kodeksu. Brak jest tam rozdzielenia morderstwa od zabójstwa. Kodeks Tagancewa w sposób syntetyczny sformułował przepis art. 453, zgodnie z którym „Winny zabójstwa będzie karany”⁷⁸. Ochronie prawnej poddane było życie każdego człowieka, niezależnie od jego statusu majątkowego, wieku i innych właściwości osobistych. W art. 454–456 opisano kwalifikowane typy zabójstw. W pierwotnej wersji kodeksu karą za zabójstwo z art. 453 (tj. w typie podstawowym) były ciężkie roboty wymierzane od lat 8, lecz na skutek nowelizacji z dnia 7 sierpnia 1917 r. grożącą sankcją karną zmieniono na karę ciężkiego więzienia w wymiarze od 4 do 15 lat. Ponadto za zbrodnię zabójstwa oraz inne, np. określone w art. 453–457, jeżeli okoliczności sprawy tego wymagały, mogła zostać wymierzona terminowa

⁷⁶ Kary cielesne i praca przymusowa przy odbywaniu kary więzienia dotyczyły tylko osób niższego pochodzenia. Szlachta oraz duchowieństwo byli od nich zwolnieni. Tak: K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa...*, s. 286.

⁷⁷ W. Ćwik: *Królestwo Polskie...*, s. 553.

⁷⁸ Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r. Warszawa 1922, s. 152. <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=50650> [dostęp: 31.03.2023].

lub bezterminowa kara ciężkiego więzienia bądź też w wyjątkowych wypadkach kara śmierci⁷⁹.

5.5. Przestępstwo zabójstwa w polskich kodeksach karnych przed 1997 r.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości na jej terytorium do dnia 1 września 1932 r. – a więc daty wejścia w życie Kodeksu karnego z 1932 r.⁸⁰ – prawo karne regulowane było ustawodawstwem trzech państw zaborczych: austriackim kodeksem karnym z dnia 27 maja 1852 r., Kodeksem karnym ogólnoniemieckim z dnia 15 maja 1871 r. oraz kodeksem karnym z dnia 22 marca 1903 r., obowiązującym tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego⁸¹. Kodeks karny z 1932 r. przyjął jednolitą koncepcję pojmowania przestępstwa zabójstwa, dając temu wyraz w treści art. 225. Zgodnie z art. 225 § 1 przestępstwo zabójstwa uznawane było za zbrodnię zagrożoną karą więzienia na czas nie krótszy niż 5 lat lub karą dożywotniego pozbawienia wolności, bądź karą śmierci. Kodeks ten przewidywał również typy uprzywilejowane zabójstw, bez wyodrębniania typów kwalifikowanych (pomimo tego, że projekt kodeksu zawierał w art. 219 § 2 kwalifikowane typy przestępstwa zabójstwa z uwagi na takie kryteria jak: niskie pobudki, podstęp i okrucieństwo)⁸². Kodeks karny z 1969 r. [dalej: d.k.k.]⁸³ w treści artykułu 148 § 1 d.k.k. przewidywał odpowiedzialność karną za zabójstwo w typie podstawowym w granicach ustawowego zagrożenia karą od 8 lat pozbawienia wolności do kary śmierci. Jednocześnie w § 2 art. 148 d.k.k. ustawodawca wskazał na uprzywilejowany typ zabójstwa, którego sprawca dopuszcza się, będąc pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami. Ponadto ustawa karna z 1969 r. przewidywała dwa inne typy uprzywilejowane przestępstwa zabójstwa: art. 149 d.k.k. – dzieciobójstwo, zagrożone karą pozbawienia wolności w wymiarze od 6 miesięcy do 5 lat;

⁷⁹ Kodeks karny z r. 1903, art. 15 Przepisy przechodnie do kodeksu karnego.

⁸⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571 (z dnia 15 lipca 1932 r.).

⁸¹ S. Łagodziński: *Sądowo-prokuratorska praktyka ścigania karnego przestępstwa zabójstwa*. „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 11, s. 133.

⁸² Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego. T. 5, z. 4: *Projekt kodeksu karnego w redakcji przyjętej w drugim czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R.P., Uzasadnienie części szczególnej*. Warszawa 1930, s. 161. <https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/39735/edition/40619/komisja-kodyfikacyjna-rzeczypospolitej-polskiej-sekcja-prawa-karnego-t-5-z-4> [dostęp: 12.08.2025].

⁸³ Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94 (z dnia 14 maja 1969 r.).

art. 150 d.k.k. – zabójstwo popełnione na żądanie ofiary i pod wpływem współczucia dla niej, również zagrożone karą pozbawienia wolności od 6 miesięcy do 5 lat.

6. Podsumowanie

Postrzeganie przestępstwa zabójstwa jako zjawiska normatywnego ulegało na przestrzeni wieków ciągłym ewolucjom. Wydaje się, że można wyszczególnić trzy specyficzne fazy jego postrzegania jako:

- 1) prywatnej sprawy pomiędzy co najmniej dwoma rodami – rodem pokrzywdzonego pozbawionego życia oraz rodem sprawcy, gdzie sprawiedliwości dochodząco w drodze krwawej zemsty;
- 2) zdarzenia naruszającego interes publiczny i prywatny, gdzie w wymierzeniu sprawiedliwości konieczny był udział władcy;
- 3) uznawania zabójstwa jako zjawiska naruszającego porządek publiczny, co zrodziło konieczność ścigania i karania sprawcy z wykorzystaniem aparatu państwowego, niezależnie od woli osób będących najbliższymi dla pokrzywdzonego⁸⁴.

Począwszy od czasów starożytnych, aż do czasów obecnych, prawnokarne środki ochrony życia ludzkiego, jak również metody postępowania zmierzające od wykrycia sprawcy zabójstwa i udowodnienia mu winy znacząco ewoluowały. Ich rozwój ściśle powiązany był zarówno ze zmianami społeczno-ustrojowymi następującymi na przełomie wieków, jak i postępem w zakresie nauk humanistycznych, ścisłych oraz przyrodniczych. Systematyka poszczególnych aktów prawnych regulujących zasady odpowiedzialności karnej w przeważającej większości przypadków umiejscawiała przestępstwo umyślnego pozbawienia życia drugiego człowieka w grupie przestępstw najpoważniejszych. Dlatego też można z całą pewnością skonstatować, iż zabójstwo było i jest przestępstwem szczególnym, godzi bowiem w najcenniejsze dobro prawnie chronione, jakim jest ludzkie życie.

Bibliografia

Literatura

Bardach J.: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 1: *Do połowy XV wieku*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965.

Błachut J., Gaberle A., Krajewski K.: *Kryminologia*. Arche, Gdańsk 2007.

⁸⁴ J. Gurgul: *Śledztwa w sprawach o zabójstwa*. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1997, s. 7.

- Brodka D.: *Upadek Cesarstwa Rzymskiego w historiografii wieków IV–VI (zarys problemu)*. „Przegląd Historyczny” 2006, t. 97, z. 2, s. 129–144.
- Chmiel A.: *Zasada *crimen extinguitur mortalitate* a samobójstwo oskarżonego w rzymskim procesie karnym*. W: *Justynian i prawo rzymskie. Refleksje w 1450. rocznicę śmierci cesarza*. Red. K. Szczygalski. Wydawnictwo Prymat Mariusz Śliwowski, Białystok 2015, s. 97–112.
- Cieślak W.: *Prawo karne. Zarys instytucji i naczelne zasady*. Wolters Kluwer, Warszawa 2010.
- Czerwiński A., Gradoń K.: *Seryjni mordercy*. Muza SA, Warszawa 2001.
- Ćwik W.: *Królestwo Polskie. Prawo karne*. W: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 522–563.
- Fudge T.A.: *Piety, Perversion, and Serial Killing: The Strange Case of Gilles de Rais*. W: *Medieval Religion and its Anxieties: History and Mystery in the Other Middle Ages*. Ed. T.A. Fudge. Palgrave Macmillan, New York 2016, s. 51–87. https://doi.org/10.1057/978-1-137-56610-2_3.
- Guldon Z., Wijaczka J.: *Procesy o mordy rytualne w Polsce w XVI–XVIII wieku*. Wydawnictwo DCF, Kielce 1995.
- Gurgul J.: *Śledztwa w sprawach o zabójstwa*. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1997.
- Jerzmański M.: *Kara śmierci w Kodeksie Hammurabiego*. W: *W kręgu dziejów prawa karnego. Materiały II Konferencji Historyków Państwa i Prawa*. Karpacz, 3–5.09.1998 r. Red. P. Jurek. Instytut Historii Państwa i Prawa, Wrocław 1999, s. 4–12.
- Jurczyk M., Jędrzysek-Geisler A.: *Orzecznictwo kary śmierci jako element polityki karnej w wybranych państwach świata na przełomie XIX i XX wieku*. „Zeszyty Naukowe PUNO” 2019, nr 7, s. 65–87.
- Kardas K.: *Kara śmierci w I Rzeczypospolitej w czasach Stanisławowskich (1764–1795)*. „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2019, t. 14, nr 16 (1), s. 89–100.
- Klementowski M.: *Powszechna historia ustroju*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego. T. 5, z. 4: *Projekt kodeksu karnego w redakcji przyjętej w drugim czytaniu przez Sekcję Prawa Karnego Komisji Kodyfikacyjnej R.P., Uzasadnienie części szczególnej*. Warszawa 1930.
- Kunderewicz C.: *Rzymskie prawo prywatne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1995.
- Kurczewski J.: *Prawo prymitywne*. Wiedza Powszechna, Warszawa 1973.
- Kuryłowicz M.: *Prawa antyczne. Wykład z historii najstarszych praw świata*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.
- Kutrzeba S.: *Mężobójstwo w prawie polskim XIV i XV w.* Akademia Umiejętności, Kraków 1907.
- Leks P.: *Nie będziesz zabijał*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 1966, t. 13, nr 1, s. 35–48.

- Lityński A.: *O przestępstwach i karach, ale nie tylko*. „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2022, t. 74, z. 2, s. 331–343.
- Łagodziński S.: *Sądowo-prokuratorska praktyka ścigania karnego przestępstwa zabójstwa*. „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 11, s. 130–154.
- Maciejewski T.: *Historia prawa sądowego Polski*. Wydawnictwa Uczelniane BWH, Koszalin 1998.
- Malinowski B.: *Prawo, zwyczaj, zbrodnia w społeczności dzikich*. De Agostini, Warszawa 2001.
- Matuszewski J.: *Organizacja opolna w najstarszym zwodzie prawa polskiego*. „Przegląd Historyczny” 1989, t. 80, z. 1, s. 1–16.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 2001.
- Sobociński W., Senkowska-Gluck M.: *Księstwo Warszawskie. Źródła prawa i poznania prawa*. W: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 70–78.
- Sójka-Zielińska K.: *Historia prawa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Sygit B.: *Historia prawa kryminalnego*. Zapolex Media, Toruń 2007.
- Wąsicki J.: *Zabór pruski 1772–1806*. W: *Historia państwa i prawa Polski*. T. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*. Red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1981, s. 580–674.
- Wolter W.: *Nauka o przestępstwie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1973.
- Wroński Ł.: *W umyśle mordercy*. Skarpa Warszawska, Warszawa 2019.

Akty prawne

- Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r.
- Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r. Warszawa 1922.
- Kodeks postępowania karnego z dnia 19 marca 1928 r. Dz.U.R.P. 1949, nr 33, poz. 243.
- Prawo Kodeksu Karzącego dla Królestwa Polskiego z dnia 20 lipca 1818 r. Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. V, nr 20.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1932, nr 60, poz. 571.
- Ustawa karna Austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 r. No 117 DPP.
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1969, nr 13, poz. 94.

Źródła internetowe

<https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=50650> [dostęp: 31.03.2023].

<https://bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/39735/edition/40619/komisja-kodyfikacyjna-rzeczypospolitej-polskiej-sekcja-prawa-karnego-t-5-z-4> [dostęp: 12.08.2025].

OLIWIA KRÓLIKIEWICZ

 <https://orcid.org/0009-0002-8914-7203>

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Sztuczna inteligencja w ujęciu odpowiedzialności karnej – luka w odpowiedzialności czy możliwość jej przypisania?

Artificial intelligence in terms of criminal liability – a gap in liability or the possibility of assigning it?

Abstract: The article provides an examination of the rationale for adopting criminal responsibility for artificial intelligence systems. It identifies the basic concepts associated with artificial intelligence and goes on to explore its relationship to morality and ethics. The different approaches to adopting a framework of criminal responsibility for artificial intelligence are discussed in this article, and this is achieved by means of an analysis of the theoretical foundations of criminal responsibility in the continental and common law systems. The article examines the application of familiar criminal science concepts, such as guilt, consciousness and the act, to artificial intelligence systems, and it answers the question of mitigating the liability gap by presenting alternative approaches to the problem for researchers within the Continental and Anglo-Saxon systems. In the concluding section, the article comments on the interpenetration of civil law (and its institutions) with criminal law.

Keywords: artificial intelligence (AI), responsibility, ethics, morality, criminal responsibility, accountability gap, fault

Im większa niezależność maszyny,
tym większa potrzeba zakreślenia jej granic moralnych.

Rosalind Picard¹

Nietrudno sobie wyobrazić, jak technologia przechytrza rynki finansowe i badaczy, manipuluje ludzkimi przywódcami oraz tworzy broń, której natury nawet nie rozumiemy. Podczas gdy krótkoterminowy wpływ sztucznej inteligencji zależy od tego, kto ją w danym momencie kontroluje, długoterminowy wpływ zależy od tego, czy w ogóle da się ją kontrolować.

Stephen Hawking, Stuart Russell, Max Tegmark, Frank Wilczek²

1. Wprowadzenie

Jako ludzkość stoimy przed doniosłym pytaniem o *ratio* kontynuowania prac nad rozwojem innowacyjnych technologii samouczących się i innych proliferacji nieludzkich bytów³ opartych na sztucznej inteligencji, zdolnych do projektowania i stosowania systemów niepotrzebujących do swych prac angażowania człowieka. Jednocześnie możemy podjąć zgoła odmienną decyzję o powstrzymaniu się od wprowadzania systemów uczenia do społeczeństwa i zachowaniu pełnej odpowiedzialności człowieka⁴. Zgodnie z teorią instrumentalną kwestia odpowiedzialności za działania nowych technologii spoczywa na człowieku, gdyż nowe technologie traktuje on jako zwykłe narzędzie⁵ lub przedmiot ludzkiego działania⁶. Sprawa jednak komplikuje się w przypadku najnowocześniejszych technologii i robotów społecznych, które dzięki przetwarzaniu języka naturalnego

¹ R. Picard: *Teaching Robots Right from Wrong*. "The Economist", 05.07.2017. <https://www.economist.com/1843/2017/07/05/teaching-robots-right-from-wrong> [dostęp: 09.07.2024]; jeśli nie wskazano inaczej, cytaty podano w tłum. własnym.

² S. Hawking: *Transcendence Looks at the Implication of Artificial Intelligence – But Are We Taking AI Seriously Enough?*. "The Independent", 01.05.2014. <https://www.independent.co.uk/news/science/stephen-hawking-transcendence-looks-at-the-implications-of-artificial-intelligence-but-are-we-taking-ai-seriously-enough-9313474.html> [dostęp: 09.07.2024].

³ M. Coeckelbergh: *Virtual Moral Agency, Virtual Moral Responsibility: On the Moral Significance of the Appearance, Perception, and Performance of Artificial Agents*. "AI and Society" 2009, vol. 24, s. 181–189. <https://doi.org/10.1007/s00146-009-0208-3>.

⁴ F. Santoni de Sio, G. Mecacci: *Four Responsibility Gaps with Artificial Intelligence: Why they Matter and How to Address them*. "Philosophy & Technology" 2021, vol. 34, s. 1057–1084. <https://doi.org/10.1007/s13347-021-00450-x>.

⁵ Za traktowaniem robota jako narzędzie w rękach człowieka: D.J. Gunkel: *Robot Rights*. The MIT Press, Cambridge 2018, s. 72.

⁶ S.M. Solaiman: *Legal Personality of Robots, Corporations, Idols and Chimpanzees: A Quest for Legitimacy*. "Artificial Intelligence and Law" 2017, no. 25 (2), s. 177. <https://doi.org/10.1007/s10506-016-9192-3>.

podważają tradycyjne podejście do przedmiotu⁷. Do tej pory sprawczość moralna była postrzegana wyłącznie jako cecha ludzka⁸. Czy istnieje możliwość włączenia sztucznych czynników do dyskursu moralnego?

Sztuczna inteligencja (SI, ang. *artificial intelligence* – AI) jest działem informatyki zajmującym się konstruowaniem maszyn i algorytmów, których działanie wykazuje znamiona inteligencji. Przedmiotem działania AI jest badanie i określanie reguł, które rządzą inteligentnymi zachowaniami człowieka, oraz wykorzystywanie ich w algorytmach i programach komputerowych⁹. Obecnie rozwój sztucznej inteligencji wpływa na optymalizację łańcucha dostaw i planowanie zasobów w celu redukcji emisji dwutlenku węgla, a także tworzone są aplikacje mające duże znaczenie dla ludzkości, związane z odkrywaniem leków, znajdowaniem lepszych metod leczenia pacjentów, nanoinżynierią, diagnostyką medyczną, prognozowaniem systemów pogodowych¹⁰ czy optymalizacją alokacji ograniczonych zasobów¹¹.

Według Herberta L.A. Harta człowiek jest prawnie odpowiedzialny za czyn lub szkodę po stwierdzeniu, że jego związek z czynem lub szkodą jest zgodnie z prawem wystarczający do pociągnięcia go do odpowiedzialności. Ponieważ osoba jest prawnie odpowiedzialna za jakieś działanie, może również zostać za nie ukarana¹². Rozwój nowych technologii opartych na sztucznej inteligencji rodzi wiele pytań dotyczących odpowiedzialności za przestępstwa związane z jej działaniem. Udoskonalane technologie oznaczają się coraz większą autonomią i złożonością, a wpływ człowieka staje się ograniczony. Użyteczność rozwiązań bazujących na AI przewyższa potencjalne ryzyko wystąpienia szkód. Celem artykułu jest odpowiedzenie na pytanie, czy w odniesieniu do sztucznej inteligencji możemy mówić o jej odpowiedzialności karnej, czy też występuje tzw. luka w odpowiedzialności. Idei tej służyć ma zbadanie teoretycznych podstaw przypisania odpowiedzialności karnej z uwzględnieniem *common law* i prawa karnego w systemie kontynentalnym.

⁷ D.J. Gunkel: *How to Survive a Robot Invasion. Rights, Responsibility, and AI*. Routledge, New York 2020, s. 70.

⁸ M. Coeckelbergh: *Virtual Moral Agency...*, s. 181.

⁹ M. Czochra, D. Bar: *Śmierć pacjenta wywołana zastosowaniem sztucznej inteligencji w technologiach medycznych – analiza prawnokarna*. „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2019, nr 2 (25), s. 67.

¹⁰ D.J. Baker, P.H. Robinson: *Artificial Intelligence and the Law: Cybercrime and Criminal Liability*. Routledge, New York 2021, s. 221.

¹¹ *AI in eHealth. Human Autonomy, Data Governance and Privacy in Healthcare*. Eds. M.C. Compagnucci i in. Cambridge University Press, Cambridge 2022, s. 300.

¹² H.L.A. Hart: *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*. 2nd ed. Oxford University Press, Oxford 2008.

2. Autonomiczność decyzji systemów AI w aspekcie prawa karnego

Czy istnieje możliwość włączenia sztucznych czynników do dyskursu moralnego? Jednym z przymiotów sztucznej inteligencji jest autonomiczność działania. Autonomia sztucznej inteligencji odnosi się do zdolności systemu AI do podejmowania określonych zachowań bez wyraźnych poleceń zewnętrznych oraz niezależności od innych systemów AI¹³.

Szczególnie nieprzewidywalne jest użycie autonomicznych pojazdów i autonomicznych systemów uzbrojenia (ang. *autonomous weapon systems* – AWS)¹⁴, które podejmują „własne”¹⁵ decyzje, niezależne od ludzkich operatorów. Niesie to ze sobą pytania i jeszcze bardziej skomplikowane odpowiedzi na temat odpowiedzialności za ich niewłaściwe bądź niecelowe zastosowanie, będące realnym zagrożeniem dla życia i zdrowia ludzi. Potrącenia pieszych, zakup nielegalnych substancji czy powodowanie krachu na rynkach finansowych – to wszystko może stać się udziałem systemu AI.

Istnieje coraz większa klasa działań maszyn, w przypadku których tradycyjne sposoby przypisywania odpowiedzialności nie są zgodne z poczuciem sprawiedliwości czy moralnymi ramami społeczeństwa, ponieważ nikt nie ma wystarczającej kontroli nad działaniami maszyn, by móc przejąć odpowiedzialność za nie¹⁶. Już od lat 70. w Stanach Zjednoczonych podnoszono problem etyki komputerowej, a wraz z nią kwestie autonomicznych czynników poznawczych i moralnych¹⁷. AI jest technologią rewolucyjną, a związane z nią konsekwencje w zakresie przypisania winy są doniosłe.

¹³ V. Dignum: *Responsible Artificial Intelligence: How to Develop and Use AI in a Responsible Way*. Springer, Cham 2019, s. 18.

¹⁴ W przypadku broni autonomicznej podnosi się argument, że podważa ona elementarne zobowiązanie do odpowiedzialności, szczególnie wtedy, gdy nie ma możliwości moralnego przypisania jej jednostce ludzkiej za zdarzenie spowodowane przez AWS. Powstaje zatem luka w odpowiedzialności, której nie można przypisać ani producentowi, ani programiście, ani z wiadomych względów – samej autonomicznej broni. *The Cambridge Handbook of Responsible Artificial Intelligence, Interdisciplinary Perspectives*. Eds. S. Voenekey i in. Cambridge University Press, Cambridge 2022, s. 478.

¹⁵ *Ethics of Socially Disruptive Technologies: An Introduction*. Eds. I. van de Poel i in. Cambridge University Press, Cambridge 2023, s. 21.

¹⁶ D.J. Gunkel: *How to Survive...*, s. 43.

¹⁷ S. Quattrocolo: *Artificial Intelligence, Computational Modelling and Criminal Proceedings: A Framework for A European Legal Discussion*. Springer, Cham 2020, s. 122.

3. Luka w odpowiedzialności

Obecnie problem luki w odpowiedzialności uważany jest za problem prawny¹⁸. Luka w odpowiedzialności (inaczej: zerwanie łańcucha odpowiedzialności, ang. *responsibility gap*)¹⁹ oznacza niemożność wskazania podmiotu odpowiedzialnego²⁰, który powinien zrekompensować szkodę, w sytuacjach, w które zaangażowany jest także system sztucznej inteligencji²¹. Tworzy to trzy rodzaje ryzyk: ryzyko autonomii (proces samouczenia się sztucznej inteligencji sprawia, że AI zmienia swój program, staje się niezależna i nieprzewidywalna), ryzyko powiązania (interakcja pomiędzy ludźmi a systemami AI jest złożona i utrudnia zrozumienie dokładnego podziału ról i zadań między nimi, co może prowadzić do pojawienia się efektu *black box effect*) oraz ryzyko sieciowe (uwzględnia złożone interakcje między systemami sztucznej inteligencji, tworząc zespół wielu aktywnych i polimorficznych inteligentnych agentów)²². Wykorzystanie sztucznej inteligencji, pomimo jej niekwestionowanej mocy, może także nieść ryzyko powstania szkody. Wraz z rozwojem sztucznej inteligencji przestępstwa mogą być popełniane przy użyciu nowych technologii albo przez nie same.

Droga do osiągnięcia sprawiedliwego podziału ryzyka i winy w kontekście nowych technologii pozostaje wciąż otwarta²³. „AI może pociągać za sobą nowe formy odpowiedzialności karnej, nowe luki w prawie karnym lub nowe wyzwania dla praw oskarżonych o przestępstwa do

¹⁸ *Regulating Artificial Intelligence in Industry*. Ed. D.M. Bielicki. Routledge, New York 2021, s. 204.

¹⁹ Luka w odpowiedzialności oznacza, że związek pomiędzy działaniem systemu sztucznej inteligencji a wolą i świadomością człowieka w kontekście autonomicznych systemów AI całkowicie zanika. R. Rejmaniak: *Autonomiczność systemów sztucznej inteligencji jako wyzwanie dla prawa karnego*. „Roczniki Nauk Prawnych” 2021, t. 31, nr 3, s. 108.

²⁰ A. Beckers, G. Teubner: *Three Liability Regimes for Artificial Intelligence*. Hart Publishing, Oxford 2021, s. 97.

²¹ Konieczne staje się udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy doszło do przestępstwa, oraz ustalenie kręgu osób odpowiedzialnych. „Złożony proces innowacyjnych podzespołów wzajemnie powiązanych i składających się na urządzenie medyczne jest bowiem przedsięwzięciem, w którym uczestniczy kilkudziesięciu lub nawet kilkuset specjalistów z różnych dziedzin nauki. Tymczasem przypisanie winy w prawie karnym musi wiązać się z jej indywidualizacją i konkretnym określeniem podmiotu odpowiedzialnego, co w ujęciu praktycznym mogłoby uczynić proces pociągnięcia do odpowiedzialności karnej określonej osoby wyjątkowo trudnym”. M. Czochoła, D. Bar: *Śmierć pacjenta...*, s. 77.

²² K. Prifti, E. Stamhuis, K. Heine: *Digging into the Accountability Gap: Operator's Civil Liability in Healthcare AI-systems*. W: *Law and Artificial Intelligence: Regulating AI and Applying AI in Legal Practice*. Eds. B. Custers, E. Fosch-Villaronga. Springer, Berlin 2022, s. 280.

²³ F. Santoni de Sio, G. Mecacci: *Four Responsibility Gaps...*, s. 1072.

sprawiedliwego procesu”²⁴. Systemom sztucznej inteligencji brakuje zdolności refleksyjnych i świadomości własnych działań, które dziś powszechnie uważamy za niezbędne do pociągnięcia do odpowiedzialności²⁵.

Zagadnienie luki w odpowiedzialności odnoszącej się do nauczania automatycznego podjął w nauce Andreas Matthias, który zauważył problem rosnących zdolności uczenia się inteligentnych maszyn i ich wpływu na decyzyjność oraz kontrolę człowieka²⁶. Luki w odpowiedzialności stanowią doniosłe wyzwanie dla współczesnego prawa, moralności i etyki. Powstaniu i pogłębianiu się luki w odpowiedzialności sprzyjają: nieprzewidywalność, złożoność, nieprzejrzystość (tzw. *black box effect*), interaktywność zachowania sztucznej inteligencji oraz brak interpretowalności podejmowania decyzji wspomaganych maszynowo.

W piśmiennictwie dominują trzy podejścia. Pierwsze, reprezentowane m.in. przez A. Matthiasa, podejście fatalistyczne, odnosi się do uznania nowych technologii opartych na sztucznej inteligencji za wydarzenie bezprecedensowe, nowe, które jest wyzwaniem dla odpowiedzialności moralnej (winy) i które w zasadzie jest prawnie nierozwiązywalne²⁷.

Na drugim krańcu debaty mieści się pogląd stanowiący o tym, że luka w odpowiedzialności za działania automatycznych maszyn napędzanych sztuczną inteligencją nie jest problemem nowym, a do jego rozwiązania wystarczą sprawdzone i istniejące już moralno-prawne metody. Stanowisko to głosi pochwałę wprowadzania nowych technologii, nawet jeśli skutkiem tego będzie erozja ludzkiej odpowiedzialności moralnej. Popierający ten koncept skłaniają się ku opinii, wedle której nie zawsze i nie za wszelką cenę ustalenie winy będzie możliwe, a zatem powinien powstać pewien margines, w zakresie którego niemożność ustalenia winy będzie nieunikniona²⁸.

Trzecim modelem, solucjonistycznym, jest koncept dążący do rozwiązania problemu luki w odpowiedzialności poprzez zaproponowanie nowych możliwości technicznych i prawnych. Takie próby podejmowane są już teraz przez Unię Europejską w kontekście odpowiedzialności cywilnej²⁹. Ich rozwinięciem jest propozycja wdrożenia bardziej kompleksowych

²⁴ S. Quattrocolo: *Artificial Intelligence...*, s. 7.

²⁵ *Ethics of Socially Disruptive Technologies...*, s. 21.

²⁶ A. Matthias: *The Responsibility Gap: Ascribing Responsibility for the Actions of Learning Automata*. "Ethics and Information Technology" 2004, no. 6 (3), s. 175.

²⁷ Ibidem.

²⁸ F. Santoni de Sio, G. Mecacci: *Four Responsibility Gaps...*, s. 1071.

²⁹ Chodzi o: AIA – Artificial Intelligence Act (Akt w sprawie sztucznej inteligencji) z dnia 13 marca 2024 r. – pierwsze w ujęciu globalnym ramy prawne dla sztucznej inteligencji; Revised Product Liability Directive – ewaluacja PLD, przyjęta przez Parlament Europejski dnia 13 marca 2024 r.; AILD (Dyrektywa PE ws. odpowiedzialności za sztuczną inteligencję – projekt). H. van Kolfsoorten: *EU Regulation of Artificial Intelligence*,

rozwiązań, których trzonem byłoby utrzymanie znaczącej kontroli człowieka nad sztuczną inteligencją, co *per se* wyeliminowałoby lukę w odpowiedzialności. Sprzyjać temu ma system śledzenia (ang. *tracking*), kontroli i nadzoru i jego projektowanie tak, by sposób działania był przejrzysty, poszczególne decyzje identyfikowalne i zrozumiałe oraz przynajmniej jeden czynnik ludzki wyodrębnialny³⁰. O ile w wojskowej automatyzacji ma to swoje uzasadnienie, to całkowita kontrola człowieka w innych sektorach może spowalniać innowacje.

4. Gabriel Hallevy i trzy modele odpowiedzialności

Szybki rozwój technologii sprawia, że każda norma prawna może szybko stać się nieaktualna. Istnieje wyraźna potrzeba zdefiniowania nowych kategorii przestępstw. Ze względu na transgraniczny charakter nowych technologii określenie ogólnych zasad nimi rządzących może okazać się skomplikowane³¹. Gabriel Hallevy w swych pracach wyodrębnił trzy modele odpowiedzialności: model odpowiedzialności za przestępstwa popełnione przez inny podmiot, model odpowiedzialności za przestępstwo popełnione z naturalnym prawdopodobieństwem oraz model bezpośredniej odpowiedzialności systemu sztucznej inteligencji.

Pierwszy to model, wedle którego za dane przestępstwo odpowiedzialność ponosi inny podmiot. Może być nim programista AI (np. zatrudniony programista opracowuje program, zadaniem którego jest wzniesienie ognia w fabryce), jak również użytkownik tego systemu (np. użytkownik posługuje się robotem-asystentem, któremu zleca zadania wykraczające poza powszechnie uznawane standardy zachowania). W obydwu przypadkach popełnienia przestępstwa fizycznie dopuścił się system sztucznej inteligencji. Zarówno u użytkownika, jak i u programisty nie wystąpiła ani fizyczna, ani psychiczna manifestacja elementu konkretnego przestępstwa. W tym modelu zachowanie programisty i użytkownika zrównuje się z zachowaniem samego systemu sztucznej inteligencji. Uzasadnieniem dla przyjęcia takiego rozwiązania jest posłużenie się AI jako narzędziem

Challenges for Patients' Rights. "Amsterdam Law School Legal Studies Research Paper, Kluwer Law International" 2021, vol. 59, s. 81.

³⁰ Prawo karne jest niewystarczające w przypadkach, gdy sztuczna inteligencja powoduje szkody, w których nie sposób wyodrębnić i zidentyfikować sprawców przestępczego działania. R. Abbott, A. Sarch: *Punishing Artificial Intelligence: Legal Fiction or Science Fiction*. "UC Davis Law Review" 2019, vol. 53, s. 375.

³¹ D. Duraes, P. Miguel Freitas, P. Novais: *The Relevance of Deepfakes in the Administration of Criminal Justice*. W: *Multidisciplinary Perspectives on Artificial Intelligence and the Law*. Eds. H.S. Antunes i in. Springer, Cham 2024, s. 366.

w rękach programisty lub użytkownika, któremu z uwagi na brak zdolności umysłowych człowieka odpowiedzialności przypisać nie można. Z kolei w przypadku użytkownika i programisty występuje wewnętrzny element odzwierciedlający się w umyśle pod postacią zamiaru (programista zamierza dokonać podpalenia, a użytkownik chce napaści). Samo zaś wykorzystanie sztucznej inteligencji nie wpływa na odpowiedzialność SI, która według tego modelu jej nie ponosi³². Przekładając to na grunt polski, przykładem takiego zastosowania są np.: odpowiedzialność karna za plagiat i przywłaszczenie autorstwa (art. 303 Prawa własności przemysłowej); odpowiedzialność za uzyskanie przez sprawcę bez uprawnienia dostępu do informacji (art. 267 k.k.); odpowiedzialność za bezprawne wytwarzanie, pozyskiwanie, zbywanie lub udostępnianie programów komputerowych (art. 269b k.k.); odpowiedzialność za oszustwo komputerowe (art. 287 k.k.); odpowiedzialność za uporczywe nękanie (art. 190a § 2 k.k.).

Model odpowiedzialności za popełnione przestępstwo z naturalnym prawdopodobieństwem to model, który uwzględnia wysokie zaangażowanie zarówno programisty systemu SI, jak i jego użytkownika w codzienną pracę sztucznej inteligencji i odnosi się do prawdopodobieństwa wystąpienia skutku w postaci przestępczego działania (pomimo braku wewnętrznego elementu w umysłach programisty czy użytkownika bądź planowania przez nich przestępczego działania). Taką sytuację odzwierciedlają użycia systemów sztucznej inteligencji w pełni autonomicznych. Zarówno użytkownik, jak i osoba je programująca nie mają kontroli nad aktywnościami podejmowanymi przez system AI – nie wiedzą o przestępstwie, nie planują go ani nie mają zamiaru jego dokonania. Zgodnie z tym modelem odpowiedzialność wynikać będzie z możliwości przewidzenia wystąpienia skutku, który jako naturalną konsekwencję podjęcia danych aktywności należało przewidzieć. W takim przypadku programistę i użytkownika uznaje się za gwarant niewystąpienia skutku z uwagi na ich prawny obowiązek zapobiegania kryminalnym następstwom czynów tych podmiotów, które wykazywały standardową aktywność i konsekwencje ich działań można było przewidzieć. Osoby te odpowiedzą jak za zaniedbanie. Na płaszczyźnie polskiego kodeksu karnego w takiej sytuacji aktualizuje się zastosowanie art. 2 k.k.

Ostatni model odpowiedzialności karnej, model bezpośredniej odpowiedzialności systemu sztucznej inteligencji, abstrahuje od zachowania programisty i użytkownika. Odpowiedzialność karnoprawna składa się z aspektu wewnętrznego i zewnętrznego. O ile nie stanowi problemu wyodrębnienie zewnętrznego elementu odpowiedzialności systemu sztucznej

³² G. Hallevy: *The Basic Models of Criminal Liability of AI Systems and Outer Circles*. Springer, Berlin 2019, s. 3.

inteligencji (np. uderzenie przez bioniczne ramię, uszkodzenie tkanek przez robota operacyjnego, potrącenie pieszego przez pojazd autonomiczny, powstrzymanie się od określonego działania w przypadku przestępstwa z zaniechania), sytuacja zmienia się w złożoną w razie konieczności udowodnienia istnienia wewnętrznego elementu w postaci zamiaru. Nie ma problemu z przypisaniem systemowi sztucznej inteligencji wiedzy czy możliwości odbierania przez rozmaite receptory dźwięków, dotyku i obrazów. System sztucznej inteligencji wraz ze swymi bogatymi zbiorami danych i zdolnością do samouczenia się już teraz przewyższa zdolności analityczne człowieka. Procesy analizy maszyny i człowieka nie różnią się między sobą znacznie. System sztucznej inteligencji ma do wykonania rozliczne zadania określone jako konkretne cele. Przyjmując teorię instrumentalną, uznającą SI za narzędzie w rękach człowieka, nie można twierdzić, że system sztucznej inteligencji posługuje się swoim wewnętrznym systemem motywacyjnym – działa bowiem w obrębie komend wydawanych przez programistę lub użytkownika.

W piśmiennictwie twierdzi się, że nic nie stoi na przeszkodzie, by dopuścić i uwzględnić możliwość wypełnienia przesłanki wewnętrznej przez system sztucznej inteligencji w sytuacji zamiaru ewentualnego niedbalstwa, działania na zasadzie ryzyka³³. Jednocześnie może dojść do zwolnienia z odpowiedzialności *per analogiam* do odpowiedzialności nieletnich czy osób chorych psychicznie z uwagi na brak możliwości przypisania winy. Wydaje się jednak, że samoucząca się sztuczna inteligencja bardzo dobrze rozróżnia czyny dozwolone od niedozwolonych. Przyjmując model rozsądnego programisty i rozsądnego użytkownika, trzeba stwierdzić, że przy wykonywaniu wszelkich obowiązków, jak np. aktualizacja oprogramowania w przypadku programisty czy poprawne korzystanie z niego w oparciu o regulamin użytkownika systemu SI, należałoby oczekiwać, że do czynu zabronionego nie dojdzie. W takim przypadku programista i użytkownik odpowiadają za konkretne przestępstwo popełnione przez zaniechanie³⁴.

Według G. Hallevy'ego nie ma podstaw do ograniczenia odpowiedzialności samego systemu sztucznej inteligencji w momencie, gdy takiej odpowiedzialności nie ponoszą programista i użytkownik, bądź tylko ją współdzielą. Systemy sztucznej inteligencji posiadają zarówno zdolności faktyczne, jak i zdolności psychiczne pod postacią możliwości rozróżnienia zła od dobra³⁵. Do systemu AI nie będzie miała zastosowania sytuacja spożywania alkoholu, ale proponuje się, by równolegle

³³ Ibidem, s. 7, 11.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

na zasadzie analogii stosować taki przepis np. do sytuacji zainfekowania danego oprogramowania wirusem. Według autora do sztucznej inteligencji można wprost stosować przepisy odnoszące się do kontratypów w formie obrony koniecznej i stanu wyższej konieczności³⁶.

Ciekawą propozycją jest również piramida sankcji karnych w kontekście AI przedstawiona przez Fincana Müslüma. U szczytu piramidy znajduje się całkowite i stałe wyłączenie systemu AI jako najdotkliwsza kara, analogiczna do kary śmierci. Nieco niżej jest tymczasowe wyłączenie systemu AI, do czasu znalezienia rozwiązania i wyeliminowania awarii. Dalej mieści się naprawa szkód publicznych. Ostatnia sankcja to proces naprawy szkód poprzez przeprogramowanie systemu AI³⁷.

Jednocześnie trzeba podkreślić, że nieprzewidywalność sztucznej inteligencji ogranicza standardowe zachowania, za które mógłby odpowiadać ktoś inny niż sama AI. Należy też spodziewać się pewnych przestępstw, w przypadku których nie będzie możliwe wskazanie ich sprawcy (dotyczy to zwłaszcza systemów sztucznej inteligencji o dużym stopniu autonomiczności).

Opisane modele nie muszą być stosowane alternatywnie. Mogą się łączyć albo występować niezależnie i pojedynczo. Może być również tak, że sprawcą bezpośrednim będzie człowiek, który odpowie według modelu bezpośredniej odpowiedzialności, a równolegle możliwe będzie przypisanie pomocnictwa systemowi AI, który przysposobił środki i zaplanował sprzeczne z prawem działanie człowieka. Te trzy modele współtworzą siatkę odpowiedzialności w odniesieniu zarówno do ludzi, jak i do systemu sztucznej inteligencji, nie pozwalając tym samym na pominięcie któregośkolwiek ze sprawców odpowiedzialności karnej.

5. Kilka uwag na temat przyjęcia odpowiedzialności karnej za system AI na gruncie polskiego prawa karnego – rozważania *de lege lata*

Na ten moment w polskim systemie prawa karnego negatywnie należy ocenić możliwość zastosowania modelu bezpośredniej odpowiedzialności systemu sztucznej inteligencji. Przyjęcie osobowości prawnej sztucznej inteligencji dla prawa karnego oznacza zmiany podstaw prawa i próbę rozszerzenia stosowania art. 2 k.k. na inne podmioty, takie jak sztuczna inteligencja. „Osobowość prawna jest niezbędna do oskarżenia i skazania AI za przestępstwo, a nadanie AI osobowości prawnej stworzyłoby zupeł-

³⁶ Ibidem.

³⁷ F. Müslüm: *Artificial Intelligence and Legal Issues: A Review of AI-based Legal Impasses in Terms of Criminal Law*. Duncker & Humblot GmbH, Berlin 2022.

nie nowy tryb odpowiedzialności karnej, podobnie jak odpowiedzialność karna korporacji stanowi nowy taki tryb wykraczający poza indywidualną odpowiedzialność karną³⁸. Kluczowym warunkiem wstępnym osobowości prawnej jest pojawienie się samoświadomości, która pozwala na to, by traktować byt jako odpowiedzialnego agenta zdolnego do refleksji nad swoimi działaniami jako własnymi, co stanowi warunek wstępny celowego działania³⁹. Zdecydowana większość doktryny prawa opowiada się przeciwko przyznaniu osobowości prawnej systemowi sztucznej inteligencji, co wyklucza możliwość przyjęcia osobowości prawnej maszyn. Odpowiedzialność prawnokarna za roboty i systemy AI nie jest obecnie możliwa⁴⁰ ze względu na brak wymaganych właściwości podmiotu, który może być pociągnięty do odpowiedzialności⁴¹.

Przypisanie odpowiedzialności karnej systemom sztucznej inteligencji na gruncie polskiego kodeksu karnego nie znajduje zastosowania do sztucznej inteligencji. Nie jest możliwe uznanie systemu SI za sprawcę czynu zabronionego – może być nim tylko człowiek. Należałoby dokonać gruntownej zmiany przepisów karnych odnoszących się do definicji takich pojęć jak: wina, wola, czyn, świadomość, a może nawet skonstruować nowe *lex informatica criminalis*.

Na gruncie polskiej doktryny prawa karnego wina nie jest pojęciem ekwiwalentnym. Psychologiczna teoria winy upatruje jej istotę w stosunku psychicznym sprawcy czynu, a zatem wina jest równoznaczna z przeżyciem psychicznym. Koncepcja ta wywodzi się z kantyizmu i oznacza, że „wola jest rodzajem przyczynowości istot żyjących, o ile są rozumne, a wolność byłaby tą własnością tej przyczynowości, dzięki której może ona działać niezależnie od obcych skłaniających ją przyczyn: tak jak przyrodzona konieczność jest właściwością wszystkich istot bezrozumnych, że do

³⁸ R. Abbott, A. Sarch: *Punishing Artificial Intelligence...*, s. 375. Za odrzuceniem możliwości przypisania przymiotu osobowości prawnej opowiadają się: S. Jankowska: *Podmiotowość prawna sztucznej inteligencji?*. W: *O czym mówią prawnicy, mówiąc o podmiotowości*. Red. A. Bielska-Brodziak. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2021, s. 191; S. Chopra, L.F. White: *A Legal Theory for Autonomous Artificial Agents*. University of Michigan Press, Ann Arbor 2011, s. 185–186; B. Brożek, M. Jakubiec: *On the Legal Responsibility of Autonomous Machines*. „Artif Intell Law” 2017, vol. 25, s. 303; M. Świerczyński, Z. Więckowski: *Sztuczna inteligencja w prawie międzynarodowym. Rekomendacje wybranych rozwiązań*. Difin, Warszawa 2021, s. 74; S.M.C. Avila Negri: *Robot as Legal Person: Electronic Personhood in Robotics and Artificial Intelligence*. „Frontiers in Robotics and AI” 2021, vol. 8, s. 8; M.U. Scherer: *Of Wild Beasts and Digital Analogues: The Legal Status of Autonomous Systems*. „Nevada Law Journal” 2019, no. 1, s. 262.

³⁹ U. Pagallo: *The Laws of Robots: Crimes, Contracts, and Torts*. Springer, Berlin 2013.

⁴⁰ R. Abbott, A. Sarch: *Punishing Artificial Intelligence...*, s. 332.

⁴¹ K. Mamak: *Robotics, AI and Criminal Law: Crimes Against Robots*. Routledge, New York 2024.

działania skłania je wpływ obcych przyczyn”⁴². W stosunku do systemów sztucznej inteligencji koncepcję tę należy odrzucić.

Normatywna teoria winy zasada się na zarzucalnym stosunku psychicznym sprawcy do czynu. Do stwierdzenia winy konieczne jest zatem postawienie sprawcy zarzutu⁴³. Aktualizacja zarzucalności ma miejsce wtedy, gdy możemy ocenić zachowanie sprawcy jako poczytalne oraz gdy zachodzą normalne warunki, w których podejmuje on swe działania⁴⁴. Nie do końca jednak wiadomo, jak mierzyć „poczytalność” systemu sztucznej inteligencji. Prowadzone niejako na marginesie, ale związane z podobnymi wątpliwościami co mierzenie „poczytalności” systemu AI są rozważania oscylujące wokół pojęcia wieku systemu AI. Nie sposób ustalić przełożenie pojęcia „nieletniość” dla sztucznej inteligencji. Pojawia się bowiem pytanie: jak należy liczyć wiek AI? Od pierwszego uruchomienia? Od wprowadzenia do obrotu?

Z kolei kompleksowa teoria winy za podstawę uznaje zarzut stawiany sprawcy czynu, który jest bezprawny, karalny i karygodny⁴⁵. Andrzej Wąsek, będący zwolennikiem kompleksowej teorii winy, na gruncie Kodeksu karnego z 1997 r. definiuje winę jako zarzucalną umyślność lub nieumyślność sprawcy czynu zabronionego⁴⁶. Również ta koncepcja nie znajduje zastosowania do systemu sztucznej inteligencji, jako że jej elementem jest stosunek psychiczny, którego – jak wyżej wskazano – sztuczna inteligencja nie posiada.

Należy także rozważyć zastosowanie do systemu sztucznej inteligencji teorii relacji reprezentowanej przez Agnieszkę Barczak-Oplustil, według której „Relacja bycia winnym zostaje [...] spełniona jeżeli sprawca w chwili czynu charakteryzuje się takim zespołem cech czy właściwości (posiada taką subiektywną kondycję), która pozwala mu na zaniechanie danego postępowania”⁴⁷. Również tę koncepcję należy ocenić negatywnie, jako

⁴² Ł. Kurek: *Problem wolnej woli z perspektywy nauk empirycznych*. „Logos i Ethos” 2011, z. 30, s. 119–120.

⁴³ K. Buchała, w: *Wina w prawie karnym*. Red. W. Wolter. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1954, s. 48.

⁴⁴ A. Zoll: *O wartościowaniu czynu w prawie karnym (Uwagi na marginesie artykułu prof. I. Andrejewa o pojęciu winy)*. „Państwo i Prawo” 1983, z. 4, s. 110.

⁴⁵ Z. Jędrzejewski: *Bezprawność jako element przestępności czynu. Studium na temat struktury przestępstwa*. Wolters Kluwer, Warszawa 2009; G. Rejman: *Teorie i formy winy w prawie karnym*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1980, s. 30.

⁴⁶ A. Wąsek: *Ewolucja pojęcia winy w prawie karnym*. „Problemy Prawa Karnego” 1990, z. 4, s. 6. „Winą jest ujemnie oceniona (zarzucalna) umyślność lub nieumyślność”. K. Buchała i in.: *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1994, s. 39.

⁴⁷ A. Barczak-Oplustil: *Sporne zagadnienia istoty winy w prawie karnym. Zarys problemu*. „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2005, z. 2 s. 86.

że przypisanie odpowiedzialności karnej następuje w sytuacji, w której sprawca (tu: AI) podejmuje decyzję, mając świadomość oceny następstw swego działania lub zaniechania (legitymował się wewnętrzną i subiektywną możliwością dochowania określonego nakazu lub zakazu, wynikających z danej normy sankcjonowanej).

Podsumowując ten fragment analizy – żadna z zaprezentowanych teorii winy nie znajduje zastosowania do sztucznej inteligencji.

W tym miejscu należy zastanowić się również, czy działanie systemu sztucznej inteligencji mieści się w definicji czynu. Z tego względu warto przywołać kilka najbardziej popularnych koncepcji w tym przedmiocie. Pierwsza za czyn uznaje każde zewnętrzne działanie człowieka, które jest wyrazem jego wolnej woli (wyboru) co do postępowania, które posiada wartość społeczną (kontekst). Zwolennikami tego poglądu są: Leszek Lernell, Andrzej Zębik i Andrzej Marek. Trzeba jednak odrzucić tę koncepcję w stosunku do robota sztucznej inteligencji, gdyż nie jest on człowiekiem⁴⁸. Podobną definicję zaproponował Marian Cieślak, który twierdzi, że czyn to wycinek ludzkiego zachowania o społecznej wartości, mający znaczenie dla określonego dobra prawnego⁴⁹. I gdyby sugerować się tylko drugą częścią tej definicji, to można by uznać, że zachowanie systemu sztucznej inteligencji może mieć wartość społeczną dla określonych dóbr prawnych. Nietrudno bowiem wyobrazić sobie roboty społeczne, roboty-asystentów, które pełnią ważne funkcje społeczne. Wciąż jednak nie jest spełniona przesłanka bycia człowiekiem. Inny pogląd mówi o tym, że czyn jest działaniem (sekwencją ruchu) lub zaniechaniem i stanowi „techniczną” stronę prawnie relewantnego zachowania⁵⁰. Z kolei definicję czynu połączonego z ukierunkowaniem go na cel przedstawiają w nauce: Witold Świda, Igor Andrejew, Tadeusz Hanausek i Kryspin Mioduski⁵¹. Żadna

⁴⁸ L. Lernell: *Wykład prawa karnego. Część ogólna*. T. 1. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1969, s. 77, 108; A. Zębik, w: *Prawo karne w zarysie. Nauka o ustawie karnej i przestępstwie*. Red. J. Waszczyński. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992, s. 132; A. Marek: *Prawo karne*. C.H.Beck, Warszawa 2004, s. 114.

⁴⁹ M. Cieślak: *Pojęcie czynu na tle przesłanek odpowiedzialności karnej w obowiązującym prawie polskim*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego” 1987, nr 15, s. 39.

⁵⁰ A. Marek: *Prawo karne...*, s. 97. Dodatkowo warto wspomnieć o koncepcji działania jako kompleksu ruchów i ruchów zahamowanych oraz koncepcji odruchów warunkowych lub braku oczekiwanej aktywności Kazimierza Buchały. K. Buchała: *Prawo karne materialne*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980, s. 186; K. Buchała, w: K. Buchała, S. Waltoś: *Zasady prawa i procesu karnego*. PWN, Warszawa 1975, s. 44.

⁵¹ W. Świda: *Prawo karne*. PWN, Warszawa 1978, s. 118; I. Andrejew: *Ustawowe znamiona czynu. Typizacja i kwalifikacja przestępstw*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1978, s. 139; T. Hanausek: *Wyłączenie czynu jako podstawowego elementu przestępstwa*. „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1967, nr 4, s. 435; K. Mioduski, w: J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski: *Kodeks karny. Komentarz*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1977, s. 12.

z istniejących koncepcji czynu w polskiej doktrynie prawa karnego nie przystaje do systemów sztucznej inteligencji. Należy przychylić się zatem do twierdzenia Lecha Gardockiego, zgodnie z którym „przestępstwem może być tylko czyn, [co – O.K.] przesądza też kwestię ewentualnej odpowiedzialności za przestępstwo podmiotów niebędących osobami fizycznymi. Podmioty takie nie mogą, w świetle definicji przestępstwa, ani przestępstwa popełnić, ani ponieść za nie odpowiedzialności karnej”⁵².

Jak dowiedziono powyżej, główną przeszkodą przypisywalności odpowiedzialności jest wina. Dodatkowo, decyzje podejmowane w ramach procesu „zachowania się” sztucznej inteligencji nie mieszczą się w kategorii czynu⁵³.

6. Alternatywne podejścia Davida J. Gunkela, Svena Nyholma, Ryana Abbotta i Kamila Mamaka

W tej części artykułu chciałabym przedstawić kilka alternatywnych perspektyw odnoszących się do odpowiedzialności karnej za sztuczną inteligencję. David J. Gunkel wprowadził trzy możliwości odpowiedzi na lukę w odpowiedzialności: ponoszenie odpowiedzialności przez ludzi niezależnie od poziomu zaawansowania sztucznej inteligencji (*de facto* jest to pozostawienie stanu obecnego); quasi-odpowiedzialność maszyn; odpowiedzialność rozproszona, polegająca na traktowaniu sztucznej inteligencji jak człowieka, ale z elementami systemu autonomicznego⁵⁴. Ostatnie podejście jest szczególnie propagowane przez Svena Nyholma, który słusznie zauważa, że w kontekście systemów sztucznej inteligencji powinniśmy prawie zawsze myśleć o sprawczości jako występującej w ramach współ-

⁵² L. Gardocki: *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia” 2013, vol. LX, 2, Sectio G, s. 31.

⁵³ Na czyn przestępczy składają się dwa elementy: działanie, czyli popełnienie czynu zabronionego (*actus reus*), oraz zdolność rozpoznawania czynu zabronionego (*mens rea*). Problematyczna jest strona podmiotowa zarówno w prawie anglosaskim (gdzie występuje doktryna *mens rea*), jak i w polskim porządku, gdzie nie da się przypisać winy sztucznej inteligencji. „Alternatywnie można by opracować nową fikcję prawną AI *mens rea*, niejako analogiczną do ludzkiego *mens rea*, ale to również nie jest obecnie wykonalne rozwiązanie. To podejście mogłoby wymagać zeznań biegłych, aby umożliwić sądom szczegółowe rozważenie, w jaki sposób odpowiednia AI działała, aby ocenić, czy była w stanie rozważyć prawnie istotne wartości i interesy, ale nie ważyła ich wystarczająco, oraz czy program ma odpowiednie dyspozycje behawioralne związane z intencją lub wiedzą podobną do *mens rea*”. R. Abbott, A. Sarch: *Punishing Artificial Intelligence...*, s. 375.

⁵⁴ D.J. Gunkel: *Mind the Gap: Responsible Robotics and the Problem of Responsibility*. „Ethics and Information Technology” 2020, vol. 6 (4), s. 284.

pracy człowieka z robotem⁵⁵. Mówi on o swego rodzaju kategoriach zespołów człowiek-technologia i człowiek-maszyna, a nie o kategoriach maszyn lub technologii działających samodzielnie⁵⁶. W związku z tym istoty ludzkie mogą nadal być odpowiedzialne zarówno za dobre, jak i za złe wyniki pracy systemów sztucznej inteligencji⁵⁷.

O nieredukowalnym zachowaniu przestępczym AI i luce w odpowiedzialności pisze również Ryan Abbott. Jego zdaniem należy wprowadzić minimalne rozszerzenie prawa karnego oraz zadbać o poprawne stosowanie w aspekcie używania nowych technologii zasady *crimen sine lege certa* (zachowanie penalizowane powinno być ściśle określone przez prawo⁵⁸, a prawo karne powinno być zrozumiałe dla adresatów⁵⁹). Samo rozszerzenie prawa karnego miałoby się odbyć poprzez zdefiniowanie nowych przestępstw osób fizycznych, wprowadzenie ustawy o nadużyciach AI oraz kryminalizację braku odpowiedniego wdrażania, testowania, projektowania, monitorowania i nadzorowania systemu AI⁶⁰ (np. projektowanie lub obsługa AI zdolnej do wyrządzenia szkody bez wyznaczenia osoby odpowiedzialnej mogłyby być przestępstwem *per analogiam* do prowadzenia pojazdu bez prawa jazdy). Takie rozwiązanie mogłoby być jednak administracyjnie problematyczne z uwagi na konieczność prowadzenia rejestrów osób odpowiedzialnych. W związku z tym R. Abbott proponuje przyjęcie domyślnej reguły, że osobą odpowiedzialną w przypadku produktu komercyjnego jest producent lub dostawca AI, a w przypadku produktu niekomercyjnego – właściciel AI, twórca bądź użytkownik⁶¹. Ta propozycja, szczególnie w świetle przyjęcia AIA, znajduje zastosowanie do odpowiedzialności cywilnoprawnej za działania sztucznej inteligencji.

Ryan Abbott postuluje także wprowadzenie umiarkowanych zmian w zakresie odpowiedzialności cywilnej, przede wszystkim rozciągnięcie odpowiedzialności deliktowej (oraz wprowadzenie systemu ubezpieczeń od AI), którą można by stosować nawet w połączeniu z rozszerzeniem odpowiedzialności karnej, co stanowi kompletne rozwiązanie, jeśli weźmiemy

⁵⁵ S. Nyholm: *Humans and Robots, Ethics, Agency, and Anthropomorphism*. Rowman & Littlefield Publishers, London 2020, s. 72.

⁵⁶ M. Czochra, D. Bar: *Śmierć pacjenta...*, s. 77.

⁵⁷ S. Nyholm: *This is Technology Ethics*. Wiley, Hoboken 2023, s. 179.

⁵⁸ R. Lahti: *The Rule of Law and Finnish Criminal Law Reform*. „Acta Juridica Hungarica. Hungarian Journal of Legal Studies” 1996, vol. 37, s. 251.

⁵⁹ L. Loucaides: *Essays on the Developing Law of Human Rights*. Brill-Nijhoff, Norwell 1995, s. 32.

⁶⁰ R. Abbott, A. Sarch: *Punishing Artificial Intelligence...*, s. 379.

⁶¹ Podobnie wszystkie systemy sztucznej inteligencji mają ludzkich programistów, a w przypadku, gdy oprogramowania tworzy autonomicznie inny system sztucznej inteligencji, należy pociągnąć do odpowiedzialności pierwotnego właściciela sztucznej inteligencji.

pod uwagę wspomniane wcześniej prace Parlamentu Europejskiego zmierzające ku określeniu ram odpowiedzialności cywilnej AI⁶².

Na koniec przeglądu zagranicznej doktryny prawa warto również wspomnieć o Gabrieli Hallevym, który przewiduje możliwość przypisania odpowiedzialności prawnokarnej systemowi AI na zasadzie analogii do odpowiedzialności podmiotów zbiorowych⁶³. Takie rozwiązanie wymagałoby redefinicji podstawowych pojęć: winy, woli, świadomości oraz sposobu karania⁶⁴. W tym miejscu proponuje się stworzenie odrębnej gałęzi prawa, która regulowałaby zasady odpowiedzialności za działania (zaniechania) systemów AI oraz stosunki prawne z jej udziałem⁶⁵.

W polskiej nauce problem zagrożeń związanych z ogólną sztuczną inteligencją (AGI)⁶⁶ zauważa Kamil Mamak, który jako jedno z narzędzi służących regulacji następstw i zagrożeń stwarzanych przez AGI proponuje zastosowanie przepisów karnych oraz ustanowienie przestępstw związanych z AGI. Jeszcze bez określenia wymiaru kary K. Mamak proponuje następujące brzmienie projektu dotyczącego penalizowania zachowań AGI: „§ 1. Każdy, kto wprowadza niekontrolowaną sztuczną inteligencję ogólną, podlega karze. § 2. Jeżeli sprawca czynu, o którym mowa w § 1, działa nieumyślnie, podlega karze. § 3. Kto przygotowuje się do popełnienia przestępstwa, o którym mowa w § 1, podlega karze”⁶⁷. Przymiotnik „niekontrolowany” odnosi się do braku wpływu na kierunek działania AGI lub braku możliwości jej wyłączenia. Z kolei „wprowadzenie” to według autora tej propozycji działanie doprowadzające AGI do niekontrolowanego aktu (może nim być zarówno działanie programistyczne, jak i uruchomienie narzędzia przez dyrektora firmy). Według K. Mamaka samo tworzenie generalnej sztucznej inteligencji nie stanowi przestępstwa, ale jedynie jej

⁶² R. Abbott, A. Sarch: *Punishing Artificial Intelligence...*, s. 381.

⁶³ G. Hallevy: *When Robots Kill: Artificial Intelligence under Criminal Law*. Northeastern University Press, Boston 2013, s. 177.

⁶⁴ R. Rejmank: *Autonomiczność...*, s. 109.

⁶⁵ R. Rejmank: *Odpowiedzialność karna za skutki spowodowane przez autonomiczne roboty bojowe – zarys problemu*. W: *Wykorzystanie dronów i robotów w systemach bezpieczeństwa. Wybrane aspekty*. Red. R. Kamprowski, M. Skarżyński. Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2019, s. 44.

⁶⁶ AGI zdefiniowano jako formę sztucznej inteligencji, która „dorównuje lub przewyższa ludzką inteligencję w wielu różnych zadaniach poznawczych”. AGI nie istnieje – zgodnie ze stanem dzisiejszej nauki, ale wąska SI może rozwiązać wiele problemów bez konieczności bycia inteligentnym. Idea AGI bazuje na hipotezie, że można poczynić postęp w kierunku zwiększonej i szerszej inteligencji sztucznych agentów. Biorąc pod uwagę tempo, w jakim sztuczna inteligencja została opracowana i przyjęta w skali globalnej, możliwości powstania AGI w przyszłości nie można wykluczyć. T. Mahler: *Regulating Artificial General Intelligence (AGI)*. W: *Law and Artificial Intelligence...*, s. 522.

⁶⁷ K. Mamak: *AGI Crimes? The Role of Criminal Law in Mitigating Existential Risks Posed by Artificial General Intelligence*. „AI & Society” 2025, vol. 40, s. 2697.

niekontrolowana wersja, wobec czego autor postuluje, by twórcy upewnili się, że zanim dany system AI wystartuje, człowiek zawsze będzie mieć możliwość jego kontrolowania⁶⁸. Koncepcje trzech przestępstw, w tym dwóch zamierzonych i jednego niezamierzonego, należy ocenić pozytywnie. Poprzez działanie odstrasżające prawa karnego nowe prawo może stanowić instrument karania także i wobec tych, którzy zamierzają pracować nad złośliwą AGI⁶⁹.

7. Podsumowanie

Rozwiązaniem problemu odpowiedzialności za działanie i zaniechanie sztucznej inteligencji w przyszłości może stać się przyznanie AI osobowości prawnej, co otworzy możliwość pociągnięcia jej do odpowiedzialności karnej. Wydaje się, że same gwarancje instrumentów znanych cywilistycie czy utrzymanie znaczącej kontroli i nadzoru człowieka (choćby ścisła odpowiedzialność właściciela zwierzęcia [art. 431 k.c.] lub odpowiedzialność za nadzór ze strony człowieka nadzoru [art. 430 k.c.]) mogą okazać się dostateczne, dopóki nie zgłębimy potencjału wciąż rozwijającej się sztucznej inteligencji. Zestawienie w artykule porządku anglosaskiego i kontynentalnego prawa karnego wskazuje, że możliwe jest, iż prawo karne nie jest jeszcze gotowe na takie rozwiązania, ani też nie będzie stanowić remedium na problemy związane z odpowiedzialnością za sztuczną inteligencję. Do tego dochodzi taka regulacja nadzoru, która w sposób klarowny wskaże, kto podlega obowiązkowi nadzoru, tak aby zminimalizować mogące potencjalnie wystąpić błędne wyobrażenia na temat odpowiedzialności danego podmiotu. Cywilnoprawny nadzór człowieka można by rozciągnąć na prawo karne. Dopóki jednak nie istnieje superinteligencja, dopóty musi istnieć możliwość unieważnienia decyzji AI lub jej kontroli przez człowieka. Tworzenie i produkowanie takich rozwiązań, które wykluczają człowieka z pętli decyzyjnej, powinno być zabronione. Prawo karne polskie musiałoby także przeddefiniować naturę działania i współodpowiedzialności, dopuszczając do pociągnięcia do odpowiedzialności nieczłowieka. Na ten moment wydaje się to jednak zbyt rewolucyjne. Na obecnym etapie rozwoju nowych technologii i prawa należy przychylić się do poglądu R. Abbotta, że wystarczą niewielkie zmiany w istniejącym porządku prawa karnego wraz z rozszerzonym prawem do odpowiedzialności cywilnej,

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Ibidem.

które według niego stanowią lepsze rozwiązanie problemu przestępstw związanych ze sztuczną inteligencją⁷⁰.

W doktrynie coraz częściej zauważa się przenikające się wpływy prawa cywilnego i prawa karnego: „Jeżeli zatem zarówno w prawie karnym, jak i w prawie deliktów wyróżnia się pojęcia bezprawności, winy oraz umyślności/nieumyślności, to nie ma przeszkód do przyjęcia, że na płaszczyźnie obu, wina to ta sama kategoria pojęciowa, a proces jej przypisania jest tożsamy zarówno na potrzeby odpowiedzialności karnej, jak i odszkodowawczej z tytułu czynu niedozwolonego [...] uzasadnione jest mówienie o jednej, tożsamej winie w prawie karnym i prawie deliktów w zakresie dotyczącym odpowiedzialności odszkodowawczej za własny czyn niedozwolony”⁷¹; „[...] prawo cywilne, konstruując własne pojęcie winy, nie może ujmować go w sposób jakościowo różny od przyjmowanego w obrębie prawa karnego, a pewne różnice między tymi dziedzinami nie mogą prowadzić do zatarcia podstawowej wspólnoty pojęcia winy na całym obszarze prawa”⁷².

W nauce postuluje się rozszerzenie prawa karnego o nowe przestępstwa z tytułu zaniedbania, skupione wokół niewłaściwego projektowania, testowania i obsługi systemu sztucznej inteligencji (w tym miejscu należałoby zdefiniować obowiązki opieki i nadzoru dotyczące sztucznej inteligencji), oraz rozszerzenie odpowiedzialności cywilnej, która mogłaby uzupełniać te ramy⁷³. Przyjmuje się, że modelową odpowiedzialnością mogłaby być ta w reżimie odpowiedzialności za produkt⁷⁴. Dodatkowo R. Abbott proponuje, by w odniesieniu do AI posługiwać się różnego rodzaju fikcjami w celu uelastyczenia prawa karnego⁷⁵. Przyjęcie współsprawstwa na ten moment jest jednak zbyt rewolucyjne.

Jakie to może mieć przełożenie na polskie prawo karne? Być może warto zastanowić się nad dodaniem nowego rozdziału do ustawy – pod postacią nowego katalogu przestępstw związanych z niedbalstwem dotyczącym niewłaściwego projektowania, wdrażania, testowania, szkolenia, monitorowania, obsługi i testowania rozwiązań związanych ze sztuczną inteligencją (R. Abbott mówi o przestępstwie opracowywania systemów, które w sposób przewidywalny mogą stanowić ryzyko powstania poważ-

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ M. Zelek: *Wina w prawie karnym i prawie deliktów – przyczynek do dyskusji na temat tożsamości pojęcia winy w prawie polskim*. „Acta Iuris Stetinensis” 2019, nr 2 (26), s. 124.

⁷² Ibidem, s. 110. Podobnie: M. Sośniak: *Bezprawność zachowania jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej za czyny niedozwolone*. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1959, s. 81; J. Dąbrowa: *Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1968, s. 141.

⁷³ R. Abbott, A. Sarch: *Punishing Artificial Intelligence...*, s. 382.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem.

nej szkody lub konsekwencji niezgodnych z prawem, nawet jeżeli istniało szczególne ryzyko, którego powstania nie dało się przewidzieć)⁷⁶. Jest to jednak ryzykowne posunięcie, gdyż *de facto* każde oprogramowanie może wiązać się z wystąpieniem jakiegoś stopnia ryzyka. Takie rozwiązanie mogłoby powodować zaniechanie innowacji. To również problem związany z nakładaniem sankcji karnych na osoby, które nie dopełniły obowiązku nadzoru nad systemem sztucznej inteligencji⁷⁷. Rozbudowane podstawy odpowiedzialności cywilnej zawarte w DPLD i AILD mogłyby stanowić uzupełnienie ram odpowiedzialności za sztuczną inteligencję.

Na podstawie obowiązującego Kodeksu karnego odpowiedzialność karną można przypisać wyłącznie człowiekowi. Przedstawione powyżej teorie winy oraz definicje czynu nie są adekwatne do działań i zaniechań systemu sztucznej inteligencji. Aby w ogóle można było móc mówić o odpowiedzialności samej sztucznej inteligencji, należałoby skonstruować odrębne przesłanki odpowiedzialności, uwzględniające specyfikę nowych technologii. Taka sytuacja rodzi rozmaite wątpliwości dotyczące ewentualnego zastosowania przepisów o niepoczytalności, stanu wyższej konieczności i obrony koniecznej, a także tego, czy w ogóle istniałaby możliwość ich stosowania do AI oraz celów kary (wychowawcze, prewencyjne). W przypadku przestępstwa przy użyciu systemu sztucznej inteligencji można skupić się na szukaniu osoby fizycznej w całym łańcuchu odpowiedzialności (np. producenta, programisty czy importera). Pociągnięcie do odpowiedzialności karnej samej sztucznej inteligencji nie jest i najprawdopodobniej jeszcze przez jakiś czas nie będzie możliwe.

Prawo karne jest niewystarczające w przypadkach, gdy sztuczna inteligencja powoduje szkody, w których nie sposób wyodrębnić i zidentyfikować sprawców przestępczego działania⁷⁸. Ostatecznie przyjmuje się, że karanie systemu AI nie jest uzasadnione (przyjęcie takiego rozwiązania wiązałoby się z dużymi kosztami, problemami praktycznymi i daleko posuniętymi zmianami prawa karnego)⁷⁹. W polskim porządku prawnym nie jest możliwe przypisanie odpowiedzialności prawnokarnej sprawcy niebędącemu człowiekiem⁸⁰. Jeżeli przyjmiemy kontrolę człowieka nad rozwojem i wdrażaniem sztucznej inteligencji, będziemy w stanie tolerować nieuniknione błędy i unikać ich w przyszłości⁸¹. I choć nie z każdym

⁷⁶ Ibidem.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ Ibidem, s. 381.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ R. Rejmaniak: *Autonomiczność...*, s. 108.

⁸¹ D.L. Gogoshin: *A Way Forward for Responsibility in the Age of AI*. Inquiry, London 2024.

twierdzeniem G. Hallevy’ego można zgodzić się, nieuchronne jest to, że prawo karne musi dostosować się do nowej rzeczywistości⁸².

Bibliografia

Literatura

- Abbott R., Sarch A.: *Punishing Artificial Intelligence: Legal Fiction or Science Fiction*. "UC Davis Law Review" 2019, vol. 53, s. 323–383.
- AI in eHealth. *Human Autonomy, Data Governance and Privacy in Healthcare*. Eds. M.C. Compagnucci, M.L. Wilson, M. Fenwick, M. Forgó, T. Bärnighausen. Cambridge University Press, Cambridge 2022.
- Andrejew I.: *Ustawowe znamiona czynu. Typizacja i kwalifikacja przestępstw*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1978.
- Avila Negri S.M.C.: *Robot as Legal Person: Electronic Personhood in Robotics and Artificial Intelligence*. "Frontiers in Robotics and AI" 2021, vol. 8, s. 1–10.
- Bafia J., Mioduski K., Siewierski M.: *Kodeks karny. Komentarz*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1977.
- Baker D.J., Robinson P.H.: *Artificial Intelligence and the Law: Cybercrime and Criminal Liability*. Routledge, New York 2021.
- Barczak-Oplustil A.: *Sporne zagadnienia istoty winy w prawie karnym. Zarys problemu*. „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2005, z. 2, s. 79–96.
- Beckers A., Teubner G.: *Three Liability Regimes for Artificial Intelligence*. Hart Publishing, Oxford 2021.
- Brożek B., Jakubiec M.: *On the Legal Responsibility of Autonomous Machines*. "Artif Intell Law" 2017, vol. 25, s. 293–304.
- Buchała K.: *Prawo karne materialne*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1980.
- Buchała K., Cwiakalski Z., Szewczyk M., Zoll A.: *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1994.
- Buchała K., Waltoś S.: *Zasady prawa i procesu karnego*. PWN, Warszawa 1975.
- The Cambridge Handbook of Responsible Artificial Intelligence. Interdisciplinary Perspectives*. Eds. S. Voeneke, Ph. Kellmeyer, O. Mueller, W. Burgard. Cambridge University Press, Cambridge 2022.
- Chopra S., White L.F.: *A Legal Theory for Autonomous Artificial Agents*. University of Michigan Press, Ann Arbor 2011.
- Cieślak M.: *Pojęcie czynu na tle przesłanek odpowiedzialności karnej w obowiązującym prawie polskim*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego” 1987, nr 15, s. 33–44.
- Coeckelbergh M.: *Virtual Moral Agency, Virtual Moral Responsibility: On the Moral Significance of the Appearance, Perception, and Performance of Artificial Agents*.

⁸² G. Hallevy: *Liability for Crimes Involving Artificial Intelligence Systems*. Springer, Cham 2015, s. 229.

- “AI and Society” 2009, vol. 24, s. 181–189. <https://doi.org/10.1007/s00146-009-0208-3>.
- Czochra M., Bar D.: *Śmierć pacjenta wywołana zastosowaniem sztucznej inteligencji w technologiach medycznych – analiza prawnokarna*. „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały” 2019, nr 2 (25), s. 67–79.
- Dąbrowa J.: *Wina jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1968.
- Dignum V.: *Responsible Artificial Intelligence: How to Develop and Use AI in a Responsible Way*. Springer, Cham 2019.
- Duraes D., Miguel Freitas P., Novais P.: *The Relevance of Deepfakes in the Administration of Criminal Justice*. W: *Multidisciplinary Perspectives on Artificial Intelligence and the Law*. Eds. H.S. Antunes, P.M. Freitas, A.L. Oliveira, C.M. Pereira, E. Vaz de Sequeira, L.B. Xavier. Springer, Cham 2024, s. 351–369.
- Ethics of Socially Disruptive Technologies: An Introduction*. Eds. I. van de Poel, L. Frank, J. Hermann, J. Hopster, D. Lenzi, S. Nyholm, B. Taebi, E. Ziliotti. Cambridge University Press, Cambridge 2023.
- Gardocki L.: *Pojęcie przestępstwa i podziały przestępstw w polskim prawie karnym*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia” 2013, vol. LX, 2, Sectio G, s. 29–40.
- Gogoshin D.L.: *A Way Forward for Responsibility in the Age of AI*. Inquiry, London 2024.
- Gunkel D.: *How to Survive a Robot Invasion. Rights, Responsibility, and AI*. Routledge, New York 2020.
- Gunkel D.: *Robot Rights*. The MIT Press, Cambridge 2018.
- Gunkel D.J.: *Mind the Gap: Responsible Robotics and the Problem of Responsibility*. “Ethics and Information Technology” 2020, vol. 6 (4), s. 279–290.
- Hallevy G.: *The Basic Models of Criminal Liability of AI Systems and Outer Circles*. Springer, Berlin 2019.
- Hallevy G.: *Liability for Crimes Involving Artificial Intelligence Systems*. Springer, Cham 2015.
- Hallevy G.: *When Robots Kill: Artificial Intelligence under Criminal Law*. Northeastern University Press, Boston 2013.
- Hanausek T.: *Wyłączenie czynu jako podstawowego elementu przestępstwa*. „Wojсковy Przegląd Prawniczy” 1967, nr 4, s. 430–459.
- Hart H.L.A.: *Punishment and Responsibility: Essays in the Philosophy of Law*. 2nd ed. Oxford University Press, Oxford 2008.
- Hawking S.: *Transcendence Looks at the Implication of Artificial Intelligence – But Are We Taking AI Seriously Enough?*. “The Independent”, 01.05.2014. <https://www.independent.co.uk/news/science/stephen-hawking-transcendence-looks-at-the-implications-of-artificial-intelligence-but-are-we-taking-ai-seriously-enough-9313474.html> [dostęp: 09.07.2024].
- Jankowska M.: *Podmiotowość prawna sztucznej inteligencji?*. W: *O czym mówią prawnicy, mówiąc o podmiotowości*. Red. A. Bielska-Brodziak. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2021, s. 171–196.

- Jędrzejewski Z.: *Bezprawność jako element przestępności czynu. Studium na temat struktury przestępstwa*. Wolters Kluwer, Warszawa 2009.
- Kolfschooten H. van: *EU Regulation of Artificial Intelligence, Challenges for Patients' Rights*. "Amsterdam Law School Legal Studies Research Paper, Kluwer Law International" 2021, vol. 59, s. 81–112.
- Kurek Ł.: *Problem wolnej woli z perspektywy nauk empirycznych*. „Logos i Ethos” 2011, z. 30, s. 99–138.
- Lahti R.: *The Rule of Law and Finnish Criminal Law Reform*. „Acta Juridica Hungarica. Hungarian Journal of Legal Studies” 1996, vol. 37, s. 251–258.
- Lernell L.: *Wykład prawa karnego. Część ogólna*. T. 1. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1969.
- Loucaides L.: *Essays on the Developing Law of Human Rights*. Brill-Nijhoff, Norwell 1995.
- Mahler T.: *Regulating Artificial General Intelligence (AGI): W: Law and Artificial Intelligence: Regulating AI and Applying AI in Legal Practice*. Eds. B. Custers, E. Fosch-Villaronga. Springer, Berlin 2022, s. 521–540.
- Mamak K.: *AGI Crimes? The Role of Criminal Law in Mitigating Existential Risks Posed by Artificial General Intelligence*. „AI & Society” 2025, vol. 40, s. 2691–2701.
- Mamak K.: *Robotics, AI and Criminal Law: Crimes Against Robots*. Routledge, New York 2024.
- Marek A.: *Prawo karne*. C.H.Beck, Warszawa 2004.
- Matthias A.: *The Responsibility Gap: Ascribing Responsibility for the Actions of Learning Automata*. „Ethics and Information Technology” 2004, no. 6 (3), s. 175–183.
- Müslüm F.: *Artificial Intelligence and Legal Issues: A Review of AI-based Legal Impasses in Terms of Criminal Law*. Duncker & Humblot GmbH, Berlin 2022.
- Nyholm S.: *Humans and Robots, Ethics, Agency, and Anthropomorphism*. Rowman & Littlefield Publishers, London 2020.
- Nyholm S.: *This is Technology Ethics*. Wiley, Hoboken 2023.
- Pagallo U.: *The Laws of Robots: Crimes, Contracts, and Torts*. Springer, Berlin 2013.
- Picard R.: *Teaching Robots Right from Wrong*. „The Economist”, 05.07.2017. <https://www.economist.com/1843/2017/07/05/teaching-robots-right-from-wrong> [dostęp: 09.07.2024].
- Prawo karne w zarysie. Nauka o ustawie karnej i przestępstwie*. Red. J. Waszczyński. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992.
- Prifti K., Stamhuis E., Heine K.: *Digging into the Accountability Gap: Operator's Civil Liability in Healthcare AI-systems*. W: *Law and Artificial Intelligence: Regulating AI and Applying AI in Legal Practice*. Eds. B. Custers, E. Fosch-Villaronga. Springer, Berlin 2022, s. 279–295.
- Quattrocchio S.: *Artificial Intelligence, Computational Modelling and Criminal Proceedings: A Framework for A European Legal Discussion*. Springer, Cham 2020.
- Regulating Artificial Intelligence in Industry*. Ed. D.M. Bielicki. Routledge, New York 2021.

- Rejman G.: *Teorie i formy winy w prawie karnym*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1980.
- Rejmaniak R.: *Autonomiczność systemów sztucznej inteligencji jako wyzwanie dla prawa karnego*. „Roczniki Nauk Prawnych” 2021, t. 31, nr 3, s. 95–113.
- Rejmaniak R.: *Odpowiedzialność karna za skutki spowodowane przez autonomiczne roboty bojowe – zarys problemu*. W: *Wykorzystanie dronów i robotów w systemach bezpieczeństwa. Wybrane aspekty*. Red. R. Kamprowski, M. Skarżyński. Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2019, s. 95–113.
- Santoni de Sio F., Mecacci G.: *Four Responsibility Gaps with Artificial Intelligence: Why they Matter and How to Address them*. “Philosophy & Technology” 2021, vol. 34, s. 1057–1084. <https://doi.org/10.1007/s13347-021-00450-x>.
- Scherer M.U.: *Of Wild Beasts and Digital Analogues: The Legal Status of Autonomous Systems*. “Nevada Law Journal” 2019, no. 1, s. 259–290.
- Solaiman S.M.: *Legal Personality of Robots, Corporations, Idols and Chimpanzees: A Quest for Legitimacy*. “Artificial Intelligence and Law” 2017, no. 25 (2), s. 155–179. <https://doi.org/10.1007/s10506-016-9192-3>.
- Sośniak M.: *Bezprawność zachowania jako przesłanka odpowiedzialności cywilnej za czyny niedozwolone*. Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1959.
- Świda W.: *Prawo karne*. PWN, Warszawa 1978.
- Świerczyński M., Więckowski Z.: *Sztuczna inteligencja w prawie międzynarodowym. Rekomendacje wybranych rozwiązań*. Difin, Warszawa 2021.
- Wąsek A.: *Ewolucja pojęcia winy w prawie karnym*. „Problemy Prawa Karnego” 1990, z. 4, s. 5–15.
- Wina w prawie karnym*. Red. W. Wolter. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Kraków 1954.
- Zelek M.: *Wina w prawie karnym i prawie deliktów – przyczynek do dyskusji na temat tożsamości pojęcia winy w prawie polskim*. „Acta Iuris Stetinensis” 2019, nr 2 (26), s. 109–126.
- Zoll A.: *O wartościowaniu czynu w prawie karnym (Uwagi na marginesie artykułu prof. I. Andrejewa o pojęciu winy)*. „Państwo i Prawo” 1983, z. 4, s. 109–120.

Akty prawne

- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1689 z dnia 13 czerwca 2024 r. w sprawie ustanowienia zharmonizowanych przepisów dotyczących sztucznej inteligencji oraz zmiany rozporządzeń (WE) nr 300/2008, (UE) nr 167/2013, (UE) nr 168/2013, (UE) 2018/858, (UE) 2018/1139 i (UE) 2019/2144 oraz dyrektyw 2014/90/UE, (UE) 2016/797 i (UE) 2020/1828 (akt w sprawie sztucznej inteligencji).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. T.j. Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553.
- Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. – Prawo własności przemysłowej. T.j. Dz.U. 2001, nr 49, poz. 1170.

BARTŁOMIEJ RASAŁA

 <https://orcid.org/0000-0002-3447-1666>

Pojęcie, przyczyny i funkcje ponownych oględzin miejsca w postępowaniu karnym

The concept, causes, and functions of repeat crime scene inspections in criminal proceedings

Abstract: This article explores the issue of inspections conducted in criminal procedure proceedings, the subject of which is a fragment that was previously inspected. The considerations carried out include, among other things, the justification of the theoretical separation of such procedural action. The text also makes a detailed analysis of the linguistic layer of terms related to the type of inspection that the Author describes in the article, suggesting standardising the nomenclature and using the legal term “reinspection of the area.” The analysis also addressed the legal basis, reasons and functions that may be fulfilled by the procedural actions described in the article. Special attention was paid to the advisability of searching for traces of crime at the place of committing a criminal offence, during reinspection.

Keywords: criminology, criminal procedure, inspection, re-filing execution of procedural action, crime scene

1. Wprowadzenie

W literaturze¹ zgodnie przyjmuje się, że oględziny miejsca popełnienia przestępstwa mają charakter czynności niepowtarzalnej. Wydaje się, że

¹ Np. K. Witkowska: *Oględziny. Aspekty procesowe i kryminalistyczne*. Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 41; J. Karwel: *Oględziny miejsca zabójstwa*. „Prokuratura i Prawo” 2016,

dosłowne rozumienie tej tezy może być przyczyną braku zainteresowania nauki zagadnieniem ponawiania oględzin, a także braku wiary praktyków w zasadność prowadzenia takiej czynności procesowej.

Nie ulega jednak wątpliwości, że obecny Kodeks postępowania karnego nie stoi na przeszkodzie ponawianiu oględzin miejsca w postępowaniu karnym, a czynności takie w praktyce są realizowane. Zasadne jest zatem pytanie: czy celowe jest teoretyczne wyodrębnienie szczególnego rodzaju oględzin miejsca, których przedmiotem jest fragment przestrzeni uprzednio poddany oględzinom, a także jakie funkcje może realizować w postępowaniu karnym taka czynność procesowa oraz kiedy może być prowadzona?

2. Pojęcie i zasadność wyodrębnienia ponownych oględzin miejsca

Rozważania w tym zakresie należy rozpocząć od zastrzeżenia, że termin „ponowne oględziny miejsca” nie został dotychczas zdefiniowany w żadnej polskiej regulacji prawnej. Nie doczekał się także jednoznacznego wyróżnienia w literaturze przedmiotu, a w języku prawniczym, poza pojęciem oględzin ponownych², funkcjonują także pojęcia oględzin wtórnych³, uzupełniających⁴, powtórnych⁵, a nawet reoględzin⁶.

nr 9, s. 154; J. Grajewski: *Komentarz do art. 316*. W: J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, T. 1. Zakamycze, Kraków 2003, s. 755; J. Gurgul: *Osobowe aspekty oględzin szczególnie miejsca i zwłok*. W: *Procesowo-kryminalistyczne czynności dowodowe*. Red. M. Lisiecki, M. Zajder. Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2003, s. 56; S. Waltoś: *Proces karny. Zarys systemu*. LexisNexis, Warszawa 2009, s. 398; A. Taracha: *Wybrane zagadnienia kryminalistyczne i procesowe oględzin*. „Annales UMCS” 1988, nr 35, s. 361.

² Np. K. Witkowska: *Oględziny...*, s. 45.

³ A. Siostrzonek-Sergiel: *Prawo do nienaruszalności mieszkania a oględziny i eksperyment procesowy w procesie karnym*. „Palestra” 2016, nr 9, s. 68; K. Witkowska: *Oględziny...*, s. 40–41; Z. Czeczot, T. Tomaszewski: *Kryminalistyka ogólna*. Comer, Toruń 1996, s. 197.

⁴ Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów, § 53 ust. 2. Dz.Urz. KGP z 2017 r., poz. 59.

⁵ J. Karwel: *Oględziny...*, s. 154; V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz: *Oględziny miejsca. Teoria i praktyka*. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2011, s. 116; K. Juszka, K. Juszka: *Badawcza weryfikacja przestrzegania zasad prowadzenia oględzin w sprawach zabójstw w Polsce*. „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2015, nr 65, s. 218.

⁶ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 8 kwietnia 2009 r. II AKa 69/09, LEX nr 534004; U. Bakuń-Nawłoka, A. Nawłoka: *Udział biegłego w postępowaniu przygotowawczym na przykładzie medyka sądowego i jego relacji z prokuratorem*. W: *Rola biegłego w postępowaniach sądowych*. Red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz. Presscom, Wrocław 2016, s. 9.

Rozstrzygając w pierwszej kolejności rozbieżności terminologiczne, wskazać należy, że za przyjęciem zaproponowanego w niniejszym opracowaniu określenia „ponowne oględziny miejsca” przemawiają argumenty wynikające z analizy językowej.

„Uzupełniać”, zgodnie z definicją *Słownika języka polskiego*, oznacza bowiem „czynić zupełnym, kompletnym, dopełniać, kompletować, stanowić dopełnienie czegoś”⁷. Pojęcie oględzin uzupełniających należałoby zatem uznać za odrębne od pojęcia ponownych oględzin, których istota polega na przeprowadzeniu oględzin poza zakresem poprzedniej czynności procesowej, a więc w części pominiętej.

Przymiotnik „wtórny” charakteryzuje natomiast wieloznaczność. Definiowany jest zarówno jako: taki, który powstał „później wskutek zachodzących zmian, przekształceń, rozwoju czegoś”, jak i jako: „mniej istotny, mniej znaczący, drugorzędny, uboczny”, czy wreszcie taki, który zaistniał „ponownie, po raz drugi, ponowny”⁸. Przy czym istotne jest, że wskazywane przykłady stosowania powyższego przymiotnika w ostatnim znaczeniu, tj. „wtórny rozwój choroby” oraz „surowce wtórne”⁹, pozwalają uznać, że używany jest on przede wszystkim do opisu genezy pojawienia się przedmiotów lub zjawisk, co czyni go mało użytecznym do określenia czynności procesowej analizowanej w niniejszym opracowaniu.

Za synonimiczne często uznawane są przymiotniki „ponowny” i „powtórny”. Pierwszy z nich definiowany jest jako: „wykonany, odbywający się po raz drugi, na nowo, wznowiony powtórzony, powtórny”¹⁰, drugi jako: „wykonywany po raz drugi, powtórzony, ponowiony, wznowiony, ponowny”¹¹. W takiej sytuacji zwrotów „oględziny powtórne” i „oględziny ponowne” można byłoby używać zamiennie. Pogłębiona analiza językowa omawianych słów prowadzi jednak do wniosku, że ich zakresy nie pokrywają się. Zwrócić bowiem należy uwagę, że przymiotnik „powtórny” definiuje się najczęściej jako: „wykonany lub występujący po raz drugi”¹², „zrobiony po raz drugi”¹³, podczas gdy przymiotnik „ponowny” jako: „wy-

⁷ *Słownik języka polskiego*. T. III. Red. M. Szymczak. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 598.

⁸ *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*. T. II. Red. B. Dunaj. Langenscheidt, Warszawa 2007, s. 2031.

⁹ *Słownik języka polskiego*, T. III..., s. 723.

¹⁰ *Słownik języka polskiego*. T. II. Red. M. Szymczak. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 769.

¹¹ *Ibidem*, s. 837.

¹² *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Red. J. Grzenia. Videograf, Katowice 2009, s. 396; *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*. Red. J. Bralczyk. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 618.

¹³ *Popularny słownik języka polskiego*. Red. B. Dunaj. Wilga, Warszawa 2007, s. 659.

konywany po raz kolejny”¹⁴ czy „odbywający się po raz kolejny”¹⁵. Mimo zatem uznawania omawianych wyrazów za synonimiczne przez część autorów, a także pewnej niekonsekwencji w literaturze¹⁶, stwierdzić należy, że zwrot „oględziny ponowne” jest znaczeniowo szerszy i precyzyjniej określa charakter czynności procesowej będącej przedmiotem niniejszego opracowania. Termin „oględziny powtórne” mógłby bowiem ograniczać się do czynności prowadzonej po raz drugi, podczas gdy brak jest zarówno procesowych, jak i wynikających z nauki kryminalistyki przeszkód do wielokrotnego dokonywania oględzin, przy oczywistym jednak spadku szans na uzyskanie satysfakcjonujących rezultatów tej czynności.

Zbędne wydaje się także podejmowanie aktywności słowotwórczej i wprowadzanie do języka pojęcia „reoględziny”¹⁷, choć mając na uwadze główne znaczenie przedrostka „re-”, tj. „znów, ponownie, powtórnie, na nowo”¹⁸, zabieg taki uznać należy za dopuszczalny.

Wydaje się, że w języku prawnym obecnie prawidłowe jest posługiwanie się kodeksowym pojęciem „oględziny miejsca”. Jednak używanie w języku prawniczym pojęcia „ponowne oględziny miejsca” może ułatwić komunikację i przyczynić się do zwiększenia jednoznaczności przekazu, najpełniej bowiem oddaje istotę opisywanej czynności procesowej.

Zaistnienie opisanych pozytywnych efektów posługiwania się terminem „ponowne oględziny miejsca” wymaga jednak jednoznacznego rozumienia tego pojęcia. Tymczasem dotychczas, jak już wspomniano, nie zostało ono zdefiniowane w żadnej polskiej regulacji prawnej, a autorowi niniejszego opracowania nie jest znana także definicja tego rodzaju oględzin z literatury przedmiotu. W kontekście oględzin miejsca, których przedmiotem jest fragment przestrzeni uprzednio poddany oględzinom, uwagę zwraca jedynie zaprezentowana w literaturze próba konstruowania pojęcia oględzin uzupełniających w porównaniu do pojęcia oględzin powtórnych¹⁹. Zgodnie z powyższym stanowiskiem pierwszy rodzaj oględzin jest związany wyłącznie z sytuacjami, gdy:

¹⁴ *Uniwersalny słownik...*, s. 382; *Inny słownik języka polskiego* PWN. Red. M. Bańko. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 177.

¹⁵ *Popularny słownik...*, s. 636.

¹⁶ Zob. np. *Słownik 100 tysięcy...*, w którym oba przymiotniki zostały zdefiniowane zwrotem „po raz drugi” (s. 618, 596), podczas gdy już przy czasowniku „ponowić” zastosowano zwrot „po raz kolejny” (s. 596).

¹⁷ Słowo „reoględziny” nie zostało ujęte w słownikach języka polskiego. Zob. np. *Słownik języka polskiego*. T. II...; *Język polski...*; *Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1965; *Inny słownik...*

¹⁸ *Słownik języka polskiego* PWN. <https://sjp.pwn.pl/re;25573516.html> [dostęp: 28.09.2021].

¹⁹ K. Juszka, K. Juszka: *Badawcza...*, s. 217–218.

- dochodzi do świadomego przerwania prowadzonych oględzin z powodu czynników niezależnych od wykonującej tę czynność grupy oględzinowej, a następnie ich ponowienia w lepszych warunkach;
- decyzja o ponownym prowadzeniu oględzin podejmowana jest bezpośrednio po wykonaniu wszystkich czynności wchodzących w zakres oględzin, przed podjęciem decyzji o opuszczeniu miejsca²⁰.

Oględziny powtórne natomiast, uznane przez autorów opisywanego rozróżnienia za czynność sprzeczną z polską taktyką kryminalistyczną, występowałyby wówczas, gdy grupa oględzinowa, w trakcie przeprowadzania oględzin właściwych, nie ma świadomości, że jedynie przerywa oględziny, traktując je jako zakończone, a następnie, po pewnym czasie, w wyniku ponownej analizy protokołu oględzin, decyzja o ich zakończeniu uznana zostaje za nieprawidłową, w związku z czym konieczny jest powrót na miejsce oraz kompleksowe ujawnienie i zabezpieczenie śladów kryminalistycznych²¹.

Przedstawione rozróżnienie i definiowanie powyższych pojęć pozostaje odosobnione w literaturze. Na uwagę zasługuje to, że prezentowane przez autorów stanowisko nie zostało uzasadnione ani poparte poglądami doktryny czy orzecznictwa. Podobnie arbitralnie przyjęto pogląd o sprzeczności prowadzenia powtórnych oględzin z polską taktyką kryminalistyczną. Wątpliwości budzi także warstwa językowa zaprezentowanego pojęcia oględzin uzupełniających. Przyjęta definicja nie odnosi się bowiem do uzupełnienia czynności, ale jak wskazano: „ponowienia” lub „przejścia przez wszystkie fazy oględzin”, a zatem do przeprowadzenia jej po raz kolejny.

Określenie ram definicyjnych ponownych oględzin miejsca, z uwagi na ograniczone wsparcie w literaturze przedmiotu, wymaga zatem analizy.

Warto jednak zastrzec, że ponowne oględziny miejsca stanowią szczególny rodzaj oględzin. Charakter niniejszego opracowania nakazuje zaś, aby omawianą problematykę ograniczyć do podstawy ich wyróżnienia. Będąc świadomym prezentowanych w literaturze licznych, obszernie uzasadnionych poglądów dotyczących pojęcia oględzin²², w tym oględzin

²⁰ Ibidem, s. 217.

²¹ Ibidem, s. 218.

²² V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz: *Oględziny...*, s. 40; J. Izydorczyk: *Oględziny*. W: *Wielka Encyklopedia Prawa*. Red. B. Hołyst, E. Smoktunowicz. Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, Warszawa 2005, s. 558; J. Kasprzak: *Oględziny*. W: *Wielka Encyklopedia Prawa...*, s. 558; *Encyklopedia prawa*. Red. U. Kalina-Prasznica. C.H.Beck, Warszawa 2000, s. 592; B. Hołyst: *Kryminalistyka*. LexisNexis, Warszawa 2010, s. 464; S. Waltoś: *Proces...*, s. 397; M. Goc: *XIII. Oględziny*. W: E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński: *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*. Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF, Warszawa 2011, s. 204; M. Goc, M. Pękała: *Oględziny*. W: *Ślady kryminalistyczne. Ujawnianie, zabezpieczanie, wykorzystanie*. Red. M. Goc, J. Moszczyński. Difin, Warszawa 2007, s. 440; M. Kulicki:

miejsca²³, za wystarczające do dalszych rozważań uznaję wskazanie, że oględziny miejsca stanowią czynność polegającą na zapoznaniu się, w sposób bezpośredni i za pomocą zmysłów, przez sąd lub organ prowadzący postępowanie przygotowawcze z danym miejscem, w celu ujawnienia jego cech charakterystycznych, które mają znaczenie dla postępowania karnego²⁴.

Podstawą wyodrębnienia ponownych oględzin miejsca jest fakt uprzedniego przeprowadzenia oględzin wobec danego fragmentu przestrzeni. Mając zatem na uwadze, że Kodeks postępowania karnego nie normuje faktycznego i technicznego przebiegu oględzin, z procesowego punktu widzenia ponowne oględziny miejsca nie będą wykazywać znacznych odrębności. Za ich teoretycznym i praktycznym wyodrębnieniem przemawiają natomiast odmienna taktyka (zasady działania prowadzącego czynności i osób przybranych) oraz technika (niezbędne środki fizykochemiczne) ich prowadzenia. Skuteczne ponowne oględziny wymagają zarówno zmiany metodyki i zastosowanych środków, jak i uwzględnienia okoliczności, które mogą być irrelevantne podczas prowadzenia czynności oględzin po raz pierwszy. Co więcej, wnioskowanie z wyników ponownych oględzin miejsca wymaga uwzględnienia dodatkowych okoliczności wynikających z ich istoty, w tym przede wszystkim wpływu poprzednich czynności podejmowanych w danym miejscu.

Z omawianych wyżej względów praktyczne wyodrębnienie ponownych oględzin miejsca nie powinno budzić wątpliwości, co zresztą znajduje wyraz np. w treści policyjnych wytycznych nakazujących w niektórych przypadkach prowadzenie ponownych oględzin²⁵, a także w pracach Europejskiej Sieci Instytutów Nauk Sądowych²⁶.

Wybrane zagadnienia techniki kryminalistycznej. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1991, s. 147.

²³ T. Hanausek: *Kryminalistyka. Zarys wykładu.* Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 84; Idem: *Zarys kryminalistycznej teorii wykrywania. Cz. 2: Proces wykrywczy.* Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1987, s. 92; P. Horoszowski: *Śledcze oględziny miejsca.* Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1959, s. 11; W. Gutekunst: *Kryminalistyka. Zarys systematycznego wykładu.* Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974, s. 84.

²⁴ J. Izydorczyk: *Oględziny.* W: *Wielka Encyklopedia Prawa...*, s. 558.

²⁵ Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów, § 53 ust. 2. Dz.Urz. KGP z 2017 r., poz. 59.

²⁶ O wynikach pracy Grupy Roboczej ENFSI „Miejsce zdarzenia” pisze m.in. R. Wojtuszek: *Procedury postępowania policji podczas organizowania i przeprowadzania czynności w niezbędnym zakresie po ujawnieniu przestępstwa, w kontekście europejskich standardów postępowania na miejscu zdarzenia.* W: *Procesowo-kryminalistyczne czynności dowodowe. Materiały konferencyjne.* Red. M. Lisiecki, M. Zajder. Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2003, s. 195–196.

W teorii kryminalistyki ten rodzaj oględzin jest jednak najczęściej pomijany lub napotyka na sprzeciw przedstawicieli doktryny. Wskazuje się bowiem m.in., że przedmiotem ponownych oględzin będzie zawsze zmieniony, wskutek dotychczasowych czynności, wycinek rzeczywistości²⁷. W konsekwencji w ujęciu teoretycznym nie można byłoby mówić o oględzinach ponownych.

Wydaje się, że taki pogląd, obecny także wśród praktyków, wynika z jednoznacznego umiejscowienia oględzin wśród czynności niepowtarzalnych w rozumieniu art. 316 k.p.k. (definiowanych jako takie, których nie będzie można powtórzyć, gdyż źródło dowodowe po zakończeniu czynności może już nie istnieć lub zmienić swe istotne cechy)²⁸, a ściślej mówiąc, przypisania tej operacji myślowej zbyt daleko idących skutków.

Należy bowiem zwrócić uwagę, że regulacja art. 316 k.p.k. służy ochronie praw podejrzanego i pokrzywdzonego w postępowaniu karnym, a ocena, czy czynność ma charakter niepowtarzalny, powinna być dokonywana przed jej przeprowadzeniem. W przypadku oględzin miejsca w istocie istnieje niebezpieczeństwo, że w przyszłości ich ponowne przeprowadzenie będzie niemożliwe albo bezcelowe, a zatem brak jest podstaw, aby odmówić stronom uprawnień przewidzianych w powyższym przepisie.

Nie oznacza to jednak, że czynności uznanej za niepowtarzalną nie można ponowić lub że jest to sprzeczne z taktyką prowadzenia postępowania karnego. Wyjątek w powyższym zakresie stanowi jedynie okazanie. W tym przypadku bowiem trudno jest w praktyce zweryfikować, na ile każde kolejne okazanie stanowi jeszcze aktualizację spostrzeżeń pierwotnych, poczynionych w czasie czynu, a na ile oddaje już późniejsze spostrzeżenia, dokonane w toku pierwszego okazania, nawet jeśli dotychczas nie doszło do identyfikacji²⁹. W przypadku oględzin miejsca taka faktyczna przeszkoda nie występuje, a pochodzenie i czas naniesienia ujawnionych w toku ponownych oględzin śladów są weryfikowalne w oparciu o dalsze czynności procesowe.

Nie ulega zatem wątpliwości, że uznanie oględzin miejsca za czynność niepowtarzalną nie stoi na przeszkodzie ich ponowieniu³⁰, a także – jeśli

²⁷ J. Gurgul: *Osobowe...*, s. 56; S. Waltoś: *Proces...*, s. 398; A. Taracha: *Wybrane...*, s. 361.

²⁸ J. Grajewski: *Komentarz do art. 316*. W: J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta: *Kodeks...*, s. 755.

²⁹ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 17 lutego 2015 r. II AKa 9/15, LEX nr 1659036.

³⁰ G. Kędzierska: *Prawna i kryminalistyczna wartość protokołu oględzin miejsca*. W: *Kryminalistyka dla prawa – prawo dla kryminalistyki*. Red. V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2010, s. 190.

ująć problem z innej perspektywy – że nie tracą one waloru czynności niepowtarzalnej mimo ich ponowienia w postępowaniu karnym³¹.

Ponadto wskazać należy, że stanowiska krytyczne wobec ponawiania oględzin miejsca i odwołujące się do ich niepowtarzalnego charakteru często zawierają wewnętrzne sprzeczności. Jako przykład można podać pogląd, zgodnie z którym należałoby zdecydowanie odrzucić traktowanie oględzin jako czynność, którą można powtarzać, a ponowną czynność uznać jedynie za wizję lokalną, podczas której organ procesowy dokonuje pewnej weryfikacji już pozyskanych dowodów w odniesieniu do miejsca ich ujawnienia i zabezpieczenia³². Autorka tego stanowiska wskazuje bowiem równocześnie, że powyższe nie wyłącza możliwości zabezpieczenia nowych dowodów (np. śladów DNA), które nie zostały ujawnione podczas poprzednich oględzin³³. Dopuszcza zatem realizację nie tylko weryfikacyjnej, lecz także wykrywczej funkcji oględzin.

Zwrócić uwagę należy także na stanowisko Krystyny Witkowskiej, według której oględziny dotyczą przedmiotu, który się zmienia, i z tego powodu są czynnością niepowtarzalną, stąd też pogląd o niebezpieczeństwie ich wielokrotnego powtarzania jest nieuzasadniony³⁴. Zauważenia wymaga, że za powyższym stanowiskiem stoi niepoparta badaniami argumentacja, że oględziny takie (określane jako wtórne) mają charakter odtworzeniowy i z reguły nie prowadzą do uzyskania dowodów przesłanki³⁵. Zdaniem autorki służą one jedynie sprawdzeniu dowodów pozyskanych w trakcie pierwszych oględzin i mogą dotyczyć jedynie miejsca lub rzeczy³⁶.

W literaturze przedmiotu podkreśla się także, iż ponowne oględziny miejsca są sprzeczne z zasadami procesowymi i taktycznymi³⁷. Popierając w pełni tezę, że powinny być one przeprowadzane jednorazowo i w sposób wyczerpujący, zgodzić należy się z Jarosławem Karwelem, że nie można odstępować od oględzin ponownych, gdy ich realizacja może doprowadzić do ujawnienia i zabezpieczenia śladów lub dowodów rzeczowych³⁸. Prowadzenie ponownych oględzin dopuszcza się również w orzecznictwie.

³¹ K. Dudka: *Udział stron w postępowaniu przygotowawczym*. W: *System prawa karnego procesowego*. T. 10: *Postępowanie przygotowawcze*. Red. R.A. Stefański. Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 912.

³² A. Łyżwa: *Postępowanie ze śladami kryminalistycznymi w procesie dowodowym – głos judykatury*. „Civitas et Lex” 2019, nr 2 (22), s. 71.

³³ Ibidem.

³⁴ K. Witkowska: *Oględziny...*, s. 41.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, s. 41, 314.

³⁷ K. Juszka: *Analiza wpływu oględzin kryminalistycznych na wykrywalność sprawców zabójstw*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013, s. 122.

³⁸ J. Karwel: *Oględziny...*, s. 154.

Jako przykład można wskazać wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 8 kwietnia 2009 r., II Aka 69/09, zgodnie z którym „Niewątpliwie przeprowadzenie tej czynności dwufazowo, jako oględziny i reoględziny następnego dnia, nie jest pożądane z procesowego i kryminalistycznego punktu widzenia, skoro powyższa czynność dowodowa w doktrynie przedmiotu określana jest jako niepowtarzalna, jednak takie procedowanie, mające wymiar praktyczny i uwzględniający zasady ekonomiki procesowej, nie jest sprzeczne z normą wyrażoną w przepisie art. 207 § 1 k.p.k., z którego wynika, że dowód taki przeprowadza się w razie potrzeby”³⁹.

3. Cel i funkcje ponownych oględzin miejsca

Ponowne oględziny miejsca stanowią szczególny rodzaj oględzin. W konsekwencji w naturalny sposób realizują one cele i funkcje oględzin zarówno ogólne, jak i te szczegółowe, właściwe tylko ponownym oględzinom miejsca.

W literaturze informacyjne cele oględzin (obok dowodowych, czyli polegających na zebraniu rzeczowego materiału dowodowego w postaci ujawnionych i zabezpieczonych śladów kryminalistycznych)⁴⁰ ujmuje się szczegółowo jako dokonanie ustaleń dotyczących: rekonstrukcji zdarzenia; *modus operandi* sprawcy; materiałów pozwalających na identyfikację sprawcy; przesłanek łączących osoby, miejsca i obiekty; wiadomości przydatnych w planowaniu przyszłych przesłuchań; wszelkich innych okoliczności użytecznych wykrywczo i dowodowo⁴¹. Do celów oględzin miejsca zalicza się natomiast: poznanie miejsca zdarzenia; utrwalenie wyglądu i właściwości miejsca zdarzenia; ujawnienie i zabezpieczenie oraz ewentualnie odwzorowanie śladów kryminalistycznych lub ich nośników; ujawnienie i zabezpieczenie materiału badawczego innego niż ślady kryminalistyczne; scharakteryzowanie zdarzenia; sformułowanie wstępnych hipotez co do przyczyn, przebiegu i skutków zdarzenia; cele szczególne (np. ustalenie, czy miejsce ujawnienia zwłok jest miejscem zabójstwa); profilaktykę⁴².

³⁹ LEX nr 534004.

⁴⁰ M. Goc: *XII. Oględziny*. W: E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński: *Kryminalistyka – czyli rzecz...*, s. 204.

⁴¹ J. Konieczny: *III. Oględziny*. W: *Kryminalistyka*. Red. J. Widacki. C.H.Beck, Warszawa 2012, s. 16.

⁴² A. Biederman-Zaręba: *VI. Kryminalistyczne czynności procesowe. 1. Oględziny*. W: *Kryminalistyka. Przewodnik*. Red. D. Wilk. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2013, s. 110.

Realizacja przedstawionych celów czyni oględziny miejsca czynnością kluczową dla wyników postępowania. Miejsce zdarzenia i ślady na nim zabezpieczone pełnią bowiem funkcję nie tylko identyfikacyjną, lecz także organizacyjną, rekonstrukcyjną, wersyjną, typującą, weryfikacyjną, dowodową, rejestracyjną, kojarząco-reaktywującą i profilaktyczną⁴³.

Powyższe poglądy odnieść można również do ponownych oględzin miejsca. Należy mieć jednak świadomość występujących odrębności oraz istniejących w literaturze sporów w tym zakresie.

W pierwszej kolejności wskazać należy, że dla ponownych oględzin miejsca charakterystyczne jest, że nie zawsze muszą one mieć charakter kompleksowy i mogą dążyć do realizacji celu jednostkowego, który dodatkowo nie mieści się w przedstawionym wyżej katalogu. Cel oględzin jest wówczas nierozdzielnie związany z opisanymi niżej przyczynami ich prowadzenia. Głównym celem ponownych oględzin miejsca zdarzenia może być zatem np.: sprawdzenie poprawności protokołu poprzednich oględzin; weryfikacja konkretnej okoliczności ustalonej w toku postępowania (np. alibi podejrzanego)⁴⁴; zapoznanie organu z miejscem zdarzenia; uzupełnienie materiału fotograficznego (np. dla biegłego z zakresu rozmieszczenia śladów krwawych); ponowne przeprowadzenie błędnie dokonanego pomiaru etc.

Funkcje oględzin miejsca wymagają nieco szerszej analizy. W literaturze różnie się je ujmuje w zależności od etapu postępowania karnego. W przypadku oględzin przeprowadzanych bezpośrednio po popełnieniu przestępstwa akcentuje się przede wszystkim funkcję rejestrująco-utrwalającą dowody oraz funkcję poszukiwawczo-wykrywczą. W postępowaniu jurysdykcyjnym na pierwszy plan wysuwają się natomiast funkcja kontrolna i poznawcza⁴⁵.

Podobne stanowisko należy zająć w zakresie funkcji realizowanych przez ponowne oględziny miejsca. Mimo że część autorów przypisuje im charakter kontrolny i weryfikacyjny⁴⁶, to nie można zgodzić się z poglądem, że jest to ich jedyna funkcja, ani nawet, że jest ona dominująca. Dotyczy to postępowania zarówno przygotowawczego, jak i sądowego. Wachlarz funkcji, jakie pełnią ponowne oględziny miejsca, nie jest bowiem ograniczony, a może być poszerzony przez specyfikę tej czynności.

⁴³ V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz: *Oględziny...*, s. 113–114; J. Gurgul: *Kryminalistyczne znaczenie dowodów rzeczowych*. „Problemy Kryminalistyki” 1979, nr 141, s. 558; K. Gradoń: *Profilowanie geograficzne i GIS: nowe instrumenty pracy wykrywczej i taktyki kryminalistycznej. Model kanadyjski a praktyka brytyjska i możliwości stosowania w pracy polskich organów ścigania*. W: *Kryminalistyka dla prawa...*, s. 169–187.

⁴⁴ V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz: *Oględziny...*, s. 339.

⁴⁵ K. Witkowska: *Oględziny...*, s. 43–44.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 41, 116.

Mogą one realizować szczególne funkcje, jakimi są funkcja weryfikacyjna, kontrolna czy uzupełniająca, ale także wszystkie pozostałe, nie wykluczając wykrywczej.

Co więcej, ostatnia z wymienionych funkcji wydaje się najistotniejsza. Potencjalne możliwości realizacji celów stawianych ponownym oględzinom miejsca, przede wszystkim ujawnienie istotnych śladów kryminalistycznych w toku tej czynności oraz wykorzystanie ich w toczącym się postępowaniu, są bowiem ogromne, co potwierdzają zresztą opisywane w literaturze przykłady postępowań, w których ponowne oględziny funkcję wykrywczą realizowały⁴⁷.

Współczesne metody naukowe sprawiają, że sam upływ czasu nie stanowi już przeszkody do zabezpieczenia i skutecznego badania przynajmniej części śladów. Pozwalają także w niektórych przypadkach na uzyskanie wartościowych danych z materiału dowodowego, który uległ kontaminacji. Każdorazowe prowadzenie oględzin, które zmierzają do zabezpieczenia wszystkich możliwych śladów i dowodów, jest natomiast iluzoryczne. Na ich zabezpieczenia nie pozwalają bowiem ograniczone zasoby ludzkie i techniczne. Ujawnienie części z nich nie jest możliwe bez przynajmniej wstępnej wersji śledczej, która często kształtuje się na dalszym etapie śledztwa. Właściwe wykorzystanie ponownych oględzin na dalszych etapach postępowania, przy jednoczesnym uprzednim zabezpieczeniu miejsca oględzin, może zatem być kluczowe dla realizacji celów postępowania karnego.

4. Podstawy prawne i przyczyny prowadzenia ponownych oględzin miejsca

Kodeks postępowania karnego, jak już wspomniano, nie reguluje odrębnie czynności ponownych oględzin miejsca. Podstawy prawne zarządzania tej czynności procesowej nie wykazują zatem odrębności na gruncie ustawowym.

Podobnie rzecz przedstawia się także w aktach niższego rzędu. Regulację ustawową oględzin procesowych zawartą w Kodeksie postępowania karnego uzupełniają mianowicie przede wszystkim: Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 kwietnia 2016 r. Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (t.j. Dz.U. 2023, poz. 1115) wydane na podstawie art. 36 § 1 ustawy z dnia

⁴⁷ B. Młodziejowski, I. Sołtyszewski: *Ślady biologiczne*. W: *Ślady kryminalistyczne...*, s. 170; R. Zdybel: *Funkcja wykrywcza i dowodowa postępowania karnego*. Legalis 2016/ el., wyd. 1, par. 2, Michigan v. Tyler, 436 U.S. 499 (1978); R. Saferstein: *Criminalistics: An introduction to forensic science*. Pearson, New Jersey 2007, s. 60–63.

28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. 2016, poz. 177 ze zm.) oraz Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów (Dz.Urz. KGP z 2017 r., poz. 59 ze zm.) wydane na podstawie art. 5 ust. 2 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 2016, poz. 1782 ze zm.). Przy czym jedynie w drugim dokumencie odniesiono się do oględzin miejsca, których przedmiotem jest fragment przestrzeni uprzednio poddany oględzinom. Zgodnie bowiem z § 53 ust. 1 w wypadku dokonywania oględzin na obszarze otwartym w nocy, we mgle bądź podczas opadów, w razie konieczności zapewnienia możliwości ponownego przeprowadzenia czynności, należy zabezpieczyć obszar oględzin przed dostępem osób postronnych oraz w miarę możliwości przed niekorzystnym wpływem czynników atmosferycznych i ponowić oględziny w lepszych warunkach. Ponadto zgodnie z § 53 ust. 2 prowadzący oględziny albo kierujący zespołem powołanym do ich przeprowadzenia bezpośrednio po wykonaniu wszystkich czynności wchodzących w zakres oględzin, przed podjęciem decyzji o opuszczeniu obszaru oględzin, dokonuje kontrolnego przeglądu tego obszaru, w celu sprawdzenia, czy podczas gromadzenia materiału dowodowego nie pominięto śladów przestępstwa lub ich nośników. W przypadku stwierdzenia, że pominięto ślady przestępstwa lub ich nośniki, dokonuje się oględzin uzupełniających.

Przy tak ukształtowanej regulacji prawnej poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, kiedy prowadzenie ponownych oględzin miejsca jest zasadne, należy rozpocząć od analizy ogólnych przepisów dotyczących oględzin zawartych w Kodeksie postępowania karnego.

Zgodnie z art. 207 § 1 k.p.k. oględzin dokonuje się „w razie potrzeby”. Tak pojemny zwrot zapewnia organom procesowym szerokie możliwości prowadzenia tej czynności procesowej, ale nie pozwala na dowolność w tym zakresie.

Z językowego punktu widzenia „potrzeba” oznacza coś koniecznego, niezbędnego⁴⁸. Wykładnia językowa nie jest tu jednak wystarczająca. Poznanie normy prawnej kryjącej się w przedmiotowym artykule wymaga zestawienia go z innymi przepisami Kodeksu postępowania karnego oraz zasadami postępowania karnego, przede wszystkim zaś z jego celami wskazanymi w art. 2 k.p.k. oraz zasadą prawdy materialnej. Ta operacja myślowa pozwala dojść do wniosku, że oględziny prowadzi się wtedy, gdy są one potrzebne do realizacji celów postępowania karnego. „Potrzeba”

⁴⁸ Np. *Słownik współczesnego języka polskiego*. Red. B. Dunaj. Wilga, Warszawa 1996, s. 827.

oznacza zatem konieczność zbadania w procesie tego, co jest niezbędne do wydania orzeczenia w celu ustalenia prawdy⁴⁹.

Organ może zatem przeprowadzić oględziny zawsze, gdy uzna, że jest to niezbędne do ustalenia stanu faktycznego w sprawie. Pamiętać jednak należy, że decyzja w przedmiocie przeprowadzenia oględzin, w tym ponownych oględzin miejsca, nie stanowi jedynie uprawnienia, ale także obowiązek. Rezygnacja z oględzin w przypadkach, gdy istnieją podstawy do ich przeprowadzenia, może wiązać się z negatywnymi konsekwencjami dla wyników postępowania. Brak przeprowadzenia oględzin wtedy, gdy występuje obiektywna potrzeba, jest uznawany za niemożliwy do późniejszego naprawienia kardynalny błąd taktyczny prowadzącego postępowanie przygotowawcze⁵⁰. Należy stanąć na stanowisku, że dotyczy to również ponownych oględzin miejsca, a zatem w przypadku braku kompletności dokonanych w toku postępowania ustaleń faktycznych pod rozważę zawsze powinno być brane ich przeprowadzenie, chyba że organ procesowy w sposób kategoryczny ustali, że na miejscu zdarzenia nie powstały lub nie pozostały żadne ślady związane z przestępstwem, bądź że ewentualne ujawnienie takich śladów nie może mieć znaczenia dowodowego w sprawie (np. ze względu na sposób zabezpieczenia miejsca oględzin lub jego brak)⁵¹.

Orzecznictwo potwierdza, że oględziny, także ponowne, wykonuje się „w razie potrzeby”⁵². Pamiętać należy jednak, że potrzeba ma w tym przypadku zwykle skonkretyzowany, a często nawet jednostkowy charakter i może wynikać z szeregu okoliczności. Sytuacje te są trudne do skatalogowania. Można jednak wyodrębnić kilka grup przyczyn prowadzenia ponownych oględzin.

Pierwsza, jako jedyna znajdująca wyraz w przepisach prawnych, tj. we wskazanym wyżej § 53 Wytycznych nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów (Dz.Urz. KGP z 2017 r., poz. 59 ze zm.), dotyczy sytuacji, gdy oględziny prowadzone bezpośrednio po ujawnieniu przestępstwa nie mogły być przeprowadzone w sposób prawidłowy ze względu na warunki panujące na miejscu zdarzenia. Na szczególną uwagę zasługują oględziny prowadzone w nocy, często bowiem za wystarczające uznaje się w takim przypadku zapewnienie

⁴⁹ W. Daszkiewicz: *Proces karny. Część ogólna*. T. 1. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1972, s. 82.

⁵⁰ Z. Czeczot, T. Tomaszewski: *Kryminalistyka...*, s. 171.

⁵¹ Por. B. Hołyst: *Kryminalistyka*. Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1996, s. 311; V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz: *Oględziny...*, s. 61.

⁵² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 8 kwietnia 2009 r. II AKa 69/09, LEX nr 534004.

odpowiedniego oświetlenia. W literaturze tymczasem wskazuje się, że w nocy oględziny mają ograniczoną skuteczność, niezależnie od jakości sztucznego oświetlenia⁵³.

Druga grupa przyczyn prowadzenia ponownych oględzin miejsca wynika z nieprawidłowego przeprowadzenia poprzednich oględzin. Różne są przy tym powody takich sytuacji. Mogą one wynikać zarówno z braku zaangażowania w prowadzone czynności (np. w jednym z opisywanych w literaturze postępowań dopiero działania prywatnych detektywów, którzy odnaleźli kości ofiary na miejscu zdarzenia, doprowadziły do ponownego zbadania miejsca zdarzenia)⁵⁴, jak i z braku doświadczenia lub wiedzy członków zespołu oględzinowego. Często jest to jednak problem niewystarczającej ilości środków i ludzi, którymi dysponują organy postępowania karnego. Braki kadrowe i zła kondycja finansowa jednostek Policji mogą bowiem prowadzić do sytuacji, w których oględziny, w szczególności dotyczące przestępstw o niższym zagrożeniu ustawowym, będą prowadzone z mniejszym zaangażowaniem.

Trzecia grupa przyczyn prowadzenia ponownych oględzin miejsca wiąże się z brakiem możliwości skompletowania odpowiedniego zespołu oględzinowego i niezbędnego sprzętu bezpośrednio po ujawnieniu przestępstwa. Problem ten może dotyczyć w sposób szczególny organy procesowe prowadzące oględziny w miejscowościach znacznie oddalonych od ośrodków akademickich, ale nie jest obcy także prokuratorom wykonującym czynności np. w Warszawie. Liczba specjalistów policyjnych jest ograniczona, a część z nich pełni służbę w laboratoriach komend wojewódzkich, Komendy Stołecznej Policji czy Komendy Głównej Policji, co może prowadzić do braku możliwości uczestniczenia w oględzinach z powodu kolizji terminów czy zbyt dużej odległości od miejsca zdarzenia. Podobny problem dotyczy także zapewnienia udziału biegłego w oględzinach, często prowadzonych w porach nocnych czy w dni świąteczne. Ograniczona dostępność osób posiadających wystarczające kompetencje może rodzić konieczność kilkudniowego oczekiwania, w szczególności na przyjazd biegłych rzadkich specjalności (np. entomologii) lub łącznie kilku biegłych. Zabezpieczenie miejsca zdarzenia i ponowne przeprowadzenie oględzin w późniejszym terminie pozwala na udział w nich kompletnego zespołu i użycia odpowiedniego sprzętu.

Ciekawym przykładem w tym zakresie jest postępowanie opisane przez J. Karwela, w którym do ponownych oględzin miejsca zdarzenia zaangażowano specjalną grupę oględzinową komendy wojewódzkiej Policji

⁵³ L. Ragle: *Crime scene: From fingerprints to DNA testing – an astonishing inside look at the real world of CSI*. Avon, New York 2002, s. 85.

⁵⁴ W.J. Chisum, B.E. Turvey: *Crime reconstruction*. Academic Press, Burlington 2007, s. 175.

wspomagana przez ekspertów laboratorium kryminalistycznego. Dzięki działaniu wykwalifikowanych funkcjonariuszy oraz prawidłowemu wykorzystaniu dodatkowych narzędzi kryminalistycznych takich jak: testy na obecność krwi ludzkiej (FOB Inst Alert), luminol, profesjonalny sprzęt fotograficzny, środki do daktyloskopii (argentorat, kwas sulfosalicylowy, czerwień węgierska, proszki ferromagnetyczne) możliwe było ujawnienie i zabezpieczenie kilkudziesięciu dodatkowych śladów, które stały się podstawą skutecznego wytypowania sprawcy i ustalenia stanu faktycznego⁵⁵.

Czwartą grupę przyczyn prowadzenia ponownych oględzin miejsca stanowią nowe okoliczności ujawnione w toku postępowania karnego wpływające na zmianę wersji kryminalistycznej. Wersje kryminalistyczne obok funkcji poznawczej realizują bowiem również funkcję determinującą. Zbudowane na podstawie zdobytych informacji są w sposób planowy sprawdzane, a w oparciu o dane uzyskane w wyniku weryfikacji wersji organ prowadzący planuje postępowanie dowodowe⁵⁶. Przyjęta hipoteza wpływa zatem zwykle na sposób prowadzenia oględzin miejsca, określenie ich obszaru, rodzaj poszukiwanych śladów lub przedmiotów czy użytych technik związanych z ujawnianiem i zabezpieczaniem śladów oraz dowodów⁵⁷.

Należy przy tym pamiętać, że pierwsze oględziny miejsca zwykle przeprowadzane są bezpośrednio po ujawnieniu przestępstwa, a wiedza o przedmiocie postępowania karnego na tym etapie jest szczątkowa. Mimo że zaleca się jak największą koncentrację czynności dowodowych, organ procesowy w trakcie prowadzenia oględzin może nie być w stanie wykorzystać wiadomości z innych źródeł, z których ustalenia związane są z miejscem działania lub zaniechania sprawcy czynu zabronionego⁵⁸, ewentualnie może wykorzystać je tylko w ograniczonym zakresie. Stworzona wówczas na podstawie pierwszych informacji i spostrzeżeń wersja kryminalistyczna może ulegać zmianie. Sytuacje takie mogą być rezultatem np. wyników sekcji zwłok wskazujących na narzędzie zbrodni lub zmieniających wstępnie przyjęte ustalenia dotyczące mechanizmu i przyczyn zgonu, treści zeznań świadków, wyjaśnień podejrzanego czy analizy miejsca popełnienia przestępstwa przeprowadzonej przez coraz popularniejszych np. w Stanach Zjednoczonych Ameryki⁵⁹, ale obecnych także w Polsce profilerów. Korekta przyjętej wersji zdarzenia może natomiast

⁵⁵ J. Karwel: *Oględziny...*, s. 159.

⁵⁶ P. Girdwoyń: *Wersje kryminalistyczne. O wykrywaniu przestępstw*. Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2001, s. 50–54.

⁵⁷ Ibidem, s. 108–109.

⁵⁸ K. Witkowska: *Oględziny...*, s. 314.

⁵⁹ B.E. Turvey: *Criminal profiling. An introduction to Behavioral Evidence Analysis*. Academic Press, Burlington 2009, s. 187 i nast.

powodować konieczność ponowienia oględzin miejsca z zastosowaniem zmienionej metodyki ich prowadzenia.

Wydaje się, że mimo dochowania należytej staranności takich sytuacji nie da się uniknąć. Mając bowiem na uwadze charakter zdarzeń i miejsc, w jakich dokonuje się oględzin, nie jest możliwe zabezpieczanie wszystkich śladów mogących mieć chociażby potencjalne znaczenie dla sprawy. Dotyczy to zarówno miejsc o bardzo dużej powierzchni, jak i niewielkich pomieszczeń, w których znajduje się bardzo dużo przedmiotów i zabrudzeń (np. mieszkania pokrzywdzonych cierpiących na syllogomanię lub zespół Diogenesa).

Opisane wyżej przyczyny nie stanowią wyczerpującego katalogu, a zasadność prowadzenia ponownych oględzin może wynikać także z innych powodów, w tym związanych z innym postępowaniem, np. dotyczącym poplecznictwa czy tworzenia fałszywych dowodów i wymagającym koncentracji działania śledczych na zupełnie innych okolicznościach.

5. Podsumowanie

Mając na uwadze poczynione wyżej uwagi, stanąć należy na stanowisku, że ponowne oględziny miejsca zasługują na wyodrębnienie teoretyczne, a badania dotyczące tej czynności mogą dostarczyć nowej, rzetelnej wiedzy naukowej, istotnej dla organów prowadzących postępowania karne.

Szczególnie interesujące wydają się przy tym zagadnienia związane z właściwą analizą wyników ponownych oględzin miejsca oraz taktyką i techniką ich prowadzenia w kontekście, w jakim realizują one funkcję wykrywczą. Prawidłowe ujawnienie, zabezpieczenie i wykorzystanie niektórych śladów wymagają bowiem wiedzy dotyczącej ich odporności na sposoby ujawniania zastosowane podczas poprzednich oględzin, podatności na kontaminację oraz dynamiki wyglądu związanej z upływem czasu.

Nie ulega wątpliwości, że ponowne oględziny miejsca stanowią czynność pracochłonną, wymagającą uwzględnienia szeregu okoliczności, przeprowadzenia dodatkowych ekspertyz czy też dokładniejszej analizy zgromadzonego materiału. Niosą ze sobą także duże ryzyko niepowodzenia. Podkreślić należy jednak, że organ procesowy zobowiązany jest nie tylko do właściwego stosowania norm procesowych, lecz także do podjęcia maksymalnego wysiłku w pozyskiwaniu obiektywnych dowo-

dów pozwalających na stwierdzenie, że poczynione w sprawie ustalenia są prawdziwe⁶⁰.

Wydaje się, że idealistyczne założenie o kompletnych i bezbłędnych oględzinach miejsca w praktyce nie jest i w codzienności procesowej nie może być zrealizowane. Każdorazowe rozważenie zasadności przeprowadzenia ponownych oględzin miejsca może skutkować częstszym ich wykorzystywaniem oraz osiąganiem lepszych wyników. Zauważyć bowiem należy, że w niektórych postępowaniach karnych przeprowadzenie ponownych oględzin miejsca może stanowić jedyną skuteczną metodę uzyskania niezbędnego materiału dowodowego, a tym samym być konieczne do realizacji celów postępowania karnego.

Warto przy tym podkreślić, że uwzględnienie poczynionych uwag nie wymaga interwencji ustawodawcy, jak już bowiem wspomniano, przepisy aktualnie obowiązującego Kodeksu postępowania karnego, przy ich prawidłowej wykładni, dają podstawy do prowadzenia ponownych oględzin miejsca.

Istotne wydaje się zatem przede wszystkim zwiększenie zainteresowania organów procesowych problematyką opisywanej czynności procesowej, w tym, co należy szczególnie zaakcentować, możliwością realizacji przez nią także funkcji wykrywczej.

Bibliografia

Literatura

- Chisum W.J., Turvey B.E.: *Crime reconstruction*. Academic Press, Burlington 2007.
- Czeczot Z., Tomaszewski T.: *Kryminalistyka ogólna*. Comer, Toruń 1996.
- Daszkiewicz W.: *Proces karny. Część ogólna*. T. 1. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1972.
- Encyklopedia prawa*. Red. U. Kalina-Prasznica. C.H.Beck, Warszawa 2000.
- Girdwoyń P.: *Wersje kryminalistyczne. O wykrywaniu przestępstw*. Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 2001.
- Grajewski J., Paprzycki L., Płachta K.M.: *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, T. 1. Zakamycze, Kraków 2003.
- Gruza E., Goc M., Moszczyński J.: *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*. Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF, Warszawa 2011.
- Gurgul J.: *Kryminalistyczne znaczenie dowodów rzeczowych*. „Problemy Kryminalistyki” 1979, nr 141, s. 551–566.
- Gutekunst W.: *Kryminalistyka. Zarys systematycznego wykładu*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974.
- Hanausek T.: *Kryminalistyka. Zarys wykładu*. Wolters Kluwer, Warszawa 2009.

⁶⁰ K. Witkowska: *Oględziny...*, s. 368.

- Hanausek T.: *Zarys kryminalistycznej teorii wykrywania*. Cz. 2: *Proces wykrywczy*. Departament Szkolenia i Dookonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1987.
- Hołyst B.: *Kryminalistyka*. LexisNexis, Warszawa 2010.
- Hołyst B.: *Kryminalistyka*. Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1996.
- Horoszowski P.: *Śledcze oględziny miejsca*. Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1959.
- Inny słownik języka polskiego* PWN. Red. M Bańko. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*. T. II. Red. B. Dunaj. Langenscheidt, Warszawa 2007.
- Juszka K.: *Analiza wpływu oględzin kryminalistycznych na wykrywalność sprawców zabójstw*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2013.
- Juszka K., Juszka K.: *Badawcza weryfikacja przestrzegania zasad prowadzenia oględzin w sprawach zabójstw w Polsce*. „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2015, nr 65, s. 214–224.
- Karwel J.: *Oględziny miejsca zabójstwa*. „Prokuratura i Prawo” 2016, nr 9, s. 148–168.
- Kryminalistyka*. Red. J. Widacki. C.H.Beck, Warszawa 2012.
- Kryminalistyka. Przewodnik*. Red. D. Wilk. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2013.
- Kryminalistyka dla prawa – prawo dla kryminalistyki*. Red. V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2010.
- Kulicki M.: *Wybrane zagadnienia techniki kryminalistycznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1991.
- Kwiatkowska-Wójcikiewicz V.: *Oględziny miejsca. Teoria i praktyka*. Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa „Dom Organizatora”, Toruń 2011.
- Łyżwa A.: *Postępowanie ze śladami kryminalistycznymi w procesie dowodowym – głos judykatury*. „Civitas et Lex” 2019, nr 2 (22), s. 67–77.
- Popularny słownik języka polskiego*. Red. B. Dunaj. Wilga, Warszawa 2007.
- Procesowo-kryminalistyczne czynności dowodowe*. Red. M. Lisiecki, M. Zajder. Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 2003.
- Ragle L.: *Crime scene: From fingerprints to DNA testing – an astonishing inside look at the real world of CSI*. Avon, New York 2002.
- Rasała B.: „Ponowne oględziny miejsca w postępowaniu karnym”. [Nieopublikowana rozprawa doktorska]. Akademia Leona Koźmińskiego, 2023.
- Rola biegłego w postępowaniach sądowych*. Red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz. Presscom, Wrocław 2016.
- Saferstein R.: *Criminalistics: An introduction to forensic science*. Pearson, New Jersey 2007.
- Siostrzonek-Sergiel A.: *Prawo do nienaruszalności mieszkania a oględziny i eksperyment procesowy w procesie karnym*. „Palestra” 2016, nr 9, s. 62–70.
- Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*. Red. J. Bralczyk. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.

- Słownik języka polskiego* PWN. <https://sjp.pwn.pl/re;25573516.html> [dostęp: 28.09.2021].
- Słownik języka polskiego*. Red. W. Doroszewski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1965.
- Słownik języka polskiego*. T. II. Red. M. Szymczak. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Słownik języka polskiego*. T. III. Red. M. Szymczak. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Słownik współczesnego języka polskiego*. Red. B. Dunaj. Wilga, Warszawa 1996.
- System prawa karnego procesowego*. T. 10: *Postępowanie przygotowawcze*. Red. R.A. Stefański. Wolters Kluwer, Warszawa 2016.
- Ślady kryminalistyczne. Ujawnianie, zabezpieczanie, wykorzystanie*. Red. M. Goc, J. Moszczyński. Difin, Warszawa 2007.
- Taracha A.: *Wybrane zagadnienia kryminalistyczne i procesowe oględzin*. „Annales UMCS” 1988, nr 35, s. 359–372.
- Turvey B.E.: *Criminal profiling. An introduction to Behavioral Evidence Analysis*. Academic Press, Burlington 2009.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. Red. J. Grzenia. Videograf, Katowice 2009.
- Waltoś S.: *Proces karny. Zarys systemu*. LexisNexis, Warszawa 2009.
- Wielka Encyklopedia Prawa*. Red. B. Hołyst, E. Smoktunowicz. Wydawnictwo Prawo i Praktyka Gospodarcza, Warszawa 2005.
- Witkowska K.: *Oględziny. Aspekty procesowe i kryminalistyczne*. Wolters Kluwer, Warszawa 2013.
- Zdybel R.: *Funkcja wykrywcza i dowodowa postępowania karnego*. Legalis 2016/el., wyd. 1, par. 2, Michigan v. Tyler, 436 U.S. 499 (1978).

Akty prawne

Wytyczne nr 3 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 sierpnia 2017 r. w sprawie wykonywania niektórych czynności dochodzeniowo-śledczych przez policjantów. § 53 ust. 2. Dz.Urz. KGP z 2017 r., poz. 59.

Orzecznictwo

- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 17 lutego 2015 r. II AKa 9/15, LEX nr 1659036.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 8 kwietnia 2009 r. II AKa 69/09, LEX nr 534004.

MACIEJ WILCZYŃSKI
WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa

 <https://orcid.org/0000-0002-0761-2072>

Wpływ patologii rodzinnej na kształtowanie postaw antyspołecznych czternasto- i piętnastolatków

The influence of family pathology on the development of antisocial attitudes among fourteen- and fifteen-year-olds

Abstract: The aim of the article is to analyze the influence of pathologies occurring in the family on the criminogenic behavior of young people. The starting point is the assumption that the family environment plays a crucial role in shaping children's attitudes. The study used a diagnostic survey method – an online survey was conducted among students of the 7th and 8th grades of primary schools. The results indicate that domestic violence, addictions (alcohol, drugs) and parental unemployment have a significant relationship with the manifestations of demoralization among young people. Students from dysfunctional families are more likely to exhibit aggressive behavior, break social norms, and have behavioral problems. The conclusions of the study confirm previous literature findings. It is necessary to involve schools, especially teachers, in preventive activities and support for children from families that are at risk of pathology.

Keywords: family, dysfunctional family, antisocial attitudes, demoralization, violence

1. Wstęp

Rodzina stanowi podstawowe środowisko wychowawcze, w którym dziecko nabywa pierwszych wzorców zachowań i norm społecznych oraz poczucia bezpieczeństwa. To właśnie w niej kształtują się fundamenty osobowości młodego człowieka i jego stosunek do otaczającego świata.

Niestety nie każda rodzina wypełnia te funkcje prawidłowo. W przypadku rodzin patologicznych – zmagających się z przemocą, uzależnieniami, bezrobociem czy zaburzoną strukturą relacji – dziecko narażone jest na liczne zagrożenia, które mogą skutkować jego społeczną marginalizacją, a nawet wejściem na drogę przestępczości. Związek między patologią rodzinną a kryminalizacją dzieci i młodzieży był wielokrotnie analizowany w literaturze pedagogicznej, psychologicznej i kryminologicznej. W niniejszym artykule podjęto próbę weryfikacji tego założenia na podstawie wyników badań własnych przeprowadzonych wśród uczniów szkół podstawowych. Celem pracy jest nie tylko ukazanie wpływu dysfunkcyjnego środowiska domowego na rozwój zachowań demoralizacyjnych, lecz także zwrócenie uwagi na konieczność wczesnej interwencji oraz podejmowania działań profilaktycznych przez szkoły i instytucje pomocowe.

Głównym celem niniejszego artykułu jest analiza zachowań patologicznych występujących w rodzinach oraz wskazanie ich wpływu na kryminalizację dzieci wychowujących się w określonym środowisku i narażonych na bezpośredni kontakt z tego typu zachowaniami.

W pracy przyjęto następujące hipotezy badawcze:

- H1: Przemoc fizyczna obecna w domu rodzinnym nasila patologiczne i kryminogenne zachowania u młodzieży w wieku 14–15 lat.
- H2: Nadużywanie alkoholu w domu rodzinnym nasila patologiczne i kryminogenne zachowania u młodzieży w wieku 14–15 lat.
- H3: Zażywanie narkotyków w domu rodzinnym nasila patologiczne i kryminogenne zachowania u młodzieży w wieku 14–15 lat.
- H4: Bezrobocie w domu rodzinnym nasila patologiczne i kryminogenne zachowania u młodzieży w wieku 14–15 lat.

W niniejszym opracowaniu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, przeprowadzonego za pomocą ankiety opartej na autorskim kwestionariuszu. Badanie było anonimowe i skierowane do uczniów klas VII i VIII szkół podstawowych. Zrealizowano je online, za pośrednictwem mediów społecznościowych. Uczestniczyło w nim 105 respondentów. Zgromadzone dane poddano analizie statystycznej, uznając za istotne wyniki na poziomie $p < 0,05$.

2. Rodzina patologiczna i jej wpływ na rozwój dziecka

Rodzina jest dla dziecka naturalną grupą społeczną, która powinna wypełniać wobec niego funkcje opiekuńcze, edukacyjne, socjalizacyjne i rozwojowe oraz zaspokajać jego potrzeby biologiczne, społeczne, emocjonalne i psychiczne. Dysfunkcja i patologia rodziny stanowią w ostatnich latach duży problem społeczny i są przedmiotem wielu badań, w związku

z ich negatywnym wpływem na dzieci. W każdej rodzinie pojawiają się pewne elementy niewłaściwych zachowań i postaw rodzicielskich, które powinny być w miarę możliwości minimalizowane i eliminowane. W rodzinach dysfunkcyjnych i patologicznych, przy braku wystarczających więzi społecznych i emocjonalnych, te zachowania i postawy niestety stanowią codzienność, a ich efektem jest niedostateczne zaspokajanie podstawowych potrzeb dzieci. Zakłócenie klimatu życia domowego stwarza niekorzystną atmosferę, w której stosowane metody wychowawcze są zwykle niepedagogiczne i przypadkowe, co skutkuje niedostosowaniem dzieci do ogólnie akceptowanych celów społecznych oraz norm i wartości, a także sprzyja wkraczaniu na drogę przestępstw. Tematyka rodzin dysfunkcyjnych i patologicznych poruszana jest od wielu lat. Pozostaje jednak nadal problemem aktualnym i poważnym, wymagającym dalszych obserwacji i analiz wobec niepokojąco rosnącej tendencji do wzrostu ich liczby, a co za tym idzie – do zagrożenia wychowujących się w nich dzieci.

Zaburzenia funkcjonowania rodziny powinny być rozpatrywane z punktu widzenia jej dysfunkcji i patologii. Pojęcie rodziny dysfunkcyjnej nieraz utożsamiane jest z pojęciem rodziny patologicznej; zjawiska te mają również wiele innych określeń. Mówi się zatem o dezintegracji rodziny, a także o rodzinie zagrożonej, problemowej czy niewydolnej wychowawczo, choć niejednokrotnie rodziny dysfunkcyjne są również patologiczne. Rodzina określana jako patologiczna funkcjonuje jednak nieco inaczej: charakteryzuje się wpływającymi na wszystkich jej członków elementami destrukcyjnymi i znacznymi nieprawidłowościami, będąc skrajną formą dysfunkcji o wielu cechach patogennych. Jest zatem obrazem całkowitego braku zgodności z – obowiązującymi w danej społeczności – normami i wzorcami zachowań; realizowane w jej ramach „normy”, budzące potępienie społeczne, określane są jako patologiczne i nieetyczne, a nawet obraźliwe i niebezpieczne¹.

Rodzina dysfunkcyjna stanowi przeciwieństwo rodziny spełniającej tradycyjnie przypisywane jej funkcje, gdyż nie wywiązuje się z zadań opiekuńczo-wychowawczych i socjalizacyjnych, a życie jej członków podporządkowane jest specyficznym, powszechnie odrzucanym normom i wartościom. W takim środowisku dochodzi do zaburzeń komunikacji, przejawiających się m.in. brakiem akceptacji dla okazywania emocji czy porozumiewaniem się w sposób pośredni. Wpływa to negatywnie na poczucie własnej wartości i kształtowanie tożsamości dzieci. Charakterystyczne dla rodziny dysfunkcyjnej są również: brak poszanowania indywidualności,

¹ D. Becker-Pestka, M. Dubis, S. Różyńska: *Rodzina dysfunkcyjna i patologiczna w przestrzeni życiowej młodych dorastających*. Exante Wydawnictwo Naukowe, Toruń 2018, s. 71.

tendencja do kontroli i oskarżania, ukrywanie tajemnic, skłonność do przemocy fizycznej i psychicznej, nieumiejętność wyrażania uczuć, zaprzeczanie konfliktom, poczucie braku bezpieczeństwa oraz niejasno określony system norm i wartości².

Dysfunkcyjność rodziny, gdy przestają obowiązywać w niej podstawowe, społecznie przyjęte normy, wartości i wzory, a pojawiają się zachowania budzące potępienie społeczne, może przerodzić się w skrajną jej formę – patologię. Rodzina patologiczna, wobec całkowitego rozkładu wewnątrzrodzinnego współżycia, nie jest w stanie realizować zadań względem poszczególnych jej członków, w tym także dzieci. Tego typu rodziny stanowią jednak niewielki odsetek społeczeństwa; ich członkowie wchodzi w konflikty z prawem, popełniając przestępstwa, wśród których najczęściej wymieniane są: kradzieże, rozboje, przemoc, przemyt, stręczycielstwo, prostytucja i uchylanie się od uczciwej pracy. Przejawami patologii w rodzinie są także: alkoholizm, narkomania, przemoc, zaburzenia osobowościowe rodziców, słabe lub zerwane więzi emocjonalne oraz destrukcyjne zachowania rodziców wobec dziecka. Dzieci wychowujące się w takim środowisku zwykle przejmują nieprawidłowe postawy pozostałych członków rodziny, która nie wyposaża je we właściwe wzorce postępowania. Prowadzi to do zahamowania ich rozwoju psychospołecznego, koniecznego do prawidłowego funkcjonowania w dorosłym życiu, w którym niejednokrotnie powielają styl życia własnych rodziców³.

Dzieci z rodzin dysfunkcyjnych i patologicznych, zwłaszcza gdy w grę wchodzi agresja, przemoc i alkoholizm, są nieprzystosowane społecznie i zwykle sprawiają duże trudności wychowawcze. W środowisku szkolnym zazwyczaj są agresywne i aroganckie, kłamią i nie wypełniają poleceń nauczycieli, wagarują i nie wykazują aktywności społecznej oraz są przyczyną konfliktów w klasie. W środowisku domowym dzieci takie wykazują nieposłuszeństwo, a nawet agresję wobec rodziców oraz używają przekleństw, często też uciekają z domu i kradną. Z kolei w środowisku lokalnym są aspołeczne i buntownicze, używają przemocy i wulgarnego słownictwa, a także przejawiają tendencje niszczycielskie oraz niechęć do niesienia pomocy⁴. Alkoholizm, narkomania, przestępczość, amoralność i rozłąka rodziców są czynnikami wpływającymi na zaburzenie funkcjonowania rodziny, a co za tym idzie, nierealizowania przez nią funkcji opiekuńczo-wychowawczej, co potwierdzają liczne badania, wykazujące wielokrotne interwencje policji, kuratorów i sądów. Nałogi i awantury oraz

² Ibidem, s. 64–66.

³ K. Sigda, R. Matusiak: *Dysfunkcjonalność współczesnej rodziny skutkiem różnego rodzaju uzależnień*. „Społeczeństwo i Rodzina” 2016, nr 46 (1), s. 143–154.

⁴ H. Cudak: *Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze*. „Pedagogika Rodziny” 2011, t. 1, nr 2, s. 13–14.

agresja w rodzinie zdecydowanie są czynnikiem utrudniającym prawidłowe funkcjonowanie dzieci w środowisku społecznym i edukacyjnym⁵.

W literaturze przedmiotu funkcjonuje pojęcie wykolejenia społecznego, które stanowi ostatnią fazę nieprzystosowania społecznego. Pomiędzy nimi znajdują się fazy zaniedbania moralnego i demoralizacji. Dla wykolejenia społecznego charakterystyczne są określone etapy, z typowymi dla nich zachowaniami. Na etapie pierwszym ma miejsce poczucie odrzucenia, gdy nieletni – przy niezaspokojonych potrzebach emocjonalnych – reagują buntem, agresją i wrogością wobec rodziców oraz otoczenia. W drugim stadium następuje bunt przeciwko autorytetom, z wrogim, a nawet agresywnym nastawieniem, gdy dziecko poszukuje oparcia poza domem, co przejawia się np. niepowodzeniami szkolnymi, wagarowaniem, ucieczkami z domu, drobnymi kradzieżami i stosowaniem używek. Ostatnie stadium wykolejenia społecznego obejmuje – sprawiające przyjemność – nawiązywanie kontaktów ze środowiskiem przestępczym. Wykazano, że głównymi motywami wykolejania się nieletnich są: niezadowolenie z życia, chęć łatwego zdobycia pieniędzy, rozładowywanie napięć przy pomocy używek, zwracanie na siebie uwagi oraz demonstrowanie własnej siły i chęć polepszenia samopoczucia po wcześniejszych porażkach. Nieuchwycenie w porę tych nieprawidłowości skutkuje pogłębianiem się demoralizacji młodocianych, co utrudnia lub nawet uniemożliwia im właściwe pełnienie ról społecznych w życiu dorosłym⁶.

Długoterminowe badania dotyczące łamania prawa na przestrzeni całego życia jednostek wykazały, że systematyczne popełnianie przestępstw determinowane jest przez czynniki ekonomiczne, społeczne i behawioralne. Zaliczają się do nich przede wszystkim: antyspołeczne zachowania dzieci, agresywność i nieuczciwość, wysoki poziom impulsywności, słabe wyniki w nauce, ubóstwo, złe warunki mieszkaniowe i skłonność do podejmowania ryzyka, a także metody wychowawcze rodziców, głównie w formie autorytaryzmu i stosowania przemocy. Jak podaje Katarzyna Włoch-Hyla, środowisko rodzinne istotnie wpływa na związek między rozwojem moralnym a przestępczością⁷.

⁵ A. Dąbrowska: *Rodzina patologiczna w przestrzeni życiowej młodych dorastających*. „Studia nad Rodziną UKSW” 2009, t. 13, nr 1–2, s. 206–207; E. Kiliszek: *Czynniki ryzyka sprzyjające niedostosowaniu społecznemu i przestępczości nieletnich*. „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, nr 21, s. 166–175.

⁶ K. Tsirigotis, E. Lewik-Tsirigotis, B. Baster: *Przestępczość nieletnich – główne teorie wyjaśniające zjawisko*. „Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy” 2012, nr 2 (3), s. 89–93.

⁷ K. Włoch-Hyla: *Przestępczość wśród młodzieży*. „Doradca w Pomocy Społecznej”, 17.10.2029. <https://doradcawpomocyspoecznej.pl/artukul/przestepczosc-wsrod-mlodziezy> [dostęp: 29.07.2025].

Na narastający problem przestępczości nieletnich obu płci wskazują zarówno statystyki sądowe i policyjne, jak i liczne badania. Do najczęściej odnotowywanych czynów należą: kradzieże, włamania, kradzieże rozbójnicze, rozboje, przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, wymuszenia majątkowe, akty wandalizmu, bójk i gwałty. Istotnym obszarem zagrożeń są również przestępstwa narkotykowe, przede wszystkim posiadanie środków odurzających lub substancji psychotropowych oraz ich udostępnianie innym. Jak wskazują Konstantinos Tsirigotis, Ewa Lewik-Tsirigotis i Bożena Baster, motywy działania nieletnich zależą od rodzaju popełnianych czynów – w przypadku kradzieży dominują pobudki materialne, natomiast przy przestępstwach przeciwko życiu i zdrowiu częściej występują motywy emocjonalne. Dane dotyczące przestępczości nieletnich stają się z roku na rok coraz bardziej niepokojące. Katarzyna Włoch-Hyla zwraca uwagę, że wskaźnik przestępczości wśród młodzieży, niezależnie od płci, wzrasta ok. 8. roku życia, osiągając wartości szczytowe w wieku 16–17 lat, a następnie spada⁸.

Wobec rosnącego problemu wykoślenia społecznego i przestępczości nieletnich wskazane jest zintensyfikowanie pomocy dla dzieci i rodziców z rodzin dysfunkcyjnych i patologicznych. Konieczne jest szybkie wdrażanie specjalistycznej terapii, której celem powinno być nie tylko wyrównywanie niedociągnięć edukacyjnych, lecz także szeroko pojęta pomoc, obejmująca przede wszystkim naukę eliminowania negatywnych emocji oraz wypracowanie zachowań asertywnych, włącznie z budowaniem właściwej współpracy zarówno w rodzinie, jak i w grupach rówieśniczych. Pracownicy placówek terapeutycznych powinni wnikliwie zdiagnozować stopień dysfunkcyjności i patologii rodziny, ponieważ jedynie wówczas można zapewnić właściwą pomoc, z wykorzystaniem funkcjonujących już programów terapeutycznych. Lokalne punkty pomocy rodzinie powinny zatrudniać specjalistów, którzy z zachowaniem pełnej intymności i z pełnym zrozumieniem problemów dzieci i młodzieży oraz rodziców lub opiekunów będą w stanie podjąć próby ich rozwiązania⁹.

Daria Becker-Pestka, Małgorzata Dubis i Sandra Różyńska podkreślają istotną rolę pedagogów szkolnych w rozpoznawaniu problemów dzieci i młodzieży¹⁰. Utworzone w 1973 r. stanowisko pedagoga szkolnego deleguje mu opiekę wychowawczą nad uczniami, przy ścisłej współpracy zarówno z rodzicami, jak i z instytucjami oraz placówkami zewnętrznymi, w tym z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi. Obecnie funkcję pedagoga szkolnego pełnią osoby z wyższym wykształceniem

⁸ K. Włoch-Hyla: *Przestępczość...* [dostęp: 29.07.2025].

⁹ A. Dąbrowska: *Rodzina patologiczna...*, s. 208–210.

¹⁰ D. Becker-Pestka, M. Dubis, S. Różyńska: *Rodzina dysfunkcyjna...*, s. 55–58.

pedagogicznym, których zadania – określone w ustawach i przepisach wykonawczych – obejmują przede wszystkim diagnozowanie indywidualnych potrzeb edukacyjnych i rozwojowych uczniów oraz ich możliwości psychofizycznych, w celu ustalenia przyczyn trudności w nauce. Do obowiązków pedagogów należą również: rozpoznawanie sytuacji wychowawczych, podejmowanie działań służących rozwiązywaniu problemów oraz realizacja profilaktyki uzależnień i innych zagrożeń dotyczących dzieci i młodzieży. Są to więc osoby formalnie i merytorycznie przygotowane do reagowania na różnorodne trudności, zwłaszcza wtedy, gdy zachowania uczniów odbiegają od powszechnie przyjętych norm społecznych.

3. Wyniki analizy

- Badania własne wykazały, że istnieją istotne związki pomiędzy:
- 1) przemocą fizyczną w domu rodzinnym a kradzieżami dokonywanymi przez nieletnich, używaniem przez nich alkoholu i narkotyków, paleniem przez nich papierosów, a także udziałem w bójkach;
 - 2) nadużywaniem alkoholu w domu rodzinnym a kradzieżami dokonywanymi przez nieletnich, używaniem przez nich alkoholu, paleniem przez nich papierosów, a także udziałem w bójkach;
 - 3) zażywaniem narkotyków w domu rodzinnym a kradzieżami dokonywanymi przez nieletnich, używaniem przez nich alkoholu i narkotyków, paleniem przez nich papierosów, a także udziałem w bójkach;
 - 4) bezrobociem w domu rodzinnym a kradzieżami dokonywanymi przez nieletnich, używaniem przez nich alkoholu i narkotyków, paleniem przez nich papierosów, a także udziałem w bójkach (zob. tab. 1).

Tabela 1. Statystyczna weryfikacja hipotez

Analizowane zmienne		Statystyka chi-kwadrat Pearsona	Wartość p
przemoc fizyczna w rodzinie	kradzież nieletnich	23,54724	0,000001
przemoc fizyczna w rodzinie	używanie alkoholu przez nieletnich	22,14091	0,000003

cd. tab. 1

Analizowane zmienne		Statystyka chi-kwadrat Pearsona	Wartość p
przemoc fizyczna w rodzinie	używanie narkotyków przez nieletnich	5,587067	0,018094
przemoc fizyczna w rodzinie	palenie papierosów przez nieletnich	38,48416	< 0,000001
przemoc fizyczna w rodzinie	udział w bójkach	7,468043	0,00628
nadużywanie alkoholu w rodzinie	kradzieże nieletnich	16,93691	0,000039
nadużywanie alkoholu w rodzinie	nadużywanie alkoholu przez nieletnich	34,65015	< 0,000001
nadużywanie alkoholu w rodzinie	zażywanie narkotyków przez nieletnich	3,66659	0,055514
nadużywanie alkoholu w rodzinie	palenie papierosów przez nieletnich	29,76687	< 0,000001
nadużywanie alkoholu w rodzinie	udział w bójkach	5,953362	0,014689
zażywanie narkotyków w rodzinie	kradzieże nieletnich	26,46169	< 0,000001
zażywanie narkotyków w rodzinie	używanie alkoholu przez nieletnich	18,48438	0,000017

cd. tab. 1

Analizowane zmienne		Statystyka chi-kwadrat Pearsona	Wartość p
zażywanie narkotyków w rodzinie	używanie narkotyków przez nieletnich	6,443182	0,011138
zażywanie narkotyków w rodzinie	palenie papierosów przez nieletnich	34,74265	< 0,000001
zażywanie narkotyków w rodzinie	udział w bójkach	8,136922	0,004337
bezrobocie w rodzinie	kradzieże nieletnich	18,85346	0,000014
bezrobocie w rodzinie	używanie alkoholu przez nieletnich	30,21306	< 0,000001
bezrobocie w rodzinie	zażywanie narkotyków przez nieletnich	4,219307	0,039966
bezrobocie w rodzinie	palenie papierosów przez nieletnich	35,62166	< 0,000001
bezrobocie w rodzinie	udział w bójkach	8,752748	0,003091

Źródło: Opracowanie własne.

Badania własne wykazały, że:

- 1) w rodzinach, w których dochodzi do aktów przemocy fizycznej, młodzież częściej dokonuje kradzieży, sięga po alkohol i narkotyki, pali papierosy i bierze udział w bójkach niż w rodzinach, w których do aktów przemocy nie dochodzi;
- 2) w rodzinach, w których nadużywa się alkoholu, młodzież częściej dokonuje kradzieży, sięga po alkohol, pali papierosy i bierze udział w bójkach niż w rodzinach, w których nie nadużywa się alkoholu;
- 3) w rodzinach, w których zażywa się narkotyki, młodzież częściej dokonuje kradzieży, sięga po alkohol i narkotyki, pali papierosy i bierze

udział w bójkach niż w rodzinach, w których nie używa się narkotyków;

- 4) w rodzinach, w których obecne jest bezrobocie, młodzież częściej dokonuje kradzieży, sięga po alkohol i narkotyki, pali papierosy i bierze udział w bójkach niż w rodzinach, w których brak jest bezrobocia (zob. tab. 2).

Tabela 2. Wyniki badań własnych

ID1	przemoc fizyczna w rodzinie	tak	nie
kradzieże nieletnich	tak	37,04%	2,56%
	nie	62,96%	97,44%
ID2	przemoc fizyczna w rodzinie	tak	nie
używanie alkoholu przez nieletnich	tak	81,48%	29,49%
	nie	18,52%	70,51%
ID3	przemoc fizyczna w rodzinie	tak	nie
używanie narkotyków przez nieletnich	tak	14,82%	2,56%
	nie	85,19%	97,44%
ID4	przemoc fizyczna w rodzinie	tak	nie
palenie papierosów przez nieletnich	tak	100%	30,77%
	nie	0%	69,23%
ID5	przemoc fizyczna w rodzinie	tak	nie
udział w bójkach	tak	77,78%	47,44%
	nie	22,22%	52,56%
ID6	nadużywanie alkoholu w rodzinie	tak	nie
kradzieże nieletnich	tak	30,30%	2,78%
	nie	69,70%	97,22%
ID7	nadużywanie alkoholu w rodzinie	tak	nie
używanie alkoholu przez nieletnich	tak	84,85%	23,61%
	nie	15,15%	76,39%

cd. tab. 2

ID8	nadużywanie alkoholu w rodzinie	tak	nie
używanie narkotyków przez nieletnich	tak	12,12%	2,78%
	nie	87,88%	97,22%
ID9	nadużywanie alkoholu w rodzinie	tak	nie
palenie papierosów przez nieletnich	tak	87,88%	30,56%
	nie	12,12%	69,44%
ID10	nadużywanie alkoholu w rodzinie	tak	nie
udział w bójkach	tak	72,73%	47,22%
	nie	27,27%	52,78%
ID11	używanie narkotyków w rodzinie	tak	nie
kradzieże nieletnich	tak	40%	2,50%
	nie	60%	97,50%
ID12	używanie narkotyków w rodzinie	tak	nie
używanie alkoholu przez nieletnich	tak	80%	31,25%
	nie	20%	68,75%
ID13	używanie narkotyków w rodzinie	tak	nie
używanie narkotyków przez nieletnich	tak	16%	2,50%
	nie	84%	97,50%
ID14	używanie narkotyków w rodzinie	tak	nie
palenie papierosów przez nieletnich	tak	100%	32,50%
	nie	0%	67,50%
ID15	używanie narkotyków w rodzinie	tak	nie
udział w bójkach	tak	80%	47,50%
	nie	20%	52,50%
ID16	bezrobocie w rodzinie	tak	nie
kradzieże nieletnich	tak	32,26%	2,70%
	nie	67,74%	97,30%

cd. tab. 2

ID17	bezrobocie w rodzinie	tak	nie
używanie alkoholu przez nieletnich	tak	83,87%	25,68%
	nie	16,13%	74,32%
ID18	bezrobocie w rodzinie	tak	nie
używanie narkotyków przez nieletnich	tak	12,90%	2,70%
	nie	87,10%	97,30%
ID19	bezrobocie w rodzinie	tak	nie
palenie papierosów przez nieletnich	tak	93,55%	29,73%
	nie	6,45%	70,27%
ID20	bezrobocie w rodzinie	tak	nie
udział w bójkach	tak	77,42%	45,95%
	nie	22,58%	54,05%

Źródło: Opracowanie własne.

4. Wnioski

Z przeprowadzonych badań wynika, że w większości przypadków patologię rodzinne są zakorzeniane wśród młodzieży przez przykład rodziców i opiekunów oraz powielane przez dzieci z rodzin patologicznych. Jak się okazuje, przemoc, alkohol, narkotyki i bezrobocie w rodzinach przekładają się na częstsze dokonywanie przez młodzież kradzieży, używanie alkoholu i narkotyków, palenie papierosów oraz udział w bójkach. Czynniki te w sposób istotny zwiększają ryzyko pojawienia się zachowań antyspołecznych, a w dłuższej perspektywie mogą prowadzić do pełnego wykoślenia społecznego nieletnich.

Wyniki badań potwierdzają, że szkoła i jej kadra pedagogiczna odgrywają kluczową rolę w identyfikowaniu zagrożonych uczniów oraz wprowadzaniu działań naprawczych. Konieczne jest nie tylko wzmacnianie kompetencji pedagogów szkolnych, lecz także rozwijanie współpracy z instytucjami wspierającymi rodziny, takimi jak ośrodki pomocy społecznej, poradnie psychologiczno-pedagogiczne czy organizacje pozarządowe. Działania te powinny obejmować pomoc zarówno dzieciom, jak i ich rodzicom lub opiekunom – poprzez programy wsparcia, terapię uzależnień czy poradnictwo rodzinne.

Podkreślenia wymaga również znaczenie szeroko prowadzonej profilaktyki społecznej. Wczesne rozpoznawanie problemów rodzinnych oraz szybkie udzielanie adekwatnego wsparcia mogą ograniczyć przekazywanie

patologicznych wzorców zachowań. Jedynie kompleksowe i skoordynowane działania szkoły, służb społecznych, środowiska lokalnego oraz instytucji państwowych są w stanie zahamować proces degradacji młodych osób dotkniętych problemami rodzinnymi i stworzyć im warunki do prawidłowego rozwoju społecznego.

Bibliografia

- Becker-Pestka D., Dubis M., Różyńska S.: *Rodzina dysfunkcyjna i patologiczna w przestrzeni życiowej młodych dorastających*. Exante Wydawnictwo Naukowe, Toruń 2018.
- Cudak H.: *Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze*. „Pedagogika Rodziny” 2011, t. 1, nr 2, s. 13–14.
- Dąbrowska A.: *Rodzina patologiczna w przestrzeni życiowej młodych dorastających*. „Studia nad Rodziną UKSW” 2009, t. 13, nr 1–2, s. 205–213.
- Kiliszek E.: *Czynniki ryzyka sprzyjające niedostosowaniu społecznemu i przestępczości nieletnich*. „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2013, nr 21, s. 180–222.
- Sigda K., Matusiak R.: *Dysfunkcjonalność współczesnej rodziny skutkiem różnego rodzaju uzależnień*. „Społeczeństwo i Rodzina” 2016, nr 46 (1), s. 143–154.
- Tsirigotis K., Lewik-Tsirigotis E., Baster B.: *Przestępczość nieletnich – główne teorie wyjaśniające zjawisko*. „Pedagogika Rodziny. Family Pedagogy” 2012, nr 2 (3), s. 83–98.
- Włoch-Hyla K.: *Przestępczość wśród młodzieży*. „Doradca w Pomocy Społecznej”, 17.10.2029. <https://doradcawpomocyspoecznej.pl/artukul/przestepczosc-wsrod-mlodziezy> [dostęp: 29.07.2025].

Redakcja
ANNA PIWOWARCZYK (teksty polskie)
MARZENA WYSOCKA-NAREWSKA (tekst angielski)

Przygotowanie okładki do druku
MAGDALENA PACHE

Korekta
MARZENA MARCZYK

Skład i łamanie
PAULINA CHARKO-KLEKOT

ISSN 2353-9712

Uznanie Autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0
Międzynarodowe (CC BY-SA.4.0)

Czasopismo elektroniczne, dystrybuowane bezpłatnie
Czasopismo wcześniej ukazywało się w formie drukowanej,
z identyfikatorem ISSN 0208-5577

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Ark. druk. 8,5 Ark. wyd. 9,0.

Egzemplarz bezpłatny

ISSN 2353-9712

5 4

9

772353 971504

Więcej informacji

